

ئىزدىنىش

2022 - يىللىق 1 - سان ئومۇمىي 14 - سان

ئېقىپ كەتكەن يۇلتۇزلىرىمىز

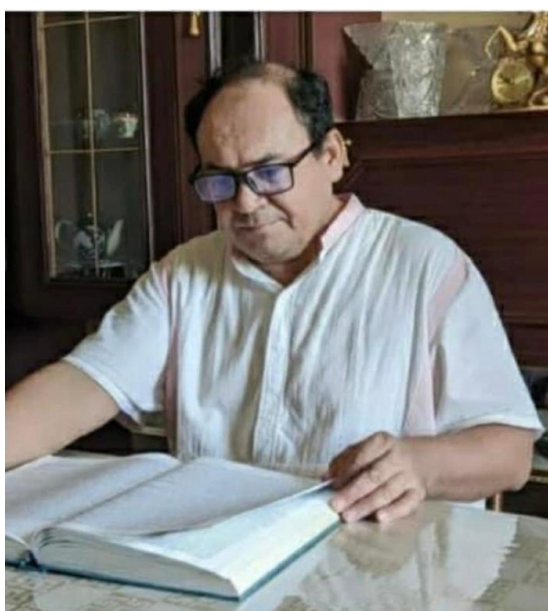
خەلق شائىرى مۇھەممەتجان راشىدىن

پىروفېسسور زەينۇرە ئىيسا

دوتسېنت ئەكرەم ھاشىموف

ئەكرەم ئەپەندىم ئىجادىيەت ئۈستىدە

زەينۇرە خانىم لېكسىيىدە

سۆيۈملۈك شائىرىمىز ئىجادىيەت ئۈستىدە

ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سۆيۈملۈك شائىرىمىزنىڭ ئۆيىدە قىلغان زىيارىتىدىن خاتىرە

زۇرنىلىمىز ھەققىدە

مەزكۇر زۇرنال ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى كلاسسىك ۋە نادىر ئەسەرلەرنى ئوقۇرمەنلەرگە تەقدىم قىلىش، ئۇيغۇر تىلىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كەسىپ ئىگىلىرى ۋە ھەۋەسكارلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىش، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى ۋە ئەدەبىي تىلنى باشقا تۈركىي مىللەتلەرگە تونۇشتۇرۇش، شۇنداقلا ئۇيغۇر تىلىدىكى بىر زۇرنالنى مەزمۇن ۋە سۈپەت جەھەتتىن تەرەققىي قىلدۇرۇپ، خەلقئارادىكى سۈپەتلىك ئەدەبىي زۇرنالارنىڭ سەۋىيەسىگە يەتكۈزۈشنى مەقسەت قىلىدىغان پەسىللىك ئەدەبىي زۇرنال.

مەزكۇر زۇرنالدا پەقەت ئەدەبىي ئەسەرلەرلا ئېلان قىلىنىدىغان بولۇپ، بىۋاسىتە ئۇيغۇرچە يېزىلغان ياكى باشقا تىللاردىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەر قوبۇل قىلىنىدۇ.

زۇرنالغا قوبۇل قىلىنىدىغان ئەدەبىي ئەسەرلەر:

1. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى كلاسسىك ۋە نادىر ئەسەرلەر؛
2. ئىجادىي ئەسەرلەر؛
3. باشقا تىللاردىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەر؛
4. خەلق ئارىسىغا تارقالغان ئەقىلىيە سۆز، ماقال-تەمسىل، چۆچەك، قوشاق، يۇمۇر قاتارلىقلار؛
5. ئۇيغۇرلار تەسۋىرلەنگەن رەسىملەر، فوتو-سۈرەت، ھەجۋىي رەسىملەر؛
6. مەلۇم رايوندىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا قوللىنىلىدىغان سۆزلەر (لۇغەت)؛

ئەسەر ئەۋەتىش ھەققىدە:

1. ئەسەرلەر uyjournal@gmail.com ئادرېسى ئارقىلىق قوبۇل قىلىنىدۇ.
2. كلاسسىك ۋە نادىر ئەسەرلەر ھەققىدىكى ئۇچۇرلار (ئاپتورى، ژانىرى، ئېلان قىلىنغان زۇرنال، كىتاب، يىلنامە قاتارلىقلار) ئېنىق ئەسكەرتىلىشى كېرەك.
3. مەنبە قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئەسلى تىلى ھەققىدىكى ئىزاھات ۋە ئەسلى تېكىستى تەمىنلىنىشى كېرەك.
4. ئىجادىي ئەسەرلەرنىڭ ژانىرى ئەسكەرتىلىشى كېرەك.
5. ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەردە ئەۋەتكۈچىلەرنىڭ (ئاپتورلار ۋە نەشرگە تەييارلىغانلار) ئىسمى يېزىلماسلىقى كېرەك.

ئەسەرنىڭ باھالىنىشى ۋە قوبۇل قىلىنىشى:

1. زۇرنالغا ئەۋەتىلگەن بارلىق ئەسەرلەر ژانىرىغا قاراپ ئۈچ باھالاش ھەيئىتىگە ئەۋەتىلىدۇ.
2. قوبۇل قىلىنىشى ئۈچۈن ئەسەر ئاز دېگەندە ئىككى باھالاش ھەيئىتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتۈشى كېرەك. ئەسەرلەرنىڭ ئادىل باھالىنىشى ئۈچۈن، ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەردە ئاپتورلارنىڭ ئىسمى ياكى كىملىكى ھەققىدىكى ئۇچۇرلار بىلدۈرۈلمەيدۇ.
3. ئەسەرلەر ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن، تىل- يېزىق ئىملا قائىدىسىگە رىئايە قىلىنغان ئاساستا يېزىلىشى كېرەك.
4. مەزمۇن جەھەتتىن زۇرنالنىڭ قوبۇل قىلىش دائىرىسى ئىچىدە بولۇش كېرەك.
5. ئەسەر قوبۇل قىلىنسا، ئەسەر ئاپتورىدىن ئىسىم، تەخەللۇس (ئەگەر ئىشلىتىدىغان بولسا) ۋە قىسقىچە تونۇشتۇرۇش (ئەگەر ئاپتور تەمىنلەشنى خالىسا) تەلەپ قىلىنىدۇ.
6. ئەسەر قوبۇل قىلىنمىسا، قوبۇل قىلىنمىغانلىقى ئۇچۇرى تەكلىپ ۋە پىكىرلەر بىلەن ئەۋەتىلىدۇ.
7. ئەسەرلەرنىڭ قوبۇل قىلىنىشى پۈتۈنلەي باھالاش ھەيئىتىنىڭ قارارى بىلەن بولىدۇ.

زۇرنالنىڭ ئېلان قىلىنىش شەكلى:

زۇرنال پەسىللىك تور زۇرنىلى بولۇپ، ئەرەب ھەرپلىرى، لاتىن ھەرپلىرى، سىلاۋىيان ھەرپلىرى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا ۋە (باشقا تۈرك مىللەتلىرىنىڭمۇ زۇرنىلىمىزدىن پايدىلىنىشى ئۈچۈن) بىرلىككە كەلگەن تۈرك ئېلىپبەسىدە بولۇپ جەمئىي تۆت نۇسخا ئېلان قىلىنىدۇ. يىلدا بىر قېتىم تۆت سان بىرلەشتۈرۈلۈپ يىللىق توپلام شەكلىدە نەشر قىلىنىپ، ئۈنۈپرسىتېت ۋە ئاممىۋىي كۈتۈپخانىلارغا ھەقسىز تارقىتىلىدۇ.

ھۆرمەت بىلەن: «ئىزدىنىش» زۇرنىلى تەھرىرلىك ھەيئىتى

www.izdinish.org

ئىزدىنىش

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بېغىشلانغان ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
Уйғур Әдәбиятига Бәғишланған Универсал Әдәбий Журнал
Uyghur Edebiyatigha Béghishlanghan Uniwersal Edebiy Jurnal
www.uyghuredebiyati.net

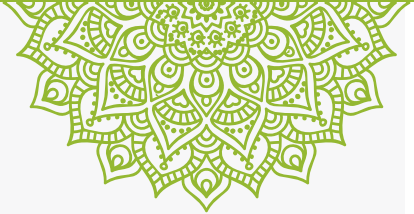
- 7 ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر ئالىمى ۋە شائىرەسى زەينۇرە ئىيسا
- 10 خەلق شائىرى مۇھەممەتجان راشىدىن
- ئۇيغۇر مىللىي مۇزىكىسىغا ئۆزىنى ئاتىغان ئەكرەم ھاشىموف ئەپەندىنىڭ روھى شادلىنىش
- 15 نەبىجان تۇرسۇن (ئامېرىكا)
- 16 ئۇيغۇرلارنىڭ پەخىرلىك ئوغلانى ئەكرەم ھاشىموف

- 20 بىر توپ قۇشقاچ
- ئەخمەتجان ئىسراپىلوۋ (قازاقىستان)
- 55 ئاغىنەنىڭ ئاشخانىسى
- ئە. ئازات

- 9 شېئىرلار
- زەينۇرە ئىيسا
- 12 ئەلۋىدا
- ئايگۈل ئالىم «تامچە» (ئاۋستىرالىيە)
- 12 ئۆزگەرمىگەن ئادەم
- مۇيەسسەر خەندىن (تۈركىيە)
- 13 شېئىرلار
- مۇھەممەتجان راشىدىن
- 13 خىياللىرىمغا خىتاب
- باھارى (ئاۋستىرالىيە)
- 27 مېڭەم بىلەن يۈرىكىم بىر-بىرىدىن ئايرىلدى
- جان رودېل (ئامېرىكا)
- 28 ئىنگىلىزچىدىن دىلدۇر تېلىمان تەرجىمىسى (ئامېرىكا)
- فاچو
- يۈەن جىڭ (تاڭ سۇلالىسى دەۋرى)
- 29 ئەمەس
- ئەرىن خەنىسى (ئاۋستىرالىيە)
- 29 ئىنگىلىزچىدىن مۇيەسسەر خەندىن تەرجىمىسى (تۈركىيە)
- پارچىلار
- ئەزىمجان نىزامىي (قىرغىزىستان)
- 57 كۆك كېچە
- ئەھمەد سەلجۇق ئىلكان (تۈركىيە)
- 60 سۈمەييە ئايتۇرك تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)
- بىرلا يول
- نىزار قەبىئىي (سۈرىيە)
- 61 ئەرەبچىدىن ئۇيغۇرۇللاھ تەرجىمىسى (تۈركىيە)
- ئىشىق ۋە قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز
- ئاقسۇن ئاكتۇۋا (تۈركىيە)
- 61 سۈمەييە ئايتۇرك تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)
- شېئىرلار
- مۇيەسسەر خەندىن (تۈركىيە)
- 62 ئانىلار ھەقتە
- نىگارا ئىبراگىمۇۋا (قازاقىستان)
- 63 چۈشەندۈرەلمەيۋاتىمەن
- ئورخان ۋەلى قانىق (تۈركىيە)
- 63 ئۇيغۇرۇللاھ تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)

2022 - يىللىق 1 - سان
ئومۇمىي 14 - سان
ISSN: 2602-389X

ژۇرنال مەسئۇلى، مۇھەررىرى
مۇرات ئورخۇن

تەھرىر ھەيئىتى

- ئالىمجان ئىنايەت (تۈركىيە)
- ئادەم تۆگەر (تۈركىيە)
- زۇلھايات ئۆتكۈر (شۋېتسىيە)
- مەمەتتۇرسۇن زۇنۇن ئوقىيا (ئەنگىلىيە)
- رىدۋان ئۆزتۈرك (تۈركىيە)
- ئەكبەرجان باۋۇدۇن (قىرغىزىستان)
- مەغمەرەت كامال (تۈركىيە)
- راھىلە قەشقەرى (تۈركىيە)
- دىل رەبىھان (فىرانسىيە)
- مولوتجان توختاخىنوۋ (قازاقىستان)
- سابىرەم ئەنۋەرۇۋا (قازاقىستان)
- دىلدۇر تېلىمان (ئامېرىكا)

خەتتات

نۇر ئەفۋان

بەتچىك

ئالىمجان ئىبراھىم

- 67 كۆزۈم سۆزلەيدۇ نۇرلان روزىيېۋ (قازاقىستان)
- 68 شېئىرلار مۇھەممەد يارۇق
- 71 بەھۇدە ئەزىز نەسىن (تۈركىيە)
- ئۇيغۇرۇللاھ تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)

بالىلار ئەدەبىياتى

- 30 بەختلىك كىتاب ئېكاتېرىنا خاداسېۋىچ – لىسوۋايا (بېلارۇسىيە)
- رۇسچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى ئاۋۇت مەسىموۋ (قازاقىستان)
- 32 شۇبۇرشۇننىڭ سۆڭىسلۈچ دەرياسىدىكى ساياھىتى ئالېس كارلىوكېۋىچ (بېلارۇس)
- رۇسچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى ئەخمەتجان ئىسراپىلوۋ (قازاقىستان)

ئەۋلاد تەربىيەسى

- 34 چۆچەكلەر-تەربىيە مەنبەسى خۇرشىدەم ھېزىموۋا (قازاقىستان)

ماقالە ۋە ئوبزورلار

- 42 قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازما يادىكارلىقلارنىڭ تۈرلىرى زەمىرە گۈلجالى (تۈركىيە)
- 42 ئابدۇقادىر داموللامنىڭ ئەخلاق چۈشەنچىسى رسالەت تۇرسۇن (تۈركىيە)
- 58 ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىدىكى ئېستېتىك قاتلام زىزۇنۇن
- 64

دۇنيادا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى

- 35 ئۇيغۇر دولان مۇقاملىرى ئەكرەم ھاشىموۋ (ئۆزبېكىستان)
- 38 خاتىرەمدىكى بىر مەشرەپ مىرزەخمەت مۇھەممەت (شۋېتسىيە)
- 40 پۇرچاق چۆچۈرىسى ئامىنە ۋاخاپ/ سەدەپ (تۈركىيە)

تەپەككۈر كۆزنىكى

ئەقلىيە سۆزلەر..... مەجھۇل تەييارلىغان (گېرمانىيە) 69

خەلق ئەدەبىياتى

ئىككى ئالدامچى..... 70
ئۇيغۇر خەلق لەتىپىلىرى..... 72

كىتاب ئۇچۇرلىرى

سكاندىناۋىيەدىن «قەلبى ئاسىيا» غا تۇتاشقان ئۇزاق يول..... دوكتور ئەسەت سۇلايمان (ئامېرىكا) 73
«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقىچە گرامماتىكا لۇغىتى» ھەققىدە..... مۇيەسسەر خەندان (تۈركىيە) 77

مۇقاۋىدا: مەدەنىيەت ۋە ئىنسانشۇناسلىق (Cultural Anthropology) دوكتورى قەيسەر ئا. ئۆزخۇننىڭ «سۈرەتتىن سەھنىگە» ناملىق ئەسىرى

قەدىمكى بۇددا مىڭ ئۆي تام رەسىم سەنئىتى، مىلادىيە 2- ئەسىردىن باشلىنىپ، 13- ئەسىرلەرگىچە داۋاملاشقان غەربىي دىيار، ئۇيغۇر كىلاسسىك تەسۋىرى سانات ئەسەرلىرىنىڭ جەۋھىرىدۇر. مىڭ ئۆي تام رەسىملىرىدە تەسۋىرلەنگەن ھېكايە، ئوراز، كىيىم-كېچەك، مۇزىكا چالغۇلىرى ۋە ئۇسۇل سەنئىتى شۇ دەۋردىن بۈگۈنگىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ - ئادەتلەرنىڭ تەسۋىرى سىياسىدۇر. بۇ «سۈرەتتىن سەھنىگە» ناملىق ئەسەر 1993- يىلى سىزىلغان بولۇپ، رەسىم كۈچا-باي ناھىيەلىرىدىكى «مىڭ ئۆيلەر» دەپ بىر ئايدىن ئارتۇق تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق ماتېرىيال توپلانغاندىن كېيىن ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىجادىيىتى ئۈچۈن سىزىغان ئەسەر. بۇ ئەسەر ھازىر ياپونىيەدە ساقلىنىۋاتىدۇ. (ئا.)

ۋەتەنپەرۋەر ئۇيغۇر ئالىمى ۋە شائىرەسى زەينۇرە ئىيسا*

زەينۇرە ئىيسا** 1941 - يىلى 3 - ئاينىڭ 17 - كۈنى قەشقەردە تۇغۇلۇپ، ئاقسۇدا چوڭ بولغان. بالىلىق چاغلىرى ئاقسۇ ئۇچتۇرپاندا ئۆتكەن. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنى ئاقسۇدا تاماملاپ، 1960 - يىلى ئاتالمىش «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى» نىڭ تىل-ئەدەبىيات كەسپىگە ئوقۇشقا كىرگەن. 1965 - يىلى ئۇنىۋېرسىتېتنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇتقۇچى بولغان.

زەينۇرە خانىم مىللەتنىڭ كەلگۈسى بولغان ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشتە ئىقتىدارلىق ئوقۇتقۇچى بولۇپلا قالماي، قەلبى ۋەتەن، خەلق ئىشىقىدا يانغان ئوت يۈرەك شائىرە ۋە ئىلمىي تەتقىقاتچى ئىدى. ئۇنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى بولغان «ئالى مەكتەپلەر ئۈچۈن يېزىقچىلىق بىلىمى»، «تۈرك تىلى بىلەن ئۇيغۇر تىلى سېلىشتۇرمىسى»، «تۈركىي تىللار سېلىشتۇرمىسى»، «يېزىقنىڭ تىلغا تەسىرى»، «تۈركىي تىللاردىكى فونېتىكىلىق پەرقلەر نەدىن كەلگەن»، «لۇغەت فوندى دائىرىسى»، «ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن رۇسچە، ئەرەبچە، پارسچە كەلىمىلەر» قاتارلىق ئىلمىي قىممىتى يۇقىرى ئاكادېمىك ئەسەرلىرىنى نەشر قىلغان. ئۇ يەنە باشقا ئۇستازلىرى بىلەن بىرلىكتە ئىككى مىڭ سۆزلۈك چوڭ لۇغەت ئىشلەشكە قاتناشقان. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرى بىلەن 27 يېشىدا «تىل ئىلمى» دېگەن ئاتاققا ئېرىشكەن.

زەينۇرە ئىيسا: 1941 - يىلى قەشقەردە تۇغۇلۇپ، ئاقسۇدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان. 1965 - يىلى شىنجاڭ داشۇ تىل - ئەدەبىيات پاكولتېتىنى پۈتتۈرگەن. شۇندىن بېرى ئۆزىنىڭ ئانا مەكتىۋىدە تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە.

زەينۇرە خانىم 1985 - يىلى تۈركىيەگە كەلگەندىن كېيىنمۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئىلمىي تەتقىقاتىدىن ھەرگىزمۇ توختاپ قالمىغان. ئۇنىڭ تۈرك تىلىدا نەشر قىلىنغان «تۈرك ئەدەبىياتى»، «سېنى ئىزدەۋاتمەن»، «ئۈچىنچى سۆيگۈ»، «ھا،ھا، مەن تارىخچى» قاتارلىق ھېكايىلىرى، 2010 - يىلى گېرمانىيەدە نەشر قىلىنغان «قار لەيلىسى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى ۋە 2013 - يىلى 4 - ئايدا ئىستانبۇلدا نەشر قىلىنغان «ئىستانبۇل سېپىللىرى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى تۈرك خەلقىنىڭ ئالغىشىغا ئېرىشكەن. ئىستانبۇلدا «تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان ۋەتەن سۆيگۈسى بىلەن تولغان «تارىم قىزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى ئوقۇرمەنلەرگە روھ ۋە زوق بېغىشلايدۇ. «تارىم قىزى» ناملىق توپلامغا شائىرە زەينۇرە ئىيسا خانىم يازغان شېئىرلاردىن 150 شېئىر تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. بۇ كىتاب 170 بەت بولۇپ، كىتابتىكى شېئىرلارنىڭ كۆپى تۈركچىگە، بەزىلىرى نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان.

شائىرەنىڭ ۋەتەندىكى مەتبۇئاتلاردا ئىشلىتىلگەن تەرجىمىلى ۋە سۈرىتى

زەينۇرە خانىمنىڭ تۇنجى شېئىرى 1956 - يىلىدىن باشلاپ كىتابخانلار بىلەن يۈز كۆرۈشىدۇ. كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭ «قايدىدۇر»، «توققۇز بۇلاق» قاتارلىق بىر قانار شېئىرلىرى ۋە «ئايىمىنسا» قاتارلىق داستانى ئېلان قىلىنىدۇ. ئۇ شىنجاڭ يازغۇچىلار شۆبىسىنىڭ ئەزاسى بولغان. 1980 - يىلى ئۇنىڭ «توققۇز بۇلاق» ناملىق شېئىرلار توپلىمى مىللەتلەر نەشرىياتىدا، 1983 - يىلى «ئاق ئەتىرگۈل» ناملىق شېئىرلار توپلىمى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا بېسىلىپ ئامما بىلەن يۈز كۆرۈشىدۇ.

* بۇ ئەسەر ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا ئېلان قىلىنغان بىر نەچچە نۇسخا ئەسەرلەرنى بىرلەشتۈرۈپ تەييارلاندى.
** شائىرەنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمى ۋەتەندە «ئەيسا» دەپ ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۆزى تۈركىيەدە «ئىيسا» دەپ ئىشلەتكەن.

ئوبرازلاشتۇرۇلغان ھالدا يەنىمۇ يارقىنلاشتۇردى.

شائىرە زەينۇرە خانىم ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە سالامەتلىكى ناچارلىشىپ، قەلەم تەۋرىتەمەيدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ۋاقىتتىمۇ قىلىۋاتقان ئىشىدىن توختاپ قالمىغان. ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ، خىزمەتچى ياللاپ ئىجادىي خىزمىتىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان.

شائىرە زەينۇرە ئىيسا 2022 - يىلى 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە كېسەل سەۋەبىدىن ئالەمدىن ئۆتتى.

ئۇ 2001 - يىلىدىن 2002 - يىلىغىچە گېرمانىيەنىڭ مەشھۇر گىئوتى ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۇيغۇر تىلى دەرسى ئۆتكەن. ئۆزگۈر ساۋاشچىنىڭ گېرمانچە، تۈركچە ئىككى تىللىق لۇغىتىگە ئۇيغۇرچىنىمۇ قوشۇپ، ئۈچ تىللىق لۇغەت قىلىپ چىققان.

زەينۇرە خانىم 2006 - يىلى پەرھات جىلاننىڭ «مەھمۇد كاشىغەرىي» ۋە 2020 - يىلى مىرزاھىت كېرىمنىڭ «يۈسۈپ خاس ھاجىپ» قاتارلىق رومانلىرىنى ئۇيغۇرچىدىن تۈركچىگە تەرجىمە قىلىپ ۋە نەشر قىلدۇرۇپ، تۈرك خەلقىنىڭ بۇ مەشھۇر ئالىملىرىمىز ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرىنى بەدىئىي

زەينۇرە خانىمنى زىيارەتتىن خاتىرەلەر

شېئىرلار*

تۇرنىلار

ئىستانبۇلدىن قەشقەرگە ئۇچقان تۇرنىلار،
ئانام مېنى سورىسا ئۇ ھايات دەڭلار.
بېشىدا غەم كۆزدە نەم، قانىتى سۇنۇق،
ئۇچماقچى ئۇ، ئاشۇ سۇنۇق قاناتتا دەڭلار.

ئىستانبۇلدىن ئۈرۈمچىگە ئۇچقان تۇرنىلار،
قىزىم مېنى سورىسا «ئۆلمىدى» دەڭلار.
ئانا يۇرتتىن ئايرىلغانغا بوپتۇ يىگىرمە يىل،
تا ئۇ كۈندىن بۇ كۈنگە ھېچ كۈلمىدى دەڭلار.

كۆپ ئورمانلار كۆردۈم

كۆپ ئورمانلار كۆردۈم
بۇلۇت سۆيگەن شەمشادلارنىڭ
تۈۋىدىن ئۇچىغا يۈگۈرگەن
تېيىلەر، ئاغمىخانلار بىلەن
مۇسابىقىلەشتى كۆزلىرىم.
بەزەن مەجنۇن تالار شېخىدىن
يامغۇر تامچىلىرى قوشۇلۇپ
سېرىلدىم تامچىلىدىم.

كۆپ ئىنسانلار كۆردۈم
بىرلىرىنى كۆرسە
شەمشاد دەرەختەك تىك.
بىرلىرىنى كۆرسە
مەجنۇن تالنىڭ شاخلىرىغا ئوخشاش.
كىمدۇر بىرلىرى
قانۇنلاشتۇرىدۇ ئادالەتسىزلىكلەرنى.

-ۋاي ئەپەندىم
بۇ ئەمەلدار باشلىقتۇر
ئېگىلمەك شەرت،
بۇ قارا ئىشچىدۇر
يەنجى
ئېزىپ كەت.

بۇلار توغرا ئەمەس دەيتتى كۆڭلۈم
ئامما بۇنىڭ توغرىسى نەدە؟
ئىزدەش بىلەن ئۆتتى ئۆمرۈم.
بۇ ئىزدەش يولدا قالدى.
ياشلىقىم، كۈچۈم، گۈزەللىكىم.
يول ئاخىرىسىدا سورۇدۇم ئۆزۈمدىن

ئەجەبا

يوق نەرسىنى ئىزدەپ يۈردۈممۇ مەن؟
ياق، «ئۇنداق ئەمەس» - دېدى
گېرمانىيەدە بىر سادا.
مېنىڭ ئىزدىگەنلىكىم بۇ يەردە ئىدى.
مەن ئىزدىگەن قەلب
ئىنسانلىقنى، ئۆلكىسىنىڭ مەنپەئەتىنى
كېسەللىرىنىڭ مېيىپىلىرىنىڭ ھەققىنى
ئىشلىگەنلەرنىڭ ھەققىنى
ئۆز مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن كۆرەتتى.
گويا پۈتۈن ئۆلكە بىر مەكتەپ
ھەر كىم ئوقۇغۇچى.
ھەر زامان ئۆگىنەتتى، ئوقۇيتتى
ئىشلەپ تالمايتتى .
گويا ھەممە ئىنسان باراۋەر،
پەقەتلا ئىش تەقسىماتى ئايرىم.

دەرەخ

قارا بوراندا سۇنۇپ كەتتى دەرەخ،
نە دەرەختىكى ئۇ، مېنىڭ كۆڭلۈم.
يۇلتۇزلاردىن سورايمەن بەزەن،
سۇنۇقلۇققا مەھكۇممۇ ئۆمرۈم.

ياشىسام

چاقماق بولۇپ چېقىپ ياشىسام،
يۈرەككە ئوتلار يېقىپ ياشىسام.
ئانا ۋەتەن چۆللۈكلىرىدە،
زىلال سۇ بولۇپ ئېقىپ ياشىسام.

كۆڭلۈم

ئەجەبىي يۇرت، ئەجەبىي ئورمان،
ئەجەبىي ئوۋچىغا ئوۋلاندى كۆڭلۈم.
ئەجەبىي تۇپراق، ئەجەبىي ئايلاق،
ئىككىسى ئارىسىدا قىۋىردى كۆڭلۈم

رۇبائىي

توز-تۇپراق ئۇچۇپ تۇرسۇن مازارىمدىن،
قاتۇرماڭلار سېمونت بىلەن مازارىمنى.
«مۇرادسىز، مۇجاھىد» يازسا مەنىسى بارمۇ؟
ئۇزاقتا يۇرت ھوقۇش باسمىش گۈلزارىمنى.

* بۇ شېئىرلار ئاپتورنىڭ تارىم قىزى ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى.

خەلق شائىرى مۇھەممەتجان راشىدىن*

غەمخورلۇقى بىلەن 1989 - يىلىدىن 2003 - يىلىغىچە 14 يىل كەسىپى يازغۇچى سۈپىتىدە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. 2003 - يىلى 3 - ئايدا دەم ئېلىشقا چىققان.

ئەل سۆيگەن شائىر مۇھەممەتجان راشىدىن 2021 - يىلى 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 9دىن مىنۇت ئۆتكەندە 81 يېشىدا بىز بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالاشتى.

شائىر مۇھەممەتجان راشىدىننىڭ ئەدەبىي ئىجادىيىتى 1958 - يىلى 10 - ئايدا «ئىلى گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «ئىلى دەرياسى» ناملىق شېئىرى بىلەن

بۈگۈنكى زامان شېئىرىيەت سېپىمىزدىكى يۈكسەك ئورۇنغا ئىگە، ئەل سۆيگەن، ئەلنى سۆيگەن ئاتاقلىق شائىر مۇھەممەتجان راشىدىن 1940 - يىلى 6 - ئاينىڭ 15 - كۈنى غۇلجا ناھىيەسىنىڭ قەدىمىي يېزىلىرىنىڭ بىرى بولغان ئونيار يۈزى يېزىسى يۇقارقى مەھەللىسىدە بىر دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئۆز يېزىسىدا ئوقۇپ، 1955 - يىلىدىن 1958 - يىلىغىچە ئۈرۈمچىدە شىنجاڭ يېزا-ئىگىلىك تېخنىكومىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن 1959 - يىلىغىچە پىچان ناھىيە ھۆكۈمىتى دېھقانچىلىق مەيدانىدا بىر يىل ئەمگەكتە چىقىشقا چۈشكەن. 1959 - يىلىدىن باشلاپ چاپچال ناھىيەسىگە خىزمەتكە تەقسىم قىلىنىپ 1965 - يىلىغىچە چاپچال ناھىيەسىدە ھۆكۈمەت ئىشخانا كاتىپى، سورتلۇق ئۇرۇقلۇق يېتىشتۈرۈش پونكىتىدا تېخنىك قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. 1965 - يىلى غۇلجا ناھىيە ئونيار يۈزى يېزىسىغا يۆتكىلىپ كېلىپ 1968 - يىلىغىچە ئونيار يۈزى يېزىلىق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولغان.

1968 - يىلىدىن 1983 - يىلىغىچە جەمئىيەتتىن ئايرىلغان. 1983 - يىلى 1 - ئايدىن باشلاپ 1989 - يىلىغىچە غۇلجا ناھىيەلىك 1 - ئوتتۇرا مەكتەپتە تىل-ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى ۋە ئىلىمىي مۇدىر بولغان. غۇلجا ناھىيەلىك پارتكوم، ھۆكۈمەتنىڭ يۈكسەك

* خەلقىمىزنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلى مۇھەممەتجان راشىدىننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى مۇسبەت خەۋىرى، خەلقىمىز ئىچىدە چوڭقۇر قايغۇغا سەۋەب بولدى. بۇ سەۋەبتىن ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردا نۇرغۇنلىغان خەۋەر ۋە مەرسىيەلەر ئېلان قىلىندى. تەھرىراتىمىز بۇ ئەسەرلەرنى رەتلەپ (ئەسەرلەر زۆرۈرلىمىزغا ئەۋەتىلمىگەن) زۆرۈرلىمىزدا ئېلان قىلدى.

«ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلى، ئىلى ئوبلاستلىق ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، «تارىم» ژۇرنىلى، شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتى، مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسى قاتارلىق ئورۇنلار تەرىپىدىن بىرقانچە قېتىم «ئالتۇن توي»، «ئىجادىيەت تۆھپىكارى»، «تۆھپىكار ئەدىب» قاتارلىق مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن. 1989 - يىلى ۋە 2003 - يىللىرى غۇلجا ناھىيەلىك پارتكوم، ھۆكۈمەت، ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتى غۇلجا ناھىيەسىدە ۋە ئۈرۈمچىدە ئايرىم-ئايرىم ئىككى نۆۋەت شائىرنىڭ ئىلىمى مۇھاكىمە يىغىنى ئۇيۇشتۇرغان. 2012 - يىلى شائىرنىڭ ھۆرمىتىگە قۇمۇلدىكى يازغۇچى-شائىرلار تون كىيىدۈرگەن. شۇ يىلى يەنە تۇرپاندىكى ئەدىبلەرمۇ تون كىيىدۈرگەن. 2014 - يىلى «ئەلقايناق سودا سارىيى» نىڭ قۇرغۇچىسى ئابدۇقېيىم ئەپەندىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭ خەتتاتلار جەمئىيىتى شائىرنىڭ شېئىرلىرىنى ئاساس قىلىپ ھۆسنخەت يېزىش مۇسابىقىسى ئۇيۇشتۇرۇپ ناھىيەمىزدە كۆرگەزمە قىلغان. ئوبزورچى ۋە تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن شائىرنىڭ ئىجادىيىتى ھەققىدە 50 پارچىغا يېقىن ئىلىمىي ماقالە ۋە ئەكرەم ئابدۇمىجىت، مۇھەممەتجان ئەيسالار تەرىپىدىن «شەيدالىقتىن شائىرلىققىچە» ناملىق بىر مەخسۇس تەتقىقات كىتاب يېزىلغان.

شائىر مۇھەممەدجان راشىدىن 60 يىلدىن ئارتۇق ئىجادىيەت ھاياتىدا خەلقنىڭ قايغۇسىنى، شادلىقىنى، ئارزۇ-ئارمانلىرىنى، مۇھەببەت-نەپرىتىنى خەلققە ئەڭ يېقىن تىل ۋاستىسى ئارقىلىق ئىپادىلەپ سانسىزلىغان قەلبلەرنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالدى ۋە ئۆزىنىڭ بىر «خەلق شائىرى» دېگەن پەخىرلىك نامىنى قالدۇردى. ئۇنىڭ قۇمۇل قوغۇندەك تاتلىق، قەشقەر ئانارىدەك جۇلالىق، خوتەن قاشتېشىدەك پارقىراق، ئىلى ئەتكەن چېپىدەك يېقىشلىق، بىنەم ئۇنىنىڭ لەغمىنىدەك ھۇزۇرلۇق شېئىرلىرى ۋە ئۆلمەس ناخشا تېكىستلىرى ئەل ئارىسىدا مەڭگۈلۈك ياڭراپ تۇرغۇسى.

2012 - يىلى 11 - ئاينىڭ 13 - كۈنى

باشلانغان. شۇندىن باشلاپ تاكى ئۆمىرنىڭ ئاخىرىغىچە 2000 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر، ھېكايە، ئەسلىمە ۋە ماقالىلارنى ئېلان قىلىپ شېئىرىيىتىمىزدە مۇھەممەدجان راشىدىن قىزغىنلىقىنى پەيدا قىلغان. ھازىرغىچە شائىرنىڭ ئىلگىرى كېيىن بولۇپ 21 پارچە توپلىمى نەشرى قىلىنغان.

«ئانا تاغلار» ناملىق شېئىرى «تارىم» ژۇرنىلى تەرىپىدىن «مۇنەۋۋەر ئەسەر مۇكاپاتى»غا، «سەن مەندەك بولالامسەن»، «جىمى يەردە جاراڭلار يېڭى يىللىق قەدەھ-جام»، «دوستلارغا» قاتارلىق شېئىرلىرى «خانئەگىرى ئەدەبىياتى مۇكاپاتى»غا، «ئانا يەر قەسىدىسى» ناملىق شېئىرلار توپلىمى مەملىكەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى بويىچە «تۇلپار مۇكاپاتى»غا ئېرىشكەن. شائىر يەنە غۇلجا ناھىيەلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتى،

بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سۆيۈملۈك شائىرىمىزنىڭ ئۆيىدە قىلغان زىيارىتىدىن خاتىرە

ئەلۋىدا

ئايگۈل ئالىم «تامچە» (ئاۋسترالىيە)

— مەرھۇم ئۇستازىم مۇھەممەتجان راشىدىنىغا ئاتاپ

ئۆتەرمىز مۇ كۈندە ئاڭلاپ قايغۇلۇق ماتەم.

كۆڭۈللەرگە نەسىھەت قىلىپ ئۆتكەندەك ئەسىر،
يەنە دەردنى يۇتقان پىتى ئۆتەرمۇ يىللار.
ئارمانلىرى كۆمۈلمىسۇن ئەۋلاد قولىدا،
تىنچ يانتقاي يۇرتقا بەدەل تۆلىگەن جانلار.

ئاتقان تاڭلار بىزنىڭ ئىدى، چاپقان تايىلار ھەم،
ئېغىزدىلا قىپقالمىسۇن ۋەتەن دېگەن تەم.
چىن ئىنساننىڭ ئاخىرەتلىك بەختى ئەمەسمۇ؟!
ھايات چاغدا يېپەلسە ئەل يۇرت ئۈچۈن غەم.

زېمىستاننىڭ قارا كۈنى - ھامىنى ئۇزار،
دۈشمەنلەرنىڭ قەستىنى ھەم قەھرىمىز بۇزار.
باھار پەسلى ئوتقاش كەبى ئېچىلغان گۈللەر،
باغاشلايدۇ قەبرىلەرنى يۇرتۇمدا سەھەر.

2021 - يىلى 13 - نويابىر، ئاۋسترالىيە

سەھنىلەردە ئەلگە ياققان ناخشىڭىز قالدى،
ھەر قۇرلاردا چاقناپ نۇرلۇق پەزىلىڭىز قالدى،
ئەزىز ئۇستاز بويىنىمىزدا ئەجىرىڭىز قالدى،
بۇندىن دېيىش ئەلۋىدا، بىزگە ھار كەلدى.

ئۇستاز كەتتى قەلەم ئىزى ناخشىلار قالدى،
ئۇشبۇ يولدا شام چىراغىدەك ياخشىلار تالدى.
دىلدا ئارمان، يۇرتقا مىڭ زار مۇساپىر يۈرەك،
بۇ ئايرىلىش پىراقىدا ئاتەشتە ياندى.

دۇتتارلىرىم قالارمۇ ئاھ تارسىز ھەم سازسىز،
قىران بۈركۈت، ۋەتەن باغرى قىرىلدى سانسىز،
قىلار نالە ئىلى، تارىم ئۇنىسىز، ساداسىز،
يازنى كۈتكەن ئەزىز جانلار كەتتى باھارسىز.

ئانا يەرنىڭ يىغىسىدا تىترىدى ئالەم،
ئەل - يۇرت ئۈچۈن ياردى يەرنى ئازابلىق نالەم،
چىدىيالىماي بۇ دەردلەرگە يۈرەكلەر زېدە،

ئۆزگەرمىگەن ئادەم

مۇيەسسەر خەندان (تۈركىيە)

ھەسرەتنىڭ چۈشىگە كىرەتتى يوللار،
«ياق، سەن تېخى ياشاپ بولمىدىڭ!»*
ھايات تېخى سەن بەرگەن ھوسۇللار.

بارماقلىرىڭىز قەلەم بوش قالدى،
غۇلجىنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ كۆزلەر،
ئېيتالمىغان تالاي خوش قالدى.
تاۋۇتۇڭنى كۆتۈرەلمىگەن
مۈرىلەردە ئاھ ئۇرۇش قالدى.
داۋانلىرىدا ئېغىر ھاياتنىڭ
سەندىن يادىكار تىك تۇرۇش قالدى.
سەن كۆرگەن شۇ كىچىك قىزدىن سەن ئۈچۈن
ھازاڭنى سىياھتا سۇغىرىش قالدى.

2021 - يىلى 13 - نويابىر،

تۈركىيە

ئەسلىمىلەردىن ئاختۇردۇم سېنى،
چىقىپ قالدىڭ كىچىك چېغىمدا
«شېئىر مۇنداقلا بىر جۈملە ئەمەس» دەپ
رۇبائىي يېزىپ بەرمىگەن بىر كۆرۈشۈشتىن.
چىقىپ قالدىڭ تېلېفونزوردىكى
تۈردە ئولتۇرغان بىر كۆرۈنۈشتىن.
چىقىپ قالدىڭ چوڭ بولغىنىمدا
ئۆز كوچىلىرىمىزدا مەزمۇت يۈرۈشتىن.
چىقىپ قالدىڭ ئەدەپسىزلىككە
مىسرالىرىڭدا قاپاق تۇرۇشتىن.

كۆزلىرىڭ دېھقاننىڭ، تىلىڭ دېھقاننىڭ،
پۇتلىرىڭ مەھەللە، قوشناڭنىڭ قوللار.
سېنىڭدە ئۈمىدىنىڭ ناخشىلىرىنى
ئېيتاتتى بېغىڭدا قونغان بۇلبۇللار.
سېنىڭدە دەردلىنىپ كۈلكىلەر بىردەم،

* بۇ مىسرا مۇھەممەتجان راشىدىنىڭ

شېئىرلار

مۇھەممەتجان راشىدىن

بۇ دۇنيا

سەن كەتسەڭ*

ئۆلۈمنى تالاشما مەندىن ئەزىزەم،
سەن قالغىن، مەن كېتەي سېنىڭ ئالدىڭدا.
سەن كەتسەڭ بۇ ئۆيدىن قۇياش كەتمەمدۇ،
بالىلار قالمامدۇ غۇۋا ئايدىڭدا.

ئالەمگە ئايدىڭنىڭ نۇرى قانچىلىك،
نە قىلسۇن مەندە نۇر، مەندە ھارارەت.
زۇلمەتتە ئۆيىمىز سەن كەتسەڭ ئەگەر،
سەن بىلەن كەتمەمدۇ بەرىكەت-ھارارەت.

يوق مېنىڭ بىمەھەل سەندىن ئايرىلىپ،
جۇدالىق دەردىنى تارتقۇدەك ھالىم.
بولساممۇ ھەرقاچان قەدىردان دادا،
ئانىدەك بولماققا يوقتۇر ئامالىم.

ئۆلۈمنى تالاشما مەندىن ئەزىزەم،
بالىلار مەن ئەمەس، سەن بىلەن قالسۇن.
سەن كېتىپ مەن قالسام تۈگەشكىنىم شۇ،
ئۇ كۈندىن يۈرىكىم قانداقمۇ تانسۇن.

بىلمەيسەن يېتىم بار، يېتىملاردىمۇ،
ئانىسىز قالغانلار ھەقىقىي يېتىم.
ئاتىلار بىر سۆيسە پەرزەنتىنى كۈندە،
ئانىلار يۈرىكى سۆيەر مىڭ قېتىم.

سەن كەتسەڭ ئاينىمىز تەكچىدە گۈللەر،
غېرىبلىق ئىلىكىدە قالمامدۇ ھويلا.
تەس ماڭا سېنىڭسىز سۇپراڭنى يايماق،
ئۇچراشماي ئاي-ئايلاپ قازانغا چويلا.

سەن سالغان تونۇرنى سالالماس ھېچكىم،
ئوت سېلىش قولۇمدىن كەلسىچۇ كاشكى.
قىرىق يىل ئاتقان تاڭ سەن بىلەن بىللە،
ئويلىسام، تەسەللىي بەرسىچۇ كاشكى.

ئايىغى تارتىلىپ ئەۋرىلەرنىڭمۇ،
سەن كەتسەڭ ئۇچمامدۇ ئۆيىنىڭ پەركايى.
سەن بولغاچ مەن تېخى كۆرمىگەن دەردلەر،
سەن كەتسەڭ قىلمامدۇ مېنى سازايى.

ئىككىمىز بىر ئۆمۈر ئېيتقان ناخشىنىڭ،
مەن كېتەي، ئاخىرى سەن بىلەن چۈشسۇن.
يوقۇمنى چاندۇرما، كەلگەن كەتكەنلەر،
مەن باردەك قولۇڭدىن ئىسسىق چاي ئىچسۇن.

2004 - يىلى 12 - ئاي، غۇلجا

* شائىر مۇھەممەتجان راشىدىننىڭ ئايالى خەلپەم تۇرغانغا ئاتىغان يۈرەك سۆزى

تالاشساڭمۇ، تالايدىن قالار ئىكەن بۇ دۇنيا،
بىلىپ بولماس نەگىدۇر بارار ئىكەن بۇ دۇنيا.
مەيلى گاداي، مەيلى شاھ بىر قىيامەت بىر جانغا،
بىر ئىنساندىن بىر جەسەت ئالۇر ئىكەن بۇ دۇنيا.

يىغلىغانلار پەسلەيدۇ رىزقى ئۇنىڭ شۇنداق، دەپ،
مۇسبەتكە ھەركىمنى سالار ئىكەن بۇدۇنيا.
بىر ھۇجرىغا جەم بولۇپ، ئۆلگۈرمىگەن جۈپلەرنى،
ياش دېمەستىن ئەلەمدە قويبار ئىكەن بۇ دۇنيا.

ئۆلمەي تۇرۇپ ئايرىلغان تىرىكلەرمۇ ئاز ئەمەس،
كۆز ياش بىلەن يۈزۈڭنى يۇيبار ئىكەن بۇدۇنيا.
ۋاپاسىز، دەپ كايىدۇ شۇڭا ئۇنى ئادەملەر،
ئاغرىنغاننى قامچا بوپ ئۇرار ئىكەن بۇ دۇنيا.

يۇلتۇز كۆزلۈك ئاسمانغا تۈندە باقسام ئۈنچىقماس،
پايانى يوق تىلىسىمدەك تۇرار ئىكەن بۇ دۇنيا.
توخۇلارغا تاڭ قالدىم تىرىكلىكىنى ئويغاتقان،
تەنە جۈپكە ھەركىمنى قويبار ئىكەن بۇ دۇنيا.

ئەجدادلاردىن قەبرىلەر قاپتۇ سانسىز چوقچىيىپ،
خىيال قىلساڭ بەئەينى مازار ئىكەن بۇ دۇنيا.
تىرىكلەرگە كۆز سالساڭ مىدىرلايدۇ ھايات، دەپ،
بىر قىسمەتتە ئاجايىپ بازار ئىكەن بۇ دۇنيا.

ئۆچۈرگەندەك ئۆيۈڭنىڭ چىرىقىنى بىر شامال،
ئۆزى يەنە گۆرۈڭنى قازار ئىكەن بۇ دۇنيا.
مۈكچىيەرگەن بەللىرىڭ سەن كۈتمىگەن كەچمىشتە،
ھەر ماڭالاغىغا بىر قىسمەت يازار ئىكەن بۇ دۇنيا.

كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە ئاق سانجىيدۇ چېكەڭگە،
يۈزلەپ قورۇڭ يۈزۈڭدىن سانار ئىكەن بۇ دۇنيا.
قىز - كېلىنلەر ھەددىڭ يوق تاڭلا موماي بولماسقا،
ئۇنىمىساڭ قويماستىن تاڭار ئىكەن بۇ دۇنيا.

قايرىلىسەن كەينىڭگە ياشلىقىڭغا تويماستىن،
ئۆشنىسىدە سەن ئۇنىڭ، ماڭار ئىكەن بۇ دۇنيا.
بۇ بەش كۈنلۈك ئالەمدىن ھەركىم ھەرنە كۆزلەيدۇ،
بېخىلارنىڭ كۆزىدە تاۋار ئىكەن بۇ دۇنيا.

كېلىپ-كېتەر مېھمانسەن، ياخشى قونۇپ، ياخشى كەت،
سېخىي ئۈچۈن بىر قالام چاۋار ئىكەن بۇ دۇنيا.
رەقىبلىشۇر ئىككى جان ئۇز نەپسىگە چوغ تارتىپ،
توۋا دەڭلار، ئۇلارغا تۇمار ئىكەن بۇ دۇنيا.

غەم قىلمىغىن، ئۆلگەنلەر، يېتىم قالغان بالاڭدىن،
ئۆزى بېقىپ قاتارغا ئىكەن بۇ دۇنيا.
ئەجەبلەنمە بېشىڭغا ئىسسىق كەلسە، سوغ كەلسە،
تارازىسى ئېگىز - پەس بولار ئىكەن بۇ دۇنيا.

ئەيىب كۆرمەڭ، كۆتۈردۈم شۇ سەۋەبتىن بىر قەدە،
شۇ قەدەھكە، شۇ مەيگە خۇمار ئىكەن بۇ دۇنيا.

1974 - 1980 - يىللار، ئۈرۈمچى

گويا ئاتقان ھوشۇقتەك سىيا چۈشۈپ، چۇ چۈشۈپ،
ئويلاپ كۆرسەڭ بىر تاۋكا قىمار ئىكەن بۇ دۇنيا.
چېچەك تۆكسە ئۆرۈكلەر مېۋە قېلىپ ئورنىدا،
ئەجدادلارغا ئەۋلادنى ئۇلار ئىكەن بۇ دۇنيا.

رىزقى ئەمما تەڭ ئەمەس بۇ «پانىي»غا كەلگەننىڭ،
بىردە يوقسۇل، بىردە تەل قىلار ئىكەن بۇ دۇنيا.
ئاپەتلىرى ئاز ئەمەس، يولۇققانلار يىغلايدۇ،
كەلكۈن كەبى شاقىراپ ئاقار ئىكەن بۇ دۇنيا.

روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا

ئوخشىتىمەن ئۇنى ئۇلۇغ مېھنەتكە.
يېزىۋالاي كېلىڭ دوستۇم سۆھبەتكە،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
بولغان بىلەن بانكىلاردا پۇلۇم يوق،
ئەمىلىم يوق، پىكاۋىم يوق، يولۇم يوق.
بولغان بىلەن مىنىڭ ئۇزۇن قولۇم يوق،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
سەھرالاردا شېئىرىمنىڭ يىلتىزى،
شەھەرلەردە مەنزىلىمنىڭ يۇلتۇزى.
يۇرت تەقدىرى، تەقدىرىمنىڭ دەل ئۆزى،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
شۇ قەلەمنى يوقاتمايمەن ساقلايمەن،
شۇ قەلەمدە قەبرىسىنى يوقلايمەن.
زۆرۈر چاغدا دۈشمەنلەرگە ئوقلايمەن،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
ئېزىتقۇغا ئېزىقتۇرماس پوس ماڭا،
دېھقان بىلەن يەر ھەيدىسەم قوش ماڭا.
نەگە بېرىپ نەدە تۇرسام دوست ماڭا،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
ئۇ سۆيگەننى سۆيىمەكچىمەن ئۆلگىچە،
سۆيىمەكچىمەن بوستانلاردىن چۆلگىچە.
نۆۋەت كېلىپ ئەلەمۇ مېنى كۆمگىچە،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.

تويلىرىدا يەنە باغاق يازارغا،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
سۇ توشۇيمەن شۇلار تىككەن گۈللەرگە،
ئوخشىتىمەن قىزلىرىنى ھۆلەرگە.
يامغۇر سۆزلۈك ياخشىلارنى كۈيلەرگە،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
شائىر ئۇلۇغ كۈيچىسىدى خەلقىمنىڭ،
دوستى ئىدى خەلقىم دېگەن ھەر كىمنىڭ.
تەسەللىسى يىغلاپ قالغان خەلقىمنىڭ،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
شۇ قەلەمدىن ھۇزۇر ئالغان دىل تولا،
شۇ قەلەمنى تەرىپلىگەن تىل تولا.
شۇ قەلەمگە ھېرىس تولا خىل تولا،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
شۇ قەلەمدە ئۇ يازغاندەك يازماق تەس،
يازغانلىرى قىلدى مېنى بېھوش مەست.
ئۇ يازغاندەك يازالمىسام باسار نەس،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
سۇنۇلغاندەك گۆدەك قولى قەنت ئۈچۈن،
بېرىۋەتتىم بۇ كۆڭۈلنى ئەل ئۈچۈن.
شۇ ئەمەسمۇ بايلىق دېگەن مەن ئۈچۈن،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
چاتنىقىم كەلمەس شائىرلىقنى شۆھرەتكە،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.

يىغلىغىنىم دېھقانلارنىڭ يىغىسى،
دېسەڭ مەيلى «يىغلىغىنىڭ نېمىسى؟».
چۈنكى دېھقان شېئىرىنىڭ تېمىسى،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
خوتەنلىككە ياقىنىمۇ شۇ قەلەم،
تەڭرىتاغنىڭ ياقىنىمۇ شۇ قەلەم.
ئەلدىن ئابىرۇي تاپقىنىمۇ شۇ قەلەم،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
ئەلدىن ئازماق بىزگە گۇناھ ئەيىپتۇر،
ئەل سۆيىمىگەن شائىر قەلبى مېيىپتۇر.
ئەل يولىدا كەتكەن شائىر شېھىتتۇر،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
شۇلار بىلەن بىللە مىنىڭ تىنىقىم،
سۇ ئىچەرگە بىللە قۇدۇق، ئېرىقىم.
بىللە مىنىڭ تەرگەن بۇغداي تېرىقىم،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
ئاج قالسىمەن، ئاج قالغاندا شۇلارمۇ،
تاسقىلىمەن، تاسقالغاندا شۇلارمۇ.
باي بولسىمەن باي بولغاندا شۇلارمۇ،
روزى سايىت تۇتقان قەلەم قولۇمدا.
بىللە باردىم شۇلار بىلەن بازارغا،
بىللە باردىم مېيىت چىقىسا بازارغا.

ئۇيغۇر مىللىي مۇزىكىسىغا ئۆزىنى ئاتىغان ئەكرەم ھاشىموف ئەپەندىنىڭ روھى شادلانسون

نەبىجان تۇرسۇن (ئامېرىكا)

قىلغانىدى. كۈندە دېگۈدەك تۈرلۈك تارىخىي سۈرەتلەرنى ۋە ئۇچۇرلارنى تارقىتىپ دۇنيا ئۇيغۇر جامائىتىنى خەۋەرلەندۈرۈپ تۇراتتى. مەرھۇم بىلەن مەن ئىجتىمائىي ئالاقە تورى ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ ئۆزبېكىستان ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ھەققىدە پىكىر ئالماشتۇرۇپ تۇرغانىدىم ۋە ئۇ ئۆزىنىڭ قىممەتلىك ئۇچۇرلىرىنى تەمىنلەپ تۇرغانىدى.

ئەكرەم ھاشىموف ئىككى ئەۋلاد ئۇيغۇر 12 مۇقامى تەتقىقاتى، ئۇيغۇر مىللىي مۇزىكا نەزەرىيەسى تەتقىقاتى ساھەسىدە يېتىشىپ چىققان خەلقئارا سەۋىيەدىكى پەخىرلىك مۇزىكا ئالىملىرىمىزنىڭ بىرىدۇر. ئەكرەم ھاشىموف ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدىن تۇنجى بولۇپ، تاشكەنت كونسېرۋاتورىيەسىدە 12 مۇقام تەتقىقاتىدا ئىلمىي دىسسېرتاتسىيە يېزىپ، دوكتورلۇق ۋە ئارقىدىن پروفېسسورلۇق ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولغان ۋە كۆپ يىللار تاشكەنت رادىئوسى قارمىقىدىكى ئۇيغۇر ئانسامبلىدا مۇزىكا ئىجادىيىتى، چېلىش بىلەنمۇ مەشغۇل بولۇپ خەلقكە كەڭ تونۇلغان، كۆپ يىللار كونسېرۋاتورىيەدە يۈزلىگەن ئۆزبېك، ئۇيغۇر ۋە باشقا مىللەت مۇزىكانىلىرىنى تەربىيەلىگەن مەرھۇم پروفېسسور ئابدۇلەزىز ھاشىموفنىڭ ئوغلى. ئۇيغۇر ئېلىدىن 1960 - يىللاردا تاشكەنتكە كۆچۈپ چىقىپ يەرلىشىپ شۇ جايدا ئوقۇپ مۇزىكا ئالىمى بولۇپ يېتىشىشكەن پروفېسسور ئابدۇلەزىز ھاشىموف ئەپەندىنىڭ «ئۇيغۇر 12 مۇقامى توغرىسىدا» ناملىق 1979 - يىلى ئېلان قىلغان ئىلمىي ماقالىسىنى 1989 - يىلى ئۈرۈمچىدە رۇس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ «ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقاتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلغانىدىم. ئەنە شۇ چاغدىن باشلاپ بۇ ئالىمنى تونۇغانىدىم.

ئاتا-بالا بۇ مۇزىكا ئالىملىرىنىڭ قەدىمكى كۈسەن، قەدىمكى قەشقەر، قەدىمكى تۇرپان مۇزىكىچىلىك ئىزىنى بويلاپ، ئىسلامىيەت دەۋرىمىزدە ئەبۇناسىر فارابى يولى، 16 - ئەسىردە ئابدۇرېشىتخان، ئاماننىساخان، قىدىرخانلار، 19 - ئەسىردە، موللا مۆجىزى، 20 - ئەسىردە تۇرداخۇن، روزى تەمبۇرلار ئەنئەنە شەكلىدە داۋاملاشتۇرۇپ ئەۋلادلارغا مىراس قالدۇرغان ئىنسانىيەت مۇزىكا سەنئىتىدە كەمدىن-كەم يېگانە نامايەندە 12 مۇقام ۋە ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىنى تەتقىق قىلىش، دۇنيا مەدەنىيەت ۋە سەنئەت ئەھلىگە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنى ئۇيغۇر خەلقى ھۆرمەت بىلەن تەقدىرلەيدۇ.

ئۇلۇغ ئاللاھتىن ئەكرەم ھاشىموفنىڭ ياتقان يېرىنىڭ جەننەتتىن بولۇشىنى تىلەيمەن! روھىغا دۇئا قىلىمەن!

ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتورىيەسىنىڭ دوئىسى، مىللىي مۇزىكا سەنئىتىنىڭ يېتۈك تەتقىقاتچىسى، سەنئەتشۇناسلىق ئىلمىي دوكتورى، شاگىرتلارنىڭ ئۇستازى، ئۆزبېكىستان ئۇيغۇرلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئەربابى، ئۇيغۇر جامائىتىنىڭ بايراقدارى مەرھۇم ئەكرەم ھاشىموف ئەپەندىنىڭ 9 - يانۋار 59 يېشىدا ۋاقىتسىز ۋاپات بولۇشىغا قايغۇرىمىز، تەزىيەمىزنى بىلدۈرىمىز! ئەكرەم ھاشىموف 1963 - يىلى 4 - يانۋار كۈنى تۇغۇلغان ۋە ر. گلبېرىيا مۇزىكا مەكتىپىنى تاماملىغاندىن كېيىن تاشكەنت كونسېرۋاتورىيەسىگە كىرىپ ئوقۇپ ئۇنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تاماملىغان ھەم داۋاملىق ئاسپىرانتۇرادا ئوقۇپ، مۇزىكا، يەنى سەنئەتشۇناسلىق ساھەسىدە دوكتورلۇق ئۇنۋانىغا سازاۋەر بولغان ۋە مەزكۇر كونسېرۋاتورىيەدە كۆپ يىللار دوئىسىنىڭ ئۇنۋانىدا ئوقۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنىدى.

كۆپلىگەن ئىلمىي ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى ۋە شاگىرتلارنىڭ ئۇستازى ئەكرەم ھاشىموف ئۆزبېكىستان، قازاقىستان مەتبۇئاتلىرىدا ۋە فېيسىبۇك، ئىنستىگرام ۋە باشقا ئىجتىمائىي تورلاردا ئۆزبېكىستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەركىزىي ئاسىيا ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، ئۇيغۇر سەنئىتىنى تونۇشتۇرۇش يولىدا توختىماي ھەرىكەت

ئۇيغۇرلارنىڭ پەخرلىك ئوغلانى ئەكرەم ھاشىموف

2022 - 1963

ھامزا نامىدىكى تاشكەنت دۆلەت مۇزىكا بىلىم يۇرتىنىڭ «مۇزىكا نەزەرىيەسى» بۆلۈمىگە ئوقۇشقا كىرگەن ۋە ئۇنى 1982 - يىلى ئالىي نەتىجە بىلەن تاماملىغان. شۇ يىلى تاشكەنت دۆلەت كونسېرۋاتورىيەسىنىڭ «بەستكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاتىپىداسىغا ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان. 1983 - 1985 يىللىرى ئارمىيە خىزمىتىدە بولغان.

1989 - يىلى ئوقۇشنى مۇۋاپىقلىقىدە تاماملىغاندىن كېيىن شۇ يىلى رېسپۇبلىكا سەنئەت مەكتەپ ئىنتېرناتىغا ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشقا كىرگەن. 1990 - 1997 يىللار داۋامىدا ئوقۇتقۇچى ۋە دىرېكتور ئورۇنباسارى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن.

1992 - 1995 يىللىرى تاشكەنت دۆلەت كونسېرۋاتورىيەدە ياردەمچى - پىراكتىكا باسقۇچىدا بىلىم ئاشۇرغان. 1996 - 1997 يىللىرى ئۆزبېكىستان مەدەنىيەت ئىشلىرى ۋەزىرلىكىنىڭ (مىنىستىرلىكىنىڭ) «پەن، ئوقۇش يۇرتلار، كادىرلار تەييارلاش ۋە قايتا تەربىيەلەش باش باشقارمىسى» دا باش مۇتەخەسسس ۋەزىپىسىنى قىلغان. 1997 - يىلىدىن باشلاپ تاشكەنت

ئەكرەم ھاشىموف 1963 - يىلى 24 - يانۋار تاشكەنت شەھىرىدە زىيالىي ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئەكرەم ئەپەندىنىڭ ئاپىسى خۇرشىدە خانىم 1940 - يىلى 5 - نويابىردا ۋەتىنىمىزنىڭ غۇلجا شەھىرىدە تۇغۇلغان بولۇپ ئوقۇش ھاياتىغا غۇلجىدىكى ئۆزبېك مەكتىپىدىن باشلىغان ۋە ئۈرۈمچىدىكى مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتىغا قوبۇل قىلىنغان. خۇرشىدە خانىم 1961 - يىلى ئۆزبېكىستانغا كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن 1995 - يىلى پېنسىيەگە چىققىچە «ئۇچقۇن» فابرىكىسىدا ئىشلىگەن. ھازىر دەم ئېلىشتا. خۇرشىدە خانىمنىڭ 2 قىزى بىر ئوغۇل پەرزەنتى بولۇپ جەمئى 3 ئەۋلادىنى قاتارغا قوشقان. ئەكرەم ئەپەندى ئەنە شۇ 3 پەرزەنتىنىڭ ئورانتانچىسىدۇر. خۇرشىدە خانىم بالىلىرىنى تەربىيەلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆزبېكىستان ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇشىغا ۋە ئۆزبېكىستاندا كۆزگە كۆرۈنگەن ئۇنۋانلۇق زىيالىي بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىغا ۋەسىل بولغان.

ئەنە شۇ ئۇنۋانلۇق پەرزەنتلىرىدىن بىرى بولغان ئەكرەم ئەپەندى، 1970 - يىلى ئۇ. ئاخۇنېۋوۋېۋ نامىدىكى 45 - ئومۇمىي تەلىم ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئۆتكەن. 1974 - يىلى رېسپۇبلىكا مەخسۇس مۇزىكا - مەكتەپ ئىنتېرناتىدا ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرغان. 1978 - يىلى

* مەخسۇس كەسىپ بويىچە ئوقۇغۇچى تەربىيەلەيدىغان ياتاقلىق مەكتەپ

دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسىدە (كېيىنچە ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى) ئوقۇش بۆلۈمى باشلىقى،

1998-1999 تاشكەنت دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى ئوقۇش بۆلۈمى باشلىقى

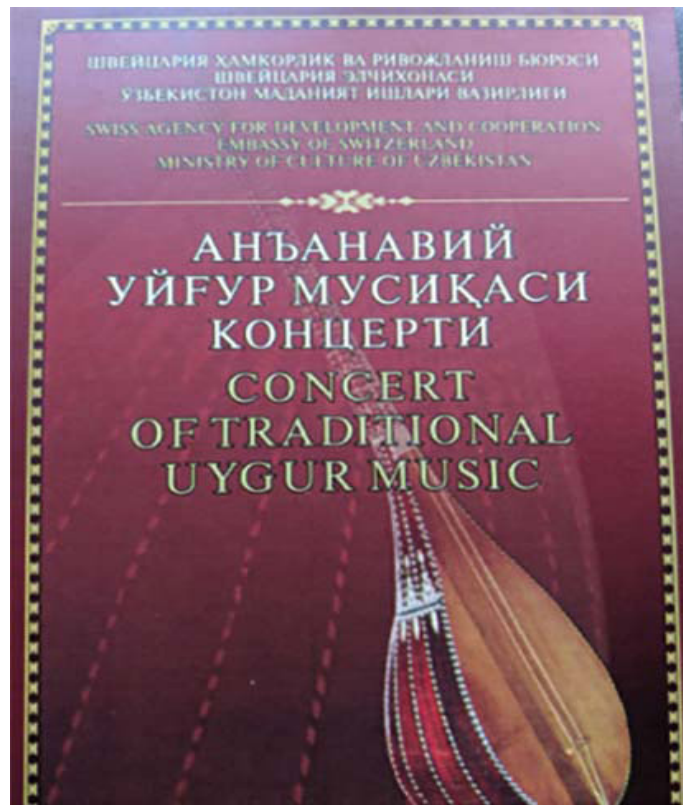
1999-2002 تاشكەنت دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاپېدراسى كاتتا ئوقۇتقۇچىسى

2002-2003 ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاپېدراسى كاتتا ئوقۇتقۇچىسى

2003-2009 ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاپېدراسى دوتسېنت ۋە زېمىنىنى بازرۇۋچىسى (ئورنىداشلىق ئاساسىدا 2008 - يىلدىن ماگىستىر بۆلۈمى باشلىقى)

2009-2010 ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاپېدراسى دوتسېنتى (ئورنىداشلىق ئاساسىدا 2008 - يىلدىن ماگىستىر بۆلۈمى باشلىقى)

2010-2011 ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاپېدراسى مۇدىرى، دوتسېنتى (ئورنىداشلىق ئاساسىدا 2008 - يىلدىن ماگىستىر بۆلۈمى باشلىقى)

2011-2014 ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش كاپېدراسى دوتسېنتى

2014-2015 ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ئوركېستىر چالغۇلىرى ۋە ەستىرادا سەنئىتى» فاكولتېتى دېكانى

ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسىدىكى خىزمەتداشلىرى بىلەن بىرگە

ماگىستىر بۆلۈمى باشلىقى، كاپېدراسى مۇدىرى، دېكان ۋە دوتسېنت قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان.

2016 - 2017 يىللىرى كامالىدىن بېخزود نامىدىكى مىللىي رەسساملق ۋە لايىھىلەش ئىنستىتۇتىدا ئىلمىي ئىشلار پىروېكتورى لاۋوزىمىدا خىزمەت قىلغان.

ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسىنىڭ «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كاپېدراسىدا دوتسېنت لاۋوزىمىدا ئىشلىگەن.

ھاياتىدا مۇشۇنداق شانلىق نەتىجىلەرنى قازىنىشىغا ئەلۋەتتە رەپىقىسى گۈلچېھرە خانىمنىڭ قوللىشىدىن ئايرىم چۈشەنمەسلىكى كېيىن. ئەكرەم ئەپەندى گۈلچېھرە خانىم بىلەن 1972 - يىلى تۇرمۇش قۇرغان بولۇپ رايون ۋە ماخمۇت ئابدۇلئازىز ئىسىملىك 2 پەرزەنتى بار، ئەكرەم ئەپەندىنىڭ پەرزەنتلىرىمۇ خۇددى ئاتا- ئانىسىدەك تىرىشچان ۋە زېرەك بولۇپ ئۆزبېكىستاندىكى داڭلىق بىلىم يۇرتلىرىدا ئىلىم تەھسىل قىلىپ، ئۆزبېك زىيالىيلىرى قاتارىدا ئورۇن ئالدى.

ئەكرەم ھاشىموۋ خىزمەت تارىخى

1990 - 1994 رېسپۇبلىكا ئورتا مەخسۇس سەنئەت مەكتەپ - ئىنتېرناتى مۇزىكا نەزەرىيەسى پەنلىرى ئوقۇتقۇچىسى

1994-1994 رېسپۇبلىكا ئورتا مەخسۇس سەنئەت مەكتەپ - ئىنتېرناتى مۇزىكا بۆلۈمى دېرىكتور ئورۇنباشارى

1994-1996 رېسپۇبلىكا ئورتا مەخسۇس سەنئەت مەكتەپ-ئىنتېرناتىدا 1 - دەرىجىلىك ئوقۇتقۇچى

1996-1997 ئۆزبېكىستان رېسپۇبلىكا مەدەنىيەت ئىشلىرى ۋە زىرلىكى پەن، ئوقۇش يۇرتلار، كادىرلار تەييارلاش ۋە قايتا تەييارلاش باشقارمىسى بوش مۇتەخەسسسى

1997-1998 تاشكەنت دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى مائىناۋىيات ۋە مەرىپەت مەسلىھىتى بويىچە بۆلۈم باشلىقى

ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسىدە ئوقۇغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرگە

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى مەركىزىدە بىر قىسىم زىيالىيلىرى بىلەن بىرگە

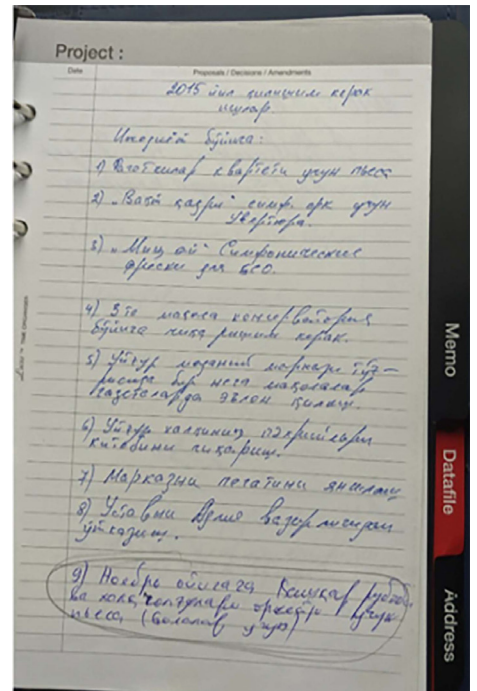
ھاياتىنىڭ ئاخىرىغىچە ئۇيغۇر مۇزىكىسى بويىچە توختىماي ئىزچىل تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ نۇرغۇنلىغان ئىلمىي ماقالىلەرنى ئېلان قىلغان بولسا فىرانسىيە، گېرمانىيە، بېلگىيە، ھىندىستان قاتارلىق نۇرغۇنلىغان دۆلەتلەرگە بېرىپ ئۇيغۇر سەنئىتى بويىچە كونسېرتلار بەرگەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق زىيالىيسى ئەكرەم ھاشىموۋ 2022 - يىلى 9 - يانۋار كۈنى ئارىمىزدىن ۋاقىتسىز ئايرىلدى.

2015-2017 ك.بېخزود نومىدىكى مىللىي رەسساملق ۋە لاھىيەلەش ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي ئىشلار بويىچە پىروژېكتورى.

2017 - ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى «بەستىكارلىق ۋە چالغۇلاشتۇرۇش» كافېدراسى دوتسېنتى.

ئەكرەم ھاشىموۋنىڭ ھاياتىدىن خاتىرەلەر

Project :

Date: 2015 يىلى شىنجاڭدىكى خەلق ئىشلىرى

ئىنقىلابىي بىخەتەرلىك

- 1) ۋەزىيەتنىڭ خەلقنىڭ ئىشلىرىغا
- 2) "باشقا خەلق" غىمىنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 3) "ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 4) ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 5) ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 6) ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 7) ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 8) ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا
- 9) ئىشلىرىمىزنىڭ خەلق ئىشلىرىغا

Memo

Datafile

Address

بىر توپ قۇشقاچ

ئەخمەتجان ئىسراپلوۋ (قازاقىستان)

(ھېكايە)

ئۈزۈشنى باقتۇرىمەن. تۇتاشتۇرغان تاماكامنىڭمۇ كۆيۈپ تۈگىگەنلىكىنى سەزمەي قالسامەن. ياش ئۇلغاغانسېرى، ئۇيقۇ قېچىپ، ئادەم ئەنە شۇنداق ئەگىز سۇغا ئوخشاپ قالىدىغان ئوخشايدۇ. بۇ چاغدا مېنىڭ قوشنىلىرىم - بىر توپ قۇشقاچ - سۈت ئۇيقۇدا.

بايقۇشلار كۈن بويى «چىرىك-چىرىك- تىرىكچىلىك» دەپ، تىنماي ئۇچۇپ، سەكرەپ، راسا چارچىسا كېرەك. بۈك ياغاچتىن «تىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقمايدۇ. «قوشنا غايىبىتىن» دېگەن سۆز بار. «قوشنا ھەققى»، «قۇشلار ھەققى» دېگىنىمۇ كۈندىن قالغان ئەڭگۈشتەر. بۇ جەھەتتىن «قوشنىلىرىم مېنىڭدىن ئىككى دۇنيا رازى بولۇشى كېرەك» دەپ جەزم قىلىمەن. تاماق قالدۇقلىرى ئىت - مۈشۈكتىن ئاشماي قالغان پەيتلەردە، ئۆيدىن نان ئەپچىقىپ، ئۇۋىتىپ چىقىپ بېرىمەن. ئوماق نەۋرەم تاش ئېتىپ ئۈرۈكتىدەك بولسا جىملەيمەن. مۇنداق چاغلاردا ئايالىم كايىشقا باشلايدۇ.

- نەۋرىدىن ئارتۇقمىدى بۇ قۇشقاچلار! نېماندق كىچىككىنە بالىنى سىلكىشتۈرىسەن؟

- ھەي نادان، بۇ تىلىسىزلىرىڭ مۇنۇ باراقسان قارىغاچنىڭ ئىچىدە بالىلىرى ئاچ ياتىدۇ. شۇلارغا ئۇۋال.

- پاھ، بۇ بەگىنىڭ كۆپۈمچان بولۇپ كەتكىنىنى! كۆزۈڭنى يوغانراق ئاچ. بۇلار سېنىڭ قولۇڭغا قاراپ قالغىنى يوق. ئەتىدىن كەچكىچە بالىلىرىغا يەم توشۇيدۇ. ساڭا ئوخشاش كەچكىچە تاماكىنى پۇرقىرىتىپ ئولتۇرمايدۇ!

بۇ ئەنى نەق مېنىڭ «ھويلامغا» ئېتىلغان تاش. مېنىڭ ئويچان، خىيالچان يۈرىكىمگە سانجىلغان خەنجەر. ئارتۇق چىدىمىدىم:

- ئاغزىڭنى يۈم! بىكار ئولتۇرغىنىم يوق.

- بىكار ئەمەسمىش! بىر ئاي بولدى تىتىلىپ كەتكەن كىتابنى تەتۈر تۇتۇپ ئولتۇرغىنىڭ...

جان-ئىمانىم چىقىپ كەتتى:

- ھەي، «ئا» دېسە، «ب» دەيدىغان گاجا. بۇ ئەرەب يېزىقىدىكى كىتاب. ئوڭدىن سولغا ئوقۇلىدۇ، - تېرىككىنىمىدىن تاماكىنى تەتۈر چىشلەپ تۇتاشتۇرۇۋەتكىنىمنى سەزمەي قاپتىمەن. خوتۇن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى:

- كىتابنى تەتۈر ئوقۇۋېرىپ، ئۆزۈڭمۇ تەتۈر بولۇپ كېتىپسەن، - نەشتىرىنى

ئۇلارنىڭ بۇ يەردە ياشاۋاتقىنىغا خېلى زامان بولدى. ھويلىدىكى ئېگىزلىكى ئىككى مېتىردىن ئاشۇرۇلماي ئېدىتلىق قىزىقىلىپ تۇرىدىغان بۈك قارىياغاچ ئۇلارنى يازنىڭ چىدىغۇسىز ئاپتېپىدىن، قىشنىڭ قەھرىلىك شىۋىرىغانلىرىدىن، بالىلىرىنى، ھەتتا تۇخۇملىرىنىمۇ يەپ قويمايدىغان قارغا-قۇزغۇن، سېغىزخان، ئالىقانات قاراغوجا ۋە مۈشۈكلەردىن قوغدايدىغان مەزمۇت قورغان-سېپىل ئىدى. ياق، ياق! بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇقراق. چۈنكى ئورۇققىمۇ مۇشۇ ئەتراپتا. مۇشۇ بۈك دەرەخنىڭ ئىچىگە ھەرقايسى ئۆز ئالدىغا ئۇۋا سېلىشىپ، تۇخۇم تۇغىدۇ. بالىلىرىنى چوڭ قىلىدۇ. ئەۋلادىنى ئەۋلادقا ئۇلاپ، ھايات كەچۈرىدۇ. دېمەك، بۇ ئۇلارنىڭ زېمىنى، ۋەتىنى بولغىنىدە!

ئەتراپتا بۇ بۈك قارىياغاچتىن باشقا دەل - دەرەخنىڭ ئالۋان تۈرى يېتىپ ئاشىدۇ. ئاسمان بىلەن بوي تالاشقان زىلۋا سۇۋادانلار، سەل شامال چىقىسىلا ياپراقلىرى بىر-بىرىگە ئۇرۇلۇپ، گويىا كىچىك بالىلاردەك چاۋاك چېلىشىدىغان چىرايلىق، كۆرەڭ، ئاق قېيىنلار، قىش-ياز غەمكىن، ياشانغان ئادەملەردەك سالاپەتلىك سېدە، ئېرەنلەر، شاخلىرى قانداق بولسا شۇنداق شاخاب ئۆسىدىغان بىغەم، كېلەڭسىز قاپاق تېرەكلەر، كۆرۈنىشىلا ئادەمنى چەكسىز ئوي-خىيالغا، مۇڭ ئارىلاش قانداقتۇ بىر تىلىسىم خاتىرجەملىك بۆشۈكىگە بۆلەپ قويىدىغان مەيۈس مەجنۇنتالار ۋە كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان گۈل-گىياھلار بۇ تەۋەنى باش باھاردىن كەچ كۆزگىچە جان ئارامغا ئايلاندۇرىدۇ. شەھەرنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭىدىن كېيىن بۇ جاي ھەقىقىي جەننەت ئارىلىدەك بىلىنىدۇ. تاڭ سەھەردىن باشلاپ ئاشۇ دەرەخلەردە تۈرلۈك-تۈمەن قۇشلار مىڭ خىل ئاھاڭدا، بەس-بەس بىلەن سايىراپ، كۆڭلۈڭنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ.

ئىشىك ئالدىدىكى كەڭ-كۈشادە ئايۋان بولسا مېنىڭ ھەم ئىشخانام، ھەم ئارامگاھىم. بۇ يەردە يازنىڭ كۈنلىرى ئوي-ئىچى جۇغىجەم تاماقلانمىز. كۈندۈزلىرى ئاشۇ گۈزەل مەنزىرە ۋە قۇشلار ئوركىستىرنىڭ سۇغۇرۇپ - سالما نەغمىسى بىلەن ۋاقىت تېز ئۆتۈپ كېتىدۇ. كېچىلەر ئۇزۇن ۋە بىر قەدەر تىنچ. پەقەت چوڭ كوچىدىن ئارىلاپ ئۆتىدىغان ماشىنا، ئايرىم سەگەك ئىتلارنىڭ ئەنسىز قاۋاشلىرى، ۋە قەيەردىدۇ بىر يەردە، تىنماي چىرىلدايدىغان چېكەتكىنىڭ ئاۋازى تۈن سۈكۈتىنى بىئارام قىلىدۇ. بىراق بىر-بىرى بىلەن زادىلا ئۇيۇشمايدىغان بۇ ئاۋازلارنى تىڭشاۋەرسەڭ، خۇددى قارا تۈننىڭ ئاجراماس قىسمىدەك، ھەمراھلىرىغا ئايلىنىپ كەتكەندەك بىلىنىدۇ.

ئەنە شۇنداق ئايىدىڭ، ئىمىر-چىمىر يۇلتۇزلۇق كېچىلەردە ئۇزاقتىن-ئۇزاق ئولتۇرۇپ، خىيال دەرياسىدا

سانجىدى ئۇ. مەنمۇ بوش كەلمىدىم:

– ئەگەر بىلسەڭ، بۇ كىتاب «ئەرنىڭ زاۋالى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئۇ ساڭا ئوخشاش ئەرنى خورلايدىغان ناكەسلەر ھەققىدە يېزىلغان، – دەپ سوقتۇم ئۆچۈمنى ئالماق بولۇپ.

كىتاب تۇرماق، گېزىتقا قاراپ قويمايدىغان ئايالىم مېنىڭ بۇ ۋاپاساشلىرىمغا پىسەنتمۇ قىلمىدى. ئۇ نەۋرەمنى يېتىلەپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. مەن يەنە يالغۇز قالدىم. يالغۇز دېگەندەك يالغۇز ئەمەس. قوشنىلىرىم بىلەن.

مەن ئەندى شۇلار ھەققىدە ئۆزۈمچە مۇلاھىزە قىلىشقا باشلىدىم.

ئاخىرقى چاغلاردا ئايالىم ئىككىمىز ئارىسىدىكى ماجىرا-تالاش يەنە مۇشۇ بىر توپ قۇشقاچقا بېرىپ تاقىلىدۇ. باشقا ماۋزۇدىكى ماجىرالار ئاللىقاچان، ئۇزۇن يىللىق ئائىلىۋى ھاياتىمىزدىن كېيىن، ئەلۋەتتە، تۈگىسە كېرەك. ئارىمىزدىكى كۆڭۈل ئاغرىتىشلارغا سەۋەب بولۇۋاتقان بۇ كاساپەتلەر نەدىنراق بېشىمغا ئۈنگەندۇ؟! راست، مۇنۇ بوستاننى چىۋىق ۋاقتىدا تىكىپ ئۈستۈرگەن ئۆزۈم. چىرايلىق قىرىقپ قويۇۋىدىم، ھويلامغا بىر ئوبدان زىننەت بەردى. كىرگەن-چىققانلارمۇ زوقلىنىپ قارايدۇ. مېنى ماختىشىدۇ، مېنى «بېكار تەلەپ» دەپ كايىيدىغان ئايالىمغا كۆزۈمنىڭ قىرىدا مەغرۇرانە قاراپ قويىمەن.

مەن ئۆز قولۇم بىلەن بىنا قىلغان بۇ بوستانلىققا يېڭى قوشنىلار كۆچۈپ كەلگىنىدىن بۇيان مېنىڭ ھاياتىم، ۋۇجۇدۇمدا خېلى ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى! بوش ۋاقتىم بولسىلا، ھە ئايالىمنىڭ كۈنىگە بەش ۋاق تەكىتلىشى بويىچە، «بۇ ماڭا ئاللاھنىڭ بەرگەن رەھمىتى»، تەبىئەت، قۇشلار، ئومۇمەن يەنىلا شۇ ئاللاھ ياراتقان، ئادەمدىن باشقا، مەخلۇق ۋە مەۋجۇداتلار ھەققىدە ئويلايدىغان بولىدۇم.

بۇ قېتىم گەپ پەقەت قوشنىلىرىم ھەققىدىلا بولسۇن. چىراي-تۇرقىدىن ئۇلارنى بىر-بىرىدىن ھېچ پەرق قىلىشقا بولمايدۇ. يېنىدىلا ئۆسكەن ئالۇچا دەرىخىنىڭ مېۋىلىرى ئوخشاش، بىر-بىرىگە قويۇپ قويغاندەك ئوخشايدۇ. تىنىمىسىز، ئۆزلىرىنىڭ پۈتمەس تىرىكچىلىكى بىلەن بەند، ھوشيار، باشقىلار دانلاۋاتقاندا نۆۋەت بىلەن بىرى ئېگىز دەرەخ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، چەتتىن كېلىدىغان خەتەرنى كۆزىتىدۇ. ھېچ كىمگە زەرەرى يوق. ئەكسىچە، ئىت - مۇشۇك ياكى قارغا، قاراغوجا يېتىپ كەلسە، دەرھال دەرەخ ئارىسىغا قېچىپ كىرىپ كېتىدۇ. راست، بۇ قىلىقى ماڭا ئانچە ياقمىسىمۇ، بالىلىرى چېغىدا پاشا، چىۋىن، كۆمۈتلەرنى سەكرەپ تۇتۇپ، يەپ يۈرگىنى ئۈچۈن بۇ ئەيىبىگە كۆز يۇمۇشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇلار باشقا قۇشلارغا ئوخشاش مېۋە-چېۋىلەرنىمۇ چوقۇلمايدۇ. ئەتىمالىم، مەن بەرگەن تاماققا قانائەت قىلسا كېرەك.

قۇشقاچلاردا بۇلبۇل، كاككۇك ۋە باشقىلار ئوخشاش زىلۋا، مۇڭلۇق ئۈنىمۇ يوق. ۋىچىر-ۋىچىر بىلەنلا چەكلىنىدۇ.

ئامما زەڭ قويۇپ تىڭشىساڭ، شۇ ۋىچىر تېگىدە جىق گەپ باردەك. ئۇلار ئۆزئارا سۆزلىشىدۇ. بىر-بىرىگە كۆرگەن – بىلىگەنلىرىنى ھېكايە قىلىشىدۇ. ھەر ھالدا، ماڭا شۇنداق بىلىنىدۇ. ئاۋۋ كۈنى ئۇلارغا دان چېچىۋاتقانلىقىمنى كۆرگەن يان قوشنام مېنى مەسخىرە قىلغاندەك:

– بۇلاردىن ساڭا نېمە پايدا؟ ئۇنىڭدىن توخۇ، ئەڭ بولمىغاندا بۆدۈنە باقساڭ بولمامدۇ! نەۋرىلىرىڭگە تۇخۇمنى يېگۈزسەڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟ – دەپ جۈيلىدى.

– راست، سەن دېگەندەك بۇلارنىڭ بىر پايدىسى يوق. لېكىن بەزى ئادەملەرگە نىسبەتەن زىيىنىمۇ يوق! شۇنىڭ ئۆزۈم مېنىڭ ئۈچۈن غەنىمەت! پايدا! – دېدىم دارىتىپ. بىر تىيىننىڭ تۆشۈكىدىن مىڭ ئۆتىدىغان قوشنام غۇدۇڭشىغىنىچە قۇيرۇقنى خادا قىلدى. ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن: «ساراڭنىڭ بىر قىلىقى ئارتۇق» دېگەندەك، مۇشۇ پەسىمۇ ئارىلاپ توغرا پاراڭ قىلىدە، دەپ ئويلىدىم بىردىن قارىغىلار ئېسىمگە چۈشۈپ، ئۈنىمۇ، تېلەتمۇ سەپرايمنى قوزغايدىغان قەدىمكى قارىغىلار كۈزدە نەۋرەم ئىككىمىزنى بىر خۇشال قىلىپ قويىدۇ.

بىزنىڭ باغدا ياڭاق يوق. «سايىسىدا ئۇخلاپ قالسا ساراڭ بولۇپ قالغىدەك» دېگەن سۆزلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنى باغقا يېقىن يولاتمىدىم. ھەقىقەتەنمۇ، باشقا دەرەخلەر كىسلورود بۆلۈپ چىقارسا، ياڭاق ئەكسىچە، تازا ھاۋانى سۈمۈرىپ، ئەسكىسىنى سىرتقا چىقىرىدىكەن. بۇ جەھەتتىن ياڭاق بىز، ئادەملەرگە، يېقىن ئىكەن. ئامما مېۋىسى ئېسىل. قارىغىلارنىڭ ھاڭۋاقتىلىقى تۈپەيلى، كۈزدە 10 - 15 كىلو ياڭاقنىڭ غېمىنى قىلىۋالىمىز. ئۇ جوھۇتلار ئەتراپتىكى قوشنىلارنىڭ ياڭىقىنى تىنماي ئوغرىلايدۇ. يېنىمىزدىكى ئېگىز دەرەخكە قونۇۋېلىپ، ئۇنى چېقىپ يېمەكچى بولغىنىدا يەرگە چۈشۈرۈپ قويىدۇ. بىز بېخۇدەك يىغىۋالىمىز. خۇددى بازاردىن نەق پۇلغا سېتىۋالغاندەك، ئۆيگە ئەكىرىپ جوزىغا «چاققىدە» قويىمەن. بۇ «مەنمۇ بىكار يۈرگىنىم يوق» دېگەن ئىشارەت. نەۋرەمنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىدۇ، مومىسى تاڭگا چىشلەپ قالىدۇ. مېنىڭ بىچارە قۇشقاچلىرىم بولسا ئۇنداق ياڭاق توشۇيالمايدۇ. ئۆزلىرىمۇ ياڭاقتىن سەللا يوغان. لېكىن ئۇلار زېمىنغا سادىق. باشقىلارغا ئوخشاش ئېغىرنىڭ ئاستىدا، يېنىكىنىڭ ئۈستىدە يۈرمەيدۇ. كۈزدە سوغۇقتىن قېچىپ، ئىسسىق ماكان ئىزدەيدۇ. ئۆزىنىڭ ۋەتىنىنى بەر بىر ئەلا كۆرىدۇ!

ئاۋۋ كۈنى قۇشقاچلارغا قاراپ ئولتۇرۇپ، بالىلىقتىكى ئەيىبىم ئەسكە چۈشۈپ، ئۆزۈمنى تولىمۇ ئوڭايىسىز سەزدىم.

...قىش پەسلى بولىدىغان. كەچ كىرگىچە چانا ئويىناپ، ھېرىپ-ئېچىپ ئۆيگە كىرسەك، دالان ئۆيدىكى تاختۇشتىكى سۈتنىڭ يۈزىنى بىر توپ قۇشقاچ دۇنيادىن بىغەم چوقۇپ ئولتۇرۇپتۇ. ئىنىم ئىككىمىز قوغلاپ يۈرۈپ، بىرىنى تۇتۇۋالدىق. ياخشىلاپ جازالىماقچى بولىدۇق. ھە – ئەي، بەگباشلىقتە ... بالا دېگەن بەزىدە قىپ – قىزىل

ئۇقىدىغان بولۇپ قالدىم. توۋا، خۇدايىم! باشتا، ئايالىم ئېيتقاندا، راستلا ساراڭ بولۇپ قالمىغاندىمەن دەپ، پۈت-قولۇم، باش-كۆزۈمنى تۇتۇپ كۆردۈم. تېنىمەي دۇرۇس تاپتىم. شۇندىمۇ، ھەر ئېھتىمالغا قارشى، ئۆزۈمنى يەنە بىر سىناپ كۆرمەكچى بولدۇم. ئۆيدىكىلەر ئارىلاپ دۇكانغا چاي-تۇزغا ئەۋەتكەندە، ھازىر بۇ خىزمەتنى ئۆز ئىختىيارىم بىلەن تولۇق ئۆز ھۆددەمگە ئېلىۋالدىم، ئىقتىساد قىلغان مايدا-چۈيدە پۇلنى بىرەر ئىنسابسىز ئاغىنىلىرىم كېلىپ قالسا، ئىنسابلىقلىرى ئۆزلىرى ئالغىچ كېلىدۇ، ئالدىغا جاققىدە بىر شېشە قويۇپ، تىقىشتۇرۇپ يۈرگەن «خەزىنەمنى» ئىزدەپ باقماقچى بولدۇم. يەنە ھېچ تېنىمەي تاپتىم! شۇكى... تۈزۈك ئىكەنمەن! ئۆزۈڭ بار، ياراتقان ئىگەم! تىل-كۆزدىن مۇندىن كېيىنمۇ ساقلىغايىسەن.

بۇ دۇنيا راستتىنلا بىۋاپا ئىكەن. پۇلۇڭ، گالىستۇك تاقىغۇدەك بىرەر خىزمىتىڭ بولمىسا، ياتلار تۇرماق قېرىنداشىمۇ سېنىڭدىن ئاستا-ئاستا يۈز ئۆرۈيدىكەن. تويى بۇ ياقتا تۇرسۇن، نەزىر-چىراغلارغىمۇ چاقىرمايدۇ. ھېلىمۇ كىتاب بىلەن تېلېۋىزورنىڭ بارى. ئايالىمنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئۆيدە بار كىتابنى ئوڭىغىمۇ، تەتۈرگىمۇ ئوقۇپ بولدۇم. تېلېۋىزور ئارقىلىق دۇنيادىكى ياخشى - يامان ئىشلاردىن خەۋەر تېپىپ، «ئەركىن سىياسەتچىمۇ» بولۇپ كەتتىم. ئارىلاپ نەۋرەمگە كەمپۈت بېرىپ يۈرۈپ، ئىنتېرنېتتىمۇ كىرىپ كېتىمەن. ئاخىرى، ئۇلاردىن ئىتتەك زېرىكىنىمەن، تەلىمىمگە خۇدايىم مۇشۇ قوشنىلارنى ئەۋەتتى. ئۇلارنىڭ قورسىقى توق، مېنىڭزە كۆڭلۈم. ئۇلارغا ۋاقىتتا تاماق بېرىپ، زېمىنىنى دائىم قىرقىپ پەدەزىلەپ، ئەتراپىنى تازىلاپ بەرگىنىم ئۈچۈن بايقۇشلار ماڭا تېزلا باغىر بېسىپ قېلىشتى. بۇلارنىڭ باشلىقىمۇ، ئاشپىزىمۇ، چاكىرىمۇ بىر ئۆزۈم. ئەمدى ئۇلارنىڭ زۇۋانىنى ئۇققاندىن كېيىن مېنىڭ ئۈچۈن ئەڭ بەختىيار كۈنلەر قايتا باشلاندى. قۇشقاچلارنىڭ تىرىكچىلىكى، تۇرمۇش تەرزىمۇ ماڭا باش قولىدەك ئايان بولۇپ كەتتى. بۇ جەھەتتىنمۇ ئۇلارنىڭ بىزدىن ئانچە پەرقى يوق.

زىمىستان قىش كېتىپ، «باھار كېلىشى بىلەنلا ئۇلار بۆلەكچە جانلىنىپ كېتىدۇ. ئەتىدىن كەچكىچە قۇرۇت-قوڭغۇز ئوۋلايدۇ. مەنمۇ ئارام ئېلىپ قالمىمەن. توۋا، ئۇلارمۇ بىزگە ئوخشاش كۆككە» بىر تويۇۋېلىشنى» ياخشى كۆرۈدىكەن. دەرەخلەر بىخ ئۇرغاندا ئۇلارنىڭ باش بۇردىسىنى قەۋەت يافتۇرىدۇ.

- چۆچۈرەڭلار ئوخشايتىمۇ، ئاغىنىلەر؟ - دەپ سوراپ قويىمەن.

- بەك ئوخشايتۇ، غوجايىن، كېلىڭ ئېغىز تېڭىڭ، - دەيدۇ ئۇلار ئەتراپىمدا چۆرگۈلەپ ئۇچۇپ!

مەن قوشنىلىرىمنىڭ مەردلىكى ۋە سىپايىلىكىغا قايىل بولىمەن. ئۇلارنىڭ مۇندىن كېيىنمۇ دائىم توق ۋە بەختىيار ياشىشىنى تىلەيمەن.

بالا-قازاغۇ! ھېلىقى بىچارىنىڭ قۇيرۇقىغا قەغەز باغلاپ، ئوت يېقىپ قويۇۋەتتۇق. ئۇنىڭ قوي قوراسى ئۈستىگە يېپىلغان چەڭزىلەرنىڭ ئارىسىدا ياشايدىغىنى كىمىنىڭ ئېسىغا كەلسۇن! بىر چاغدا نېرىقى ئۆيدىن ۋاڭ - چۇڭ چىقتى. يۈگۈرۈپ چىقساق، ئېغىلغا ئوت كېتىپتۇ. ئىچىدە قوي-ئۆچكە، ئۈستىدە قۇرۇق چۆپ... ئۆچكىلەرغۇ قۇۋ، ئەقىللىكەرەك ئوخشايدۇ. مۆمىن، ساددا قويىلار بىرىنىڭ قۇيرۇقىغا بىرى بېشىنى تىقىپ تۇرۇپرىدىكەن. پاخپايغان يۇڭلىرى خېلى كۆيۈپتۇ. بىر-ئىككىسى خاراب بولغان ئوخشايدۇ. ئوت ئۆچۈرۈشكە ياردەم قىلغانلار ئەتىسى گۆشكە بىر تويۇۋېلىشتى. بىز قاتتىق قورقتۇق. خېلىغىچە ئۇ كوچىغا ئۆتۈشتىمۇ ئەيمىنىپ يۈردۈق. شۇكىكى، بىزنىڭ جىنايىتىمىزنى ھېچكىم سەزمىدى. بىراق بۇ ۋەقە ئارىلاپ ئەسكە چۈشكەندە، پۇشايماقنى ئالدىغانغا قاچا تاپالماي، تىت-تىت بولۇپ كېتىمەن. مۇنداق چاغلاردا قوشنا قۇشقاچلىرىمىدىن ئەپۇ سورىغاندەك، ئۇلارغا نەۋرەمگە ساقلاپ يۈرگەن يۇمشاق نان، پېچىنئېلەرنىمۇ ئەپچىقىپ بېرىمەن.

قوشنىلار بىلەن ئېچىل-ئىناق ھاياتىمىزنىڭ، كۈزنىڭ سېرىق ياپراقلىرىدەك، بىر-بىرىدىن ھېچ پەرق قىلمايدىغان، كۈنلىرى ئاستا ئۆتۈۋەردى. دەسلەپ قوشنىلىرىم بۇ زېمىنغا كۆچۈپ كەلگەندە بىر جۈپ ئىدى. مانا، ئاز يىلدا ئۇلارنىڭ سانى ئوتتۇزدىن ئېشىپ قالدى. بىر قىزىقى، مەن ئاستا-ئاستا ئۇلارنى بىر-بىرىدىن پەرق قىلىشقا باشلىدىم. ئەركەك-ئۇرغۇچىسى ئۆز ئالدىغا. سىنىچىلاپ قارىغۇدەك بولساڭ، ھەر بىرىنىڭ ئۆزىگىلا خاس بىر بەلگىلىرى بار. كۈندە كۆرۈۋەرسەڭ، ئۇنى ئايرىۋېلىش تەس ئەمەس. ئۇلارنى پەرق قىلىشنىڭ يەنە بىر ئاسان ئۇسۇلى مەۋجۇد. بۇ - قۇشلارنىڭ ئادەت، مىجەز - خۇلقى، قىلىقى، بىر-بىرىگە بولغان مۇناسىۋەتلىرى. توۋا، بۇ جانىۋالاردا ئادەمزا تىتا بار جىمى ياخشى-يامان قىلىقلارنىڭ ھەممىسىلا مەۋجۇد ئىكەن دېگىنە! مۇبادا مەن باشتىنلا مۇشۇ ساھەنى تاللىۋالغان بولسام، كىم بىلىدۇ، بەلكىم، ئاتاقلىق ئورنىتولوگ - ئالىم بولۇپ كېتىشىمۇ ئوبدان مۇمكىن ئىدى. ئالىم بولمىساممۇ، ھەر ھالدا ھازىر ئورتاڭ قول مۇتەخەسسسلەرگە بوي بەرمىگۈدەك تەجرىبىگە ئىگە بولدۇم.

شۇنداق قىلىپ، مەن مىجەز - خۇلقى، قىلىقلىرىغا قاراپ، قۇشقاچلارنى ھەر بىرىنى ئەخلاقى ئۆزلىرى بىلەن راسا ئويۇشىدىغان تونۇش-بىلىشلىرىمنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتاشقا باشلىدىم. تېرىككەندە لەقەملىرىنىمۇ قوشۇپ ئاتاپ قويىمەن. مۇنۇ پەس، نېرىدا ئولتۇرغىنى مەمەدان، ئاۋۋىسى مەرەز، بىرى ساددا، مۆمىن، يەنە بىرى قۇۋ... قويىساڭچۇ! ئوخشىسىمۇ شۇنچە ئوخشارمۇ! گاھىدا ئاشۇ تونۇشلىرىم ئىلگىرىكى ھاياتىدا قۇشقاچ قىياپىتىدە ياشىغانمېكىن، دەپمۇ قالمىمەن.

... ئەڭ قىزىقى، ئۆيدىكىلەرنى ۋە ئۆزۈمنىمۇ ھەيران قالدۇرغىنى، مەن ئۇلارنىڭ تىلىنى... ھە-ھە زۇۋانىنى

كۈنلەر ئىسسىشقا باشلىغاندا بۇ جانىۋارلارمۇ ئىشقى-ھەۋەسكە بېرىلىدۇ.

ئو، قۇدرىتىنىڭ ئۇلۇغ، ياراتقان ئىگەم! سېنىڭ مۆجىزىكار ئىكەنلىكىڭ بەرھەق ئىكەن. مەن ئىلگىرى مۇنۇ كۆرۈمىسىز قۇشقاچلارنىڭ بۇ چاغدا مۇنچىۋالا گۈزەل، ۋىچىرلىشىشنىڭ تولىمۇ نەپىس، زىلۋا بولىدىغانلىقىنى بايقىمىغان ئىكەنمەن. ئۇلار بۇ كەمدە ئەگىز سۇلاردا پات-پات يۇيۇنۇپ، كىچىككىنە تۇمشۇقلىرى بىلەن پەي-قانائىتىنى تارىشىدۇ. قىشتا دان تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قالاتتى. ئەندىزە بىر-بىرىگە شۇنچە ئامراق، مېھرىبان. قېرىپ قالغانلىرى چېغىدا قانائىتى بىلەن يەر سۈپۈرۈپ، ئۆز مېكىيانلىرىنى باشقىلاردىن قىزغىنىپ، ھەيۋە قىلىپ قويىدۇ. بىر مەزگىل ئۇلار ئەنە شۇنداق ئەنسىز ۋە، كىم بىلىدۇ، دۇنيادىكى بەختى ئەڭ چەكسىز مەۋجۇداتلارغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئىلاھىم، بۇ يىلمۇ ئۇۋاڭلار بالىغا تولسۇن، مېنىڭ ئەزىز-قەدىردان، قوشنىلىرىم! ئەۋلادىڭلار كۆپەيسۇن. زېمىنىڭلار تېخىمۇ ئاۋات بولسۇن!

ئۇلارنىڭ شات-شادىمان، بىغەم، خاتىرجەم ھاياتى مېنىڭدە ئارىلاپ ھەۋەس، قىزغىنىش، قىزىقىش ئوخشاش سېزىملارنى ئويغىتىشقا باشلىدى. مېنىڭمۇ ئۇلار ئوخشاش كۆكتە ئەركىن پەرۋاز قىلىپ، ئالەمنىڭ گۈزەل جايلىرىنى تاماشا قىلغۇم، سۆيگۈ شارابىغا تويۇپ، مەستانە - مەستخۇش ھايات كەچۈرگۈم، قىسقىسى، دۇنيادىكى بار لەززەتكە غەرق بولغۇم كېلەتتى. پىھ، بۇلارنىڭ ئويۇن - تاماشا، مەشرەپلىرىنىڭ قىزىقلىغىچۇ! ناخشا-سازىچۇ! دۇنيادا مۇنداقمۇ تەڭدىشى يوق ئىقلىملار بولىدىكەن! بەزى كۈنلىرى ئۇلار تاڭ ئاپپاق ئاتقىچە ناخشا ئېيتىپ، ساز چېلىپ، ئۇسسۇل ئويىنايدۇ. بىر-بىرىگە سىرلىق كۆز قىسىپ، قاش ئېتىپ، بېيىت-قوشاق ئېيتىشىدۇ:

قارا-قارا قاشلارنىڭغا قاتساڭچۇ مېنى،

قارا قاشنىڭ بازىدا ساتساڭچۇ مېنى...

مەنمۇ ئىختىيارسىز ئۇلارنىڭ ناخشىسىغا قوشۇلۇپ كېتىمەن. ياش، دەۋران سۈرگەن چاغلىرىمنى ئەسلەپ، خۇش بولىمەن... بىراق بەزى ناخشىلىرى تولىمۇ غەمكىن، دىلئازار ...

مەن ئۆلۈپ تۇپراقتا ياتسام،

كىم مېنى ياد ئەيلىسۇن؟

دوستلىرىم غەمكىن بولۇپ،

دۈشمەنلىرىم شاد ئەيلىسۇن!...

توۋا، كىچىككىنە، بەستى باغدىكى ئۆرۈكچىلىكمۇ چىقمايدىغان جانىۋارلاردا نېمە ئۇنداق پۈتمەس-تۈگمەس غەمكىنە بۇ! قوشنا بولغاندىن بېرى ئۇلارنىڭ بىرەر ئازاب -زەخمەت چەككىنىنى كۆرمۈۋېدىمغۇ. يە، ئىلگىرى ياشىغان جايلىرىدا جەبىر كۆردىمكىن؟ يە بۇ ناخشىلار ئۇلارغا دەردمەن ئەجدادلىرىدىن مىراس قېلىۋېدىمكىن؟

بۇ ياقلىرى ماڭا نامەلۇم ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇلارنىڭ سىرىنى بىلىش، قەلبىنى چوڭقۇر چۈشىنىش ئىستىكى بۇ كۈنلەردە مېنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىمنىڭ بىرىگە ئايلاندى. مەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇش تىرىكچىلىكىنى سىنىئالغۇغا، گەپ-سۆزىنى ئۇنىئالغۇغا يېزىشقا باشلىدىم. كېلەچەكتە ئۇلار ھەققىدە غايەت زور بىر ئىلمىي ئەسەر يېزىپ، ھەممىنى، بولۇپمۇ، مېنى ئاللىقاچان ساراڭغا چىقىرىۋەتكەن ئۆيىدىكىلەرنى تاڭ قالدۇرغۇم كەلدى. چۈنكى ئۇلار بوينۇمغا ئېسىۋالغان سىنىئالغۇ، قولۇمدىكى ئۇنىئالغۇ ۋە قەغەز-قەلەملەرنى كۆرۈپ، ماڭا ئېچىنغان قىياپەتتە، يېنىمدىن ياقىسىنى تۇتۇپ، بېشىنى چايقاپ ئۆتۈپ كېتەتتى. تۆشۈك قۇلاق ئاڭلىمامدۇ؟ يۈت ئىچىدە: «ۋاي، سايىم ساراڭ بوپ قاپتەك!» دېگەن ئەيقاچتى گەپلەر پۇر كەتكىنى نەۋاق! دەۋەرسۇن! ئاغىزى ئۆزلىرىنىڭ، ئۆمرى يانچۇق غىمى بىلەن ئۆتۈۋاتقان بۇ قورساقچىلەر بىلەن نېمە كارىم! ھازىر مېنىڭ بار زېھنىم، دىققىتىم قوشنىلاردا ...

ۋاقىت غۇيۇلداپ ئۆتمەكتە. مېنىڭ چۈشۈرۈۋالغان، يېزىۋالغان ماتېرىياللىرىم دۆۋە دۆۋە بولۇپ كەتتى. ئەسەرلەرگىمۇ تۇتۇش قىلىۋەتتىم. ئۇنىڭغا «كېلەچەككە ياكى ئەۋلادلارغا خەت» دەپ تېما قويۇپ ئۆلگۈردىم. ئىشەنچىم كامىلىكى، مەندەك بىر «ساراڭنىڭ» كىتابىنى يورۇققا چىقىرىشقا يەنە بىر «ساراڭ ھامىي» تېپىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇنى ئوقۇيدىغان بىرەر زامانداش تېپىلمايدۇ. گېپىڭغا قۇلاق تۇرمەيدىغان بۇ خەق كىتابىڭنى نەدىن ئوقۇسۇن! شۇڭا بار ئۈمىدىنى كېلەچەككە ئارتقان ھالدا، يەنە بىر تەرەپتىن قىممەتلىك ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى ئالماس نىيىتىدە، كۈندىلىكىدىكى، ئەسەردىن ئەمەس، ئايرىم خاتىرىلەردىن پەقەت ئۈزۈندە كەلتۈرۈشنى توغرا كۆرۈۋاتىمەن.

...مارتنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە ئايرىپىل. قوشنىلىرىم نورۇز مەيرىمىنى نىشانلاش بىلەن بەنۇ بولدى. مەھەللىمىزدىكى باشقا ئۆيلەردە ياشاۋاتقان قۇشلار ئۆز - ئارا بىر-بىرىنى مېھمانغا چاقىرىپ، راسا بەزمە قىلىشتى. ئېقىم-چىقىمىنى بىز كۆتۈردۇق. چۆچەكلەردىكى «40 كېچە-كۈندۈز توي قىلدى» دېگىنى بىكار پاراڭ ئەمەس ئىكەن. بايقىغىنىم - بۇ مەرىكىلەرگە ئۇلار ھۆپۈپ، سۈڭگۈچ، قارىغوجا، غورالداي ۋە باشقىمۇ قېرىنداشلىرىنى تەكلىپ قىپتۇ. لېكىن ئۆزلىرى ئۇلارنىڭكىگە بېرىشمىدى. پەرزىمچە، چاقىرىمىغان ئوخشايدۇ. بۇ كۈنلەردە ئۇششاق سۆز-غەيۋەت كۆپىيىپ كەتتى. «پالانچى ئۆينىڭ غوجايىنى مەرد ئىكەن. بۇغداي-قوناق، تېرىق دېگەننى تۈكۈپ تاشلىدى» ياكى: «پوكۇنچى تولىمۇ پىخسىق ئوخشايدۇ. چىۋىن چېغىدا پوق بار يەرگە بارىدۇ. ئۇنىڭغا قارىغاندا «قۇش» دېگەن ئۇلۇغ نامىمىز بار. بۇنىڭدىن كېيىن كەلسە-كەلمەس چاقىرىغان يەرلەرگە بېرىۋەرمەيلى»، دېگەن ئوخشاش رەنجىش-ئېتىرازلار قۇلىقىمغا چېلىقتى.

1... 1-ماي. بۇ كۈنى ئۆزىمىزدە مەيرەم بولغاچقا سىرتقا چىقماي، تېلېۋىزورغا يېپىشتىم. بىراق دېرىزىنىڭ

ئۆيدىكىلەرنى ئىزدىدىم. ھېچ قايسى كۆرۈنمەيدۇ. نېرى- بېرى ئويلاپ، «نەق جەننەتكە چۈشكەن ئوخشاشمەن. بۇ مېنىڭ ئاشۇ قوشنىلىرىمغا، ھەممىسى تىلسىز دەپ ھېسابلايدىغان قۇشلارغا قىلغان ياخشىلىقىمنىڭ شارائىتى بولسا كېرەك»، دېگەن قارارغا كەلدىم.

ئاخىر، ئاھانەت، كىنايە، رەنجىشلەرگە تولغان ھاياتىمغا قارىغاندا، بۇ يەرنىڭ مىڭ ھەسسە ئارتۇق ئىكەنلىكىنىمۇ سېزىۋاتىمەن. بىراق، قوشنىلارنىمۇ سېغىنغاندەك قىلىپ تۇرىمەن. خەيرىيەت، ئەتراپىمدا شۇنچە ھۇر پەرىلەر يۈرگەندە ئۇلارنى نېمە قىلاي...

مەنمۇ ئەر كىشىغۇ. ئاشۇ گۈزەل قىزلارنىڭ قوللىرىنى تۇتقۇم، بەللىرىنى قۇچاقلىغۇم كەلدى. شۇنداق شېرىن خىياللار بىلەن سەل مېدىرلىۋىدىم، خۇدا پانا بەرسۇن، بار ئەزايىم شاقىراپ ئاغرىپ كەتتى. سىنچىلاپ قارىغۇدەك بولسام، پۇت-قولۇمغا نەيچىلىرى بار يىڭنە، ئاغزىمغا تىرۇبىكا سېلىپ قويۇپتۇ. «ۋاي، مۇنداق جەننىتىڭنىڭ ئاغزىغا مىڭ... مەمپەزنى كۆرسىتىپ قويۇپ بەرمىگەندەك، بۇ نېمە مەسخىرىلىك! يە، قوشنىلارنىڭ قارىغىشىغا قالدۇمۇ؟

...مەن ياتقان يەر - ئاغرىقخاننىڭ جان ساقلاش بۆلۈمى ئىكەن. بەش كۈن دېگەندە، پالاتىغا يۆتكەشتى. ئىككى كىشىلىك، كەڭ، يورۇق، ھاجەتخانا، دۇش، تېلېفون، يوغان رەڭلىك تېلېۋىزور، توڭلاتقۇ. ھەر ھالدا، جەننەتتىن كەم ئەمەس. تامىقىمۇ ياخشى. يېنىمدا ياتقان كىشى بالام قۇرامى يىگىت. ئىككىمىز تېز تىل تېپىشىپ كەتتۇق. مېنى «چال» دەپ، تولىمۇ ھۆرمەت قىلىدۇ. ئۇنىڭغا كېلىۋاتقان تائاملارچۇ! قېزاقارتا، قىمىز-شۇبات، قىممەت كۈنئىياك، ۋاي-ۋۇي نېمە يوقىنىتاك؟ سەل خىجالەت بولساممۇ، قوشنام «تارتىنماي ئېلىڭ» دەپ زورلىغاچقا، ھە دەپ سوقىمەن. «خە، ئۆيدىن پولۇ، لەڭمەن، مانتىلار كەلسۇنچۇ، سېنىمۇ بىر تاڭ قالدۇرىمەن» دەپ قويىمەن ئىچىمدە. كەلدى. ئايالىمنىڭ قولىدىكى يوغان سومكىلارنى كۆرۈپ خۇشال بولدۇم. نېمىشقىندۇ، ئۇنىڭ چىرايى مەيۈس. بىچارە مېنىڭ غېمىمدە خېلى پەرىشان ھالغا چۈشكەن ئوخشايدۇ. ئاياپ كەتتىم. ئۇ سومكىدىكى 3 لىتىرلىق ئەينەك قاچىلاردىكى سۇيۇق ئاش، ئەتكەن چاي، تۇخۇم- پوشكال ۋە ئىككى توغاچنى تۇمبۇچكا ئۈستىگە قويدى.

- تاماكنىچۇ؟ - دېدىم قول سومكىسىغا ئۈمىدۋارلىق بىلەن قاراپ. - ساڭا بولمايدۇ! - دېدى ئۇ سوغاققىنە.

تاماقمۇ، چايمۇ سويۇپ قالغان ئىكەن. قوشنام ياراتمىدى، تايلىق، مېنى رەنجىپ قالمىسۇن دەپلا، تۇخۇم پوشكىلىغا ئېغىز تەگدى. ئەتكەن چاينى ئۆزۈم يالغۇز كۆرگىزىتىپ، ئىككى كۈن ئىچتىم. ھەمىشە ۋە ئېدەن يۇيغۇچىلارنى تاماققا تەكلىپ قېلىۋىدىم، پىسىڭىدە كۈلۈپ قويۇشۇپ، چىقىپ كېتەتتى.

ھاۋادانى ئوچۇق. ھەممە نەرسە ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. قوشنىلىرىم ئىنتايىن ھېسسىياتقا بېرىلىپ، ۋاراڭ- چۇرۇڭ قىلىۋاتىدۇ. تەرەپ-تەرەپتىن كىمىندۇر بىرىنى يامانلاشقا باشلىدى. «بۇ بېشىمىزغا چىقىۋالدى. بەرگەن يۇندىسىنى داڭاق قىلىپ، ئاغزىغا كەلگەننى دەيدىغان بولدى. ئۆزىمىزگە يېڭى ھاكىم سايلاندى» دېگەن سۆزلەردىن كېيىنلا، گەپ ئۆزۈم ھەققىدە ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم. چىشىمنى چىشىمغا بېسىپ، ئاخىرىغىچە تىڭشاشقا قارار قىلدىم. چۈنكى مېنىڭ كېلەچەك ئەۋلادقا توغرا، ھەقىقىي ئاخبارات يەتكۈزۈش خاھىشىم ئۈستۈن.

- بۇنىڭ سۆزىنىڭ سېسىقلىقىچۇ؟ تېخى ھەر قايسىمىزغا لەقەم قويۇۋالغىنىنى دېمەمسىلەر!

- مۇنۇ چۆلمۇ شۇنىڭ گېپىنى قىلىدۇ، - دېدى زۇغۇي لەقەملىك قوشنام ئۆز ئىچىدىكى بېگىنىڭ كۆزىگە قاننىنى تىقىپ، - ئالدى بىلەن مۇشۇ شۇم بۇيىنى قۇرۇتۇش كېرەك.

ئاخىر ئۇلار مەن «يۈگرەپچىچار» دەپ ئات قويۇۋالغان مەمەدان قۇشقاچنى ئۆزلىرىگە باشلىق سايلاپ تىنىشتى.

5... - ماي. يەنە ۋاڭ-چۇڭ «يۈگرەپچىچار» ئورنىدىن ئېلىندى. ئورنىغا ئاغزىدا گەپ تۇرمايدىغان «چويلا» باشلىق بولدى. بىرىنىڭ قاننىنى، بىرىنىڭ ئايىغى سۇنۇپ، يەنە بىرىنىڭ قاپاقلىرى يېرىلغىنىغا قارىغاندا، سايلام ھەددىدىن تاشقىرى «دېموكراتىك» ھالدا ئۆتكەن ئوخشايدۇ.

9... - ماي. بىز غەلبە مەيرىمىنى نىشانلىدۇق. بىراق قوشنىلار ماكانىدا ھەقىقىي ئۇرۇش ئەۋج ئالدى. ماجىرا بۈك بوستان ئىچىدىكى شامال تەگمەيدىغان خىلىۋەت ئۇۋىلارنى قايتا تەقسىم قىلىشتىن باشلاندى. ئاخىر توپلارغا بۆلۈنۈپ، «ئۇ يەرلىك»، «بۇ يەرلىك» بولۇشۇپ كەتتى. باشچىلار تېز يۆتكىلىشكە باشلىدى. بىردە «تاۋاچى»، بىردە «قازانباش»... مەن ئادىشىپ قالدۇم.

20... - ماي. «يۈگرەپچىچار» بەگلىكىنى قايتا قولغا ئېلىش نىيىتىدە، قارىغوجىلار پادىشاھسىغا مەكتۇپ يېزىپ، كۆپ سوۋغىلارغا ئۆزىنىڭ كىچىك قىزىنى قوشۇپ، ئەلچى ئەۋەتىپتۇ، دېگەن پاراڭ پۇر كەتتى.

1... - ئىيون. بۈگۈن بىزنىڭ ھويلىغا بىر توپ قارىغوجىلار ئۇچۇپ كېلىشتى... مەن ئۆزۈمنى ناچار سېزىۋاتىمەن. ئۆيدىكىلەر «تېز ياردەمنى» چاقىرى...

..ئەتراپىمدا ئاپپاق كىيىنگەن بىرىدىن - بىرى چىرايلىق قىزلار پەرۋانە بولۇپ يۈرۈشىدۇ. بىرى قان بېسىمىمنى ئۆلچەيدۇ. بىرى ئوكۇل سېلىپ قويىدۇ. يەنە بىرى مېنى كىچىك بالدەك قوشۇق بىلەن تاماقلاندۇرۇپ، ئاغىز-بۇرۇنۇمنى پاكىز سۈرتىدۇ. ھەتتا ئېدەن يۇيىدىغان قىزچاقمۇ ماڭا سەدەپتەك چىشىلىرىنى نامايىش قىلىپ، ئەتراپىمدا چىر پىرقىرايدۇ.

كەتتىم. ئۇنىڭغا ئىچىم ئاغرىدى. بىچارىنىڭ نامىدىن قەسەم ياد قىلىپ، ئۇنى شۇنچىمۇ گالۋاڭ قىلغان بارسۇ!

خۇدايىمنىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇن. «بەختسىزلىكىمۇ بەخت ئەكەلىدىكەن!». بۇ يەردىكى بىمارلار، تەقدىرداش ئۈچۈنمىكىن، بىر-بىرىگە مېھرىبان كېلىدىكەن. ئۇلارنى ئىزدەپ، يوقلاپ كېلىدىغانلارمۇ بىرەن-سەرەن. شۇنداقمۇ چىرايلىرىدا ھېچ رەنجىش يوق. ئۇلاردا بايلىق، تونۇش، ئەتىۋار ئوخشاشلار بولمىسىمۇ، ئارىسىدا نە بىلىملىك، گەپ-سۆزى توغرا ئادەملەر كۆپ ئۇچرىشىدۇ. تەلىپىم ئوڭدىن كېلىپ، پالاتىدىكى 8 بىمارنىڭ ئۆرتى ماڭا ئوخشاش ھەۋەسكار پەبلاسىپ ۋە ئورنىتولوڭلار، ھەتتا ئىچىدە بىرى - پەن دوكتورى بولۇپ چىقتى. مانا بەخت دېگەن! بەشىمىزنىڭ سۆزى تۈگىسىچۇ! تاڭلار ئاپپاق ئېتىپ كېتىدۇ. مەن قايتا ئۆزۈمنىڭ «تەتقىقات» ئىشلىرىمنى قولغا ئالدىم. «كەسىپداشلىرىمنىڭ» تەجرىبىسىنى زېھنى قويۇپ ئۆگەندىم. ئۇلار ماڭا قۇشلار ھەققىدە كۆپلىگەن قىزىقارلىق مەلۇماتلارنى يەتكۈزدى. ئۆيىدىن مەخسۇس تارىخىي كىتابلارنىمۇ ئالدۇرۇپ، مېنىڭ كېلەچەك ئەسىرىمنى، خۇدايىم بۇيرىسا، تېخىمۇ «ئۇلۇغ» قىلىۋېتىدىغان ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى. قايتىدىن ھاياتقا ئىشقىم ئويغاندى. بۇ كۈنلەردە مەن كېچە - كۈندۈز قوشنىلىرىمنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىشكە باشلىدىم.

بۇلار مەن شۇنچە ئايپ كەتكىدەك بىچارە ئەمەس ئىكەن. ئۆز دەۋرىدە دۆلەت قۇرۇپ، دەۋران سۈرگەن، پايانسىز باغۇ-بوستانلاردا ئۆزلىرىگە مەنسۇپ بوستانلىق، باي، سېخى ماكانلىرى بولغان ئىكەن. ئۇلارنىڭ بەختىيار، بىغەم، ھۆر ھاياتى كۆرەلمەس قوشنىلىرىنىڭ رەشكىنى قوزغاپتۇ. ئالىيىپ كۆز تىكىپتۇ. ئامما يىللاپ، ئەسىرلەپ جەڭ قىلىشىمۇ ئۇلارنىڭ سېخى دىيارىنى تارتىپ ئالماپتۇ. ئاخىر، دۈشمەنلەر ھىيلىگە ئۆتۈپتۇ. ئارىسىغا ئاداۋەت ئۇرغىنى سېپىپ، بۇ قۇشلارنى بىر-بىرىگە ئۆچمەن، دۈشمەن قىلىۋېتىپتۇ. نەتىجىدە شۇ ئەخمەق، نادانلىقى تۈپەيلى، بۇ سېخى دىيارى ئۆزلىرى ئۈچۈن قەبىر-گۆر بوپتۇ...

ئەسلى بۇلار ئۆز ئىقلىمى ئىچىدىكى ئەڭ قەدىمىي، ئەڭ بىلىملىك، مەدەنىيەتلىك قۇشلار ئىدى، - دېدى يېنىمدا قاتار ياتقان تارىخچى بىمار. - ئەپسۇس شۇنداق بۈيۈك پەزىلەتلەرگە ئىگە تۇرۇقلۇق، ئۇلار ئاللاھنىڭ ئاددىي سىنىقىدىن ئۆتەلمىدى. ياراتقۇچى ئۇلارغا زور بايلىق ھەدىيە قىلغاندا بىردىن كۆزى قىزىرىپ كەتتى. بەس - بەستە دۇنيانىڭ كەينىگە كىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ جەڭگىۋار روھىدىن مەھرۇم بولدى. دۇنيادا ئۇنداق ئىقلىملار نۇرغۇن. لېكىن، بۇ نادانلار شۇلاردىن ساۋاق ئېلىش ئورنىغا، ئۇلاردىنمۇ بەتتەر خۇنۇك جاھالەتكە پاتتى...

بۇ سۆزلە مېنى تېخىمۇ تەشۋىشكە سالدى. سەللىمازا بولغاندىن كېيىن دوختۇرلاردىن ھېچ سوراقتىنلا ئاغرىقخانىنى تەرك ئەتتىم. ئۆيگە كېلىپ، ئۆز كۆزۈمگە ئۆزۈم ئىشەنمەي قالدىم... خېلىدىن بېرى كۈتۈمىسىز

ئەھۋالنى كېيىن چۈشەندىم. مەن داۋالىنىۋاتقان بۆلۈم ھەق تۆلەپ ياتىدىغان بۆلۈم ئىكەن. كۈنىگە 25 مىڭ تەڭگە. مەن بايقۇش ئۇنداق نەق ئاقچىنى ھېچقاچان قولۇمدا تۇتۇپ كۆرگەن بەندە ئەمەسمەن. ھەتتا ئىشلەۋاتقان يىللىرىمۇ بىز ئۇنداق بەختتىن مەھرۇم ئىدۇق. ئىدارىمىز 3 - 4 ئايدا بىر مائاش بېرىپ قويىدىغان. بىز، كەسىپداشلار، باشلىقتىن، ئۇنىڭ شېۋىرىدىن ئالغان قەرزلىرىمىزنى، ئاشخانىغا قەرزىگە يېگەن تاماق پۇلىنى ھەم ئەتراپتىكى چوڭ-كىچىك دۇكانلارغا بېرەچىمىزنى تارقىتىۋېتىپ، ئۆيگە پاك-پاكىزە ياناتتۇق.

بۇ يەردە ياتقانلار ئاساسەن تىجارەتچىلەر، چوڭ باشلىقلار ۋە باشقا دۆلەتنىڭ ئەتۋارلىق، كاتتا پۇقرالىرى ئىكەن. ئۇلاردىن ھال سوراپ كېلىۋاتقان ئاياللار بىردىن-بىرى چىرايلىق، ئەرلەر بولسا بىردىن-بىرى سېمىز، سومكىلىرى بىردىن-بىرى يوغان.

بىزنىڭ ئۆيىدىكىلەر ئۇرۇق-تۇغقان، قولۇم - قوشنىلاردىن ئۇيىلىپ، بىر تەرەپتىن نەۋرەمنىڭ يىغىسىغا چىدىماي، مېنى مۇشۇ «جەننەتتە» ياتقۇزغان ئىكەن. بانكىدىن قەرز ئېلىپ، خېلى چىقىمدار بوپتۇ. مەن بولسام «ئاق خالاتلىق ئەۋزەل جانلارنىڭ» پەرۋانلىقىنى، ئايالىمنىڭ سولغان چىرايىنى باشقىچە جورۇپ يۈرۈپتىمەن. تېلېۋىزوردىن ياخشى گەپلەرنى، ئېسىل قانۇنلاردىن ئاڭلاپ ھەممىگە ئىشىنىۋېرىپ، نەق گالۋاڭ، ساددا، خامباشقا ئايلانغان ئىكەنمەن.

تولىمۇ خىجالەت بولدۇم. ئەتە-ئۆگۈن ئۆيگە چىققاندا: «سەن بىكار تەلەپ ساراڭغا شۇنچە پۇل كەتتى» دېگەن ئاھانەتنىڭ بارى بار. ئۆلۈۋالغۇمۇ كەلدى. بىراق بەربىر ئارقامدىن: «قىپ-قىزىل قەرزىگە بوغۇۋېتىپ، ئۆلۈۋالدى بۇ مەرەز» دېگەن سۆز چىقىدۇ. چۈنكى جىنازىغا ئادەممۇ ئاز كېلىدۇ، ئاقچىمۇ چۈشمەيدۇ.

شۇ كۈنىلا باش دوختۇرنىڭ ئالدىغا كىردىم. ئۆمرۈمدە دەسلەپكى قېتىم قايناپ، ھەممىنى ئوچۇق ئېيتتىم. گەپ ئازا يالغان قانۇن چىقىرىۋاتقانلارنى، «بىزدەك بەختلىك پۇقرالار يوق» دەپ جۆيلۈيدىغان دېپۇتاتلارنىمۇ راسا تىللاپ بەردىم. بۇ سۆزلەرنى ئۇلار پەقەت ئۆزلىرىگە نىسبەتەن ئېيتىدىغانلىقىنىمۇ كەسكىن ۋە ئۈزۈپ ئېيتتىم. بەربىر دوختۇر ئەمەسمۇ. چۈشەندى. مېنى باشقا بۆلۈمگە يۆتكىدى.

ئىلگىرىكى ئىمتىيازىلار، سىلىق-سىپايە مۇناسىۋەتلەر، باياشات تائاملار يوق. دوختۇرلارنىڭ مىجەزىمۇ جامالى كۆرۈنىدۇ. ھەمىشە تىللاپ، ھەتتا ئېدەن يۇيغۇچىلار چېغىدا بىمارلارنى سىلكىشتۈرۈپ، تىللاشتىن يانمايدۇ. بۇ يەردە «داۋالىنىۋاتقانلار» ئاساسەن ماڭا ئوخشاش يالاڭتۇش، ماكانسىز، ئىشىسىز، مۇساپىر ۋە ۋەھاكازا «جەمئىيەت قالدۇقلىرى» ئىكەن. ئۇلاردىن دوختۇرلارغا ئانچە نەپ تەگمەيدۇ ۋە ئۇلارغىمۇ شۇنىڭغا نىسبەتەن مۇئامىلە قىلىدۇ. مەن ئۆزۈمنى ئۇنتۇپ، مەرھۇم گىپىپوكراتنى ئايپاپ

«سەن ئاغرىقخانغا كەتمەي تۇرۇپلا، بىزنىڭ تىنچلىقىمىز بۇزۇلغان ئىدى. سېپىمىز كۆپەيگەنسېرى، بىر-بىرىمىزگە داۋا دەستۇرىمىز، رەنجىشلىرىمىزمۇ ھەسسەلەپ ئاشتى. تەخت تالاشتۇق. مەن سەپ، ئۇنۋان، بايلىق تالاشتۇق. ئارىمىزدىكى چىرايلىق سەتەڭلەر ئۈچۈنمۇ بىر-بىرىمىزنى ئۆلتۈردۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇشۇ ئەتراپتا ئۆسىدىغان ياۋايى كەندىرگىمۇ راسا ئۆگەندۇق. ئۇنىڭ ئۇرغىنى يەپ، باشتا كەيپ - ساپا سۈردۇق. كېيىن ئەقلى ھوشىمىزنى يۈتۈردۇق. ئەركەك-چىشىمىزدا نومۇس - ھايا دېگەن قالمىدى. بىز توپلارغا بۆلۈنۈپ، ئۆز ئارا ئۇرۇش-ماجرى قىلىۋاتقاندا «يۈگەرەپچىچار» قارىغوجىلار بىلەن تىل بىرىكتۈردى. ئۇنىڭغا چىدىمىغان «چوپىلا» قۇزغۇنلارنى ئەگەشتۈرۈپ كەلدى. باشتا قارىغوجىلار بىلەن قۇزغۇنلار بىر-بىرىگە دۈشمەن بولۇۋىدى. كېيىن ئىمتىپاق قۇرۇپ، ئاخىرىدا ئۆزىمىزنى خاراب قىلدى. قىزلىرىمىز بۇ ياقتا تۇرسۇن، يىگىتلىرىمىزمۇ خوتۇنغا ئايلىنىدۇق.

- سەن ھاڭۋاقتى نەگە قارىدىڭ؟ ئەتىدىن كەچكىرىگىچە ئۆزۈڭگە ئوخشاش 4-5 گېزەندىنى كەينىڭگە سېلىۋېلىپ، داپ-دۇمىنىڭنى چېلىپ، ئويۇن - تاماشا قىلغىچە، ئارقاڭنى ئويلىساڭمامدۇ؟ قارا، ئاۋۇ ئۆۋىدىكى ئەۋلادىڭنى! يە ئۆزۈڭگە، يە مۇنۇ كەلگۈندىلەرگە تۈرى ئوخشىمايدىغان، ئاۋازىمۇ غەلىتە بىر نېمىلەر ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتىدۇ، - دېدىم ئۇنىڭغا تېرىكىپ.

- تېخى، سەن شۆۋەكلەر، ئۆزۈڭلارچە «چوڭسايلىق»، «كىچىكسايلىق» بولۇپ بۆلۈنۈۋاپسىلەر. قاچانغىچە چوڭ بولمايسەن، سەن گۈيلار. كىچىككىڭنىمۇ تېخىلا كىچىككىلىكى قالمىدى. ۋۇي، بەغەرەز، نانقېپىلار...

- تېنچ ياتقىنىمىز يوق! تالاي قېتىم باش كۆتۈردۇق. ھەتتا ئۇلارنى قوغلاپ چىقىرىۋەتكەن چاغلىرىمىزمۇ بولدى. بىراق... بىراق يەنە شۇ ئارىمىزدىن چىققان مۇناپىقلار...

بىچارە شۇنداق دەپلا ھوشىدىن كەتتى. سۇ سەپتىم. يالۋۇردۇم. يېلىندىم. تۇرمىدى. قايتىپ ھوشىغا كەلمىدى... «مانا ئەندى تىنچ يات، بايقۇش!»

رەھمەتلىكىنى شۇ بۈك بوستان تۈۋىگە، ئاۋۇ گېزەندىلەر كۆرۈپ قالسا جەسەتنى خارلىمىسۇن دەپ، بىر كېچىدە يەرلەپ قويدۇم. ئىزى پۈتۈپ كەتمىگەي ھەم كەلگۈسى ئەۋلاد كۆرسە بېشىغا دۇئا قىلىپ ئۆتەر، دېگەن نىيەتتە تاختايچە ئورنىتىپ قويدۇم. ئۇنىڭ بىلەن ۋىدالاشقاچ، ئېسىمگە بىر ئوي كەلدىدە، تاختىغا بىر بەند قوشاق يېزىپ قويدۇم.

ئۆتكەنتىڭ بۇ ھاياتتا كۈلۈپ، سايراپ، ئاخىرى بولدى ئۆمۈرۈڭ سېنىڭ خاراب...

قالغان بوستانلىقنىڭ ئېگىز ئۆسۈپ كەتكەن شاخلىرىنىڭ بىرىدە قۇزغۇن ئولتۇرىدۇ. سوغ تەلەتتىدىن مەمەدانلىق، ھاكاۋۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق يېغىپ تۇرىدۇ. ئەتراپىدا توقۇنۇق قارغا، قارىغوجىلار ئايلىنىپ ئۇچۇپ يۈرىدۇ. ئايلا، مېنىڭ قوشنىلىرىم - قۇشقاچلار نەگە كەتكەندۇ؟ بۇ بوستانلىقنى مەن شۇلار ئۈچۈن بەرپا قىلىۋېدىمغۇ! پەرىشان ھالدا سىنىچىلاپ بوستانلىقنىڭ ئىچىگە كۆز تىكتىم. ئۇۋىلىرى ئامان ئىكەن. لېكىن ئۇلاردا تۇخۇم بېسىپ ياتقان قۇشلار، بەزى ئۇۋىلاردىكى تۆمۈر قانات بولۇپ قالغان چۈچۈكلەر مېنىڭ قوشنىلىرىمنىڭ پۇشتىغا زادىلا ئوخشىمايتتى. بىرلىرى ھۆپۈپ، بىرلىرى قارىغوجا، يەنە بىرلىرى مەن ئىلگىرى زادىلا كۆرمىگەن مەخلۇقلارنى ئەسلىتىدۇ. ئارىدا پۇرلا قىلىپ، ماڭا تونۇش قۇشقاچلار ئۇچۇپ كېلىشتى. توۋا، ئۇلار تامامەن ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ! ئەركەكلىرى ئاغزىدا ئەكەلگەن ئوزۇقلىرىنى ئېگىز شاخلاردا ئولتۇرغان تەييارتاپلارغا بېرىۋاتىدۇ. ئۇرغاچلىرىمىز... قايسى كۆزۈم بىلەن كۆرەي! ئىسىت ئەقىدەم! ئاۋۇ كەلگۈندى ئالمقانلارنىڭ گاه مۇرىسىگە قونۇپ، گاه چاتلىرىنىڭ ئارىسىغا شۇڭغۇپ ئايناقلشىپ يۈرىدۇ. ئۆزلىرىچە قورساقلىرىدىكى، چاتلىرىدىكى پەيلىرىنى يۇلۇپ تاشلاپ، «زامانىۋى» بولىشىۋاپتۇ. كىچىككىنە بېشىدىكى پۇچچەكلىرىمۇ بۇرۇنقىدەك ئەمەس. بىرىنىڭ قىزىل، بىرىنىڭ سېرىق. «ۋۇي شېخنىڭ قۇرغۇرلار، ئىشتانسىز پاشىۋازلار» دەپ تىللىدىم چىدىماي. ئۇلار پىسەنت قىلار ئەمەس. ئەكسىچە، ماڭا ئالىيىپ، ياقتۇرماي چەكچىيىپ قازاپ قويۇشىدۇ. قەيەردىندۇر بىر يەردىن غىڭشىپ ئېيتىۋاتقان ناخشا ئاڭلاندى.

باغلاردىن ئورۇن تەگمەي
تاغلارنى ماكان ئەتتۇق...

قارايمەنكى، بوستان تۈۋىدىكى قاراڭغۇ يەردە بىر قاندىننى بېرىلغان بېشىنىڭ ئاستىغا قويۇپ، ئىككىنچىسى بىلەن زۇڭۇرلانغان تېنىنى يېرىم ياتا ياپقان بىرسى ياتىدۇ. ئۆزۈم دائىم ئۇقاق تارتىپ، مۇشۇنىڭدىن بىر نەرسە چىقىدىغۇ دەپ كەلگۈسىگە ئۈمىد ئارتىپ يۈرگەن «ناغرا» لەقەملىك قۇشقىچىمنى ئاران تونۇدۇم. مېنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالماي قالدى، بىچارە. مېنىڭمۇ كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ كەتتى. ئاۋايلاپ ئاللىقىنىغا ئېلىپ ئۆيگە ئەكىردىم. يازلىرىنى تېڭىپ، دان-سۇ بەردىم. ئۆزىگە كەلسۇن، دەپ خېلى ۋاق ئارامىنى بۇزمىدىم. ئاخىرى «ناغرا» ئۆزى تىل قانتى.

قەدىرلىك ئوقۇرمەن، مۇشۇ جانىۋارلارنىڭ ھاياتىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھد قىلغىنىم ۋە بۇ جەرياندا ھەممىنى ئۆز ئەينى بويىچە تەسۋىرلەپ بېرىش ھەققىدىكى ۋەدەمگە ئىتائەت قىلغان ھالدا، تۆۋەندە قوشنامىنىڭ ھېكايىسىنى، ياق دەرد - پەريادىنى ئۆز پېتىچە كەلتۈرۈۋاتىمەن.

خياللىرىمغا ختاب*

باھارى (ئاۋسترالىيە)

سالىمىنى ئالغايچ كەتكىن
ئىلى دىيار جەننىتىمنىڭ -
نۇرتايدەك تايلىرىغا،
ئاىخان دەك خانلىرىغا،
ئەگەر يەنە تاپالساڭ
كۈلكە - چاقچاق، چاپلىرىغا.

كەتسەڭمۇ كەتكىن
يول ئوچۇق ساڭا،
كېلەر بىر كۈنى بىللە بارارغا
پۇرسەتمۇ ماڭا.

2020 - يىلى، مېلبورن، ئاۋسترالىيە

بىرلىرى دېدى : «نۇرتاي 15 يىل كېسىلىپتۇ...»

خياللىرىم كەتتى ئۇچۇپ،
گەر بولسا ئىدى تىزگىنى
مەھكەم قاماللاپ

دەر ئىدىم ئۇنىڭغا:

«ئېلىۋال مېنى بىللە بارايلى
ئىگەڭسىز ساڭا نېمە بار

ئالدىراپ!؟

بىللە بارايلى!

چۈنكى ئۇ مىنىڭ -

كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن،

ئەجدادلىرىم كۆمۈلگەن،

مېنى بەزلەپ كۆندۈرگەن،

ئىشقى مېنى كۆيدۈرگەن -

ئانا يۇرتۇمغۇ كۆز تەگكەن!؟!

بارساڭمۇ يۈرەلمەيسەن

يايراپ! «

ئۇچقۇر خىيال كەتتى ئالدىراپ

كەتتى يىراق.

كەمىنە قالدۇم يەنىلا

ئۆرتەپ يىراق...

بويۇتۇ، كەتسەڭمۇ كەتكىن

بىراق -

* نۇرتاي ھاجىم سالدۇرغان «يېتىملەر مەكتىپى» نىڭ رەسىمىنى كۆرۈپ...

مېڭەم بىلەن يۈرىكىم بىر - بىرىدىن ئايرىلدى

جان رودېل (ئامېرىكا)

ئون يىلچە بولدى بەلكىم
مېڭەم بىلەن يۈرىكىم بىر - بىرىدىن ئايرىلدى

غەشلىك بىلەن دېدىمكى: «ئىككىلىسى بىلەن
ياشىيالايدىغاندەك ئەمەسمەن»

ئايرىلىشىنىڭ سەۋەبى شۇكى
ئىككىلىسى

يۈرىكىم دائىم تۈنۈگۈنكى ئىشلاردىن مەيۈسلەنسە،
مېڭەم ئەتىكى مۇمكىنچىلىكلەردىن ئەندىشىدە

مېنىڭ بۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىمغا
بىر - بىرىنى گۇناھكار تۇتاتتى
نەتىجىدە

ئاشقازىنىم قولۇمنى سىقتى

ئۇلار بىر ئۆيدە تۇرالماس بولدى

«ئۆتمۈشتىكى خاتالىقلىرىم ۋە كەلگۈسى ھەققىدىكى
غەملىرىم بىلەن ياشىماق ئۇ قەدەر قىيىنكى»

بۇ ھال مېنى

مېڭەم بىلەن يۈرىكىمنىڭ ھامىيلىقىدا قويدى

ئاشقازىنىم ماڭا قاراپ كۈلۈمسىردى ۋە دېدى:
«ئۇنداقتا سەن بىر مەزگىل ئۆپكەڭ بىلەن ياشا»

ھەپتە ئىچىدە مېڭەم بىلەن مەن
ھەپتە ئاخىرى يۈرىكىمنىڭ ئىلكىدە

ھەيرانلىقتا باقتىم ئاڭا

ئۇلار گەپ قىلمايدۇ بىر - بىرىگە

«ئەگەر، يۈرىكىمنىڭ ئۆتمۈشكە قاندىلىپ قېلىشى
مېڭەمنىڭ نامەلۇم كەلگۈسىگە دىققىتى

ئەمما بىر - بىرىگە ئۇچۇر يوللايدۇ مەندىن ھەر ھەپتە

چارچاتقان بولسا سېنى

ئۆپكەڭ ئەڭ ماس بىر جايدۇر ساڭا

ئۇچۇرلىرى ھەر زامان ئەينى

دەيدۈلەركى «سېنىڭ خاتالىقىڭ بۇ!»

ئۆپكەڭدە

نە تۈنۈگۈن، نە ئەتە

پەقەتلا بۈگۈن

پەقەتلا نەپەس ئېلىش

نەپەس بېرىش

پەقەتلا بۇ دەم

يەكشەنبىلەردە، يۈرىكىم ئەيىبلەيدۇ
مېڭەمنىڭ مېنى قانداق ئۈمىدسىزلەندۈرگەنلىكىنى

چارشەنبەلەردە بولسا، مېڭەم تىزىپ چىقىدۇ
يۈرىكىمنىڭ مېنى يەنە نېمە كويلارغا سېلىشى
مۇمكىنچىلىكلىرىنى

ئاددىيغىنە نەپەس

ئۇ نەپەستە سەن

يۈرىكىڭ بىلەن مېڭەڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلغۇچە دەم
ئېلىۋالسىن

ھازىرقى ھالىم سەۋەبلىك ئۇلار
ئەيىبلىشىدۇ بىر - بىرىنى

يېقىندىن بېرى بەكمۇ كۆپ ۋار - جور، يىغا - زارە،
شۇڭا ۋاقتىمنى

ئاشقازىنىم بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتىمەن

ئۇ مېنىڭ غەيرى رەسمى دوختۇرۇم شۇ دەم

بۇ سەھەر
مېڭەم چاي شاملىرىنى ئوقۇش بىلەن ئاۋارە،
يۈرىكىم كونا رەسىملەرگە بېقىش بىلەن مەشغۇل تۇراركەن

كېچىلەردە

كۆكرەك قەپسىمنىڭ دېرىزىسىدىن ئوغرىلىقچە چىقىپ

ئومۇرتقىمىدىن سىيرىلىپ

ئاشقازىنىمنىڭ يۇمشاق خۇرۇم دېۋانىغا تاشلايمەن ئۆزۈمنى
ئۇ ماڭا ھەر زامان ئوچۇق

مەن كىچىك سومكامنى توشقۇزۇپ
ئۆپكەم بوسۇغىسىغا قەدەم ئالدىم

مەن چېكە - چېكەي ئۇ ئىشىكىنى ئاچتى

كۈلۈمسىردى

بىر نەپەس بىلەن قۇچاقتىم مېنى

ۋە سورىدى

«نېمە بۇنچە ئۇزاق ۋاقت ئالدى».

ئاندىن ئۇ يەردە ئولتۇرۇپ كېتىمەن

ئولتۇرۇپ كېتىمەن

تاڭ ئاتقۇچە

ئىنگىلىزچىدىن دىلدۇز تېلىمان تەرجىمىسى (ئامېرىكا)

2022 - 15 - يانۋار، كالىفورنىيە، CA

ئاخشام ئاشقازىنىم مەندىن سورىدى

«يۈرىكىڭ بىلەن مېڭەڭنىڭ ئارىسىدا قېلىۋاتامسەن؟»

باش لىگىشتىم

فاچو*

يۈەن جىڭ (تاڭ سۇلالىسى دەۋرى)

«سۇمۇرۇغ ئاتەش» نىڭ ساداسى مۇڭ بىلەن تولسا ئەگەر،
«نەۋ باھار بۇلبۇل كۈيى» ياڭرايتتى بىر سالقىن ھامان.
ئاتقا ئۇيغۇرچە مىنىش، زىبۇ - زىننەت، تىل ئۆگىنىش،
بولدى بەس - بەسلىك ھەۋەس بۇ ئەللىك يىلدىن بۇيان.

چاڭ توزۇتۇپ ئۇيغۇر چەۋەندازلار كەلگەندىن بۇيان،
قاپلىدى ئۇيغۇر پۇرىقى شەھىرى لوياننى شۇئان.
بولدى ئۇيغۇرچە ياسانماق قىز - ئاياللار مەشغۇلى،
زور ماھارەت بولدى چالماق سازنى ئۇيغۇرلارسىمان.

ئەمەس

ئەرىن خەنىسىن (ئاۋسترالىيە)

ئۈنۈڭنىڭ بارىدا ئېيتقان ناخشاڭسەن،
بېرىپ باققان ماكانلىرىڭسەن،
«ئۆيۈم» دەپ ئاتىغان ئاشۇ جايىڭسەن،
ئەقىدەڭ باغلانغان نەرسىلەردىسەن،
ئۆزۈڭ سۆيگەن ئىنسانلاردىسەن،
سۈرەتلەرسەن ھۇجراڭدىكى،
كېلەچەكسەن كۆرگەن چۈشلىرىڭدىكى،
شۇنچە كۆپ گۈزەللىكتىن يارالغانسەن،
لېكىن قالغاندەكسەن بۇلار ئۇنتۇپ،
ئۆزۈڭنىڭ تەبىرىگە ھۆكۈم قىلغاندا
ئۆزۈڭ ئەمەس نەرسىلەر بولۇپ.

ئەمەسسەن يېشىڭ،
ئەمەسسەن نومۇرىدا كىيگەن كىيىمىڭنىڭ،
ئەمەسسەن ئېغىرلىقى بەدىنىڭنىڭ،
ياكى رەڭگىدە چېچىڭنىڭ،
ئەمەسسەن ئىسمىڭ،
ياكى مەڭزىڭدىكى زىننىخىڭ،
سەن - ئوقۇغان كىتابلىرىڭسەن،
سۆزلىگەن سۆزلىرىڭدىسەن،
سەھەردىكى غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازىڭدىسەن،
يوشۇرۇشقا ئۇرۇنغان كۈلۈمىسىرىڭىڭسەن،
كۈلكەڭدىكى شېرىنلىكىڭسەن،
تۆككەن ھەرىر تامچە يېشىڭسەن،
ئۆزۈڭنىڭ ياپپالغۇز لۇقىنى سەزگەن چېغىڭدا

ئىنگىلىزچىدىن مۇبەسسەر خەندان تەرجىمىسى (تۈركىيە)

* - تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى شائىر يۈەن جىڭنىڭ «فاچو» ناملىق شېئىرىدىن.
- «جۇڭگو مىللەتلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2014 - يىللىق 6 - سانىدىن ئېلىندى.

بەختلىك كىتاب

ئېكاتېرىنا خاداسېۋىچ - لىسوۋايا (بېلارۇسىيە)
(چۆچەك)

ماختىنىپ سۆزلىدى. - سېنىڭ بولسا، سۈرۈلۈپ، يىرتىلىپ، قىيسىيىپ، بەتلىرى ساغىرىپ كېتىپتۇ! ۋېرونىكا جاۋاب بېرىپ ئۈلگۈرەلمىدى. چۈنكى، ئايىسى، ئۇلارنى غىزالىنىشقا چاقىردى. شۇڭلاشقا، گەپ توختىغاچ، ئۇلار يۈگۈرۈپ دېگۈدەك بۆلمىدىن چىقىپ كەتتى...

بەختسىز مېنىڭ قېرىندىشىم! - دەپ تىلغا كىردى يېڭى كىتاب. - چىرايىڭ نېمە بولۇپ كەتكەن؟ سېنىڭ ھالىڭنى كۆرۈپ، ئىچىم سىيرىلىپ كەتتى. ئىككىمىزنى بىر كۈندە باسمىخانىدا باسقان ئىدىغۇ ئىككىمىزنى تەڭ سېتىۋېلىپ، كىتاب تەكچىسىگە بىر كۈندە قويغان ئەمەسمىدى؟ لېكىن بىزنىڭ كېيىنكى تەقدىرىمىز ئوخشىماي قاپتۇ. مەن شۇ يېڭى پېتىچە ساقلىنىپ قاپتىمەن. مەن - بەختلىك كىتاب! مېنىڭ ئىگەم مېنى كەلسە كەلمەس تاشلىغىنى يوق، ۋاراقلىرىمنى قاتلىمىدى، بەتلىرىمنى پاسكىنا قىلمىدى. مەن ھەر قاچان ئېگىزلىكتە تۇرۇپ، بۆلمىنىڭ ئىچىدە بولۇۋاتقان ۋەقەلەرنى كۆرمىمەن، كەچكىچە قورچاق ئوينىدايدىغان ئىگەمنىڭ ھەرىكەتلىرىنى نازارەت قىلىمەن. سەن، بىچارە بولساڭ، بېشىڭدىن تالاي ئىسسىق - سوغۇقلارنى ئۆتكۈزۈپسەن. ئويلىسام، تەلەتتىگە قارىسام، مېنىڭ تەنلىرىم قورقۇشتىن شۈركىنىپ كېتىۋاتىدۇ!

- ئۇ نېمە دېگىنىڭىز، قىممەتلىك ھەدىجان! - دەپ تۇتۇلغان كىتاب تىل قاتتى. - مەنمۇ بەختلىكمەن!

- سەن؟ بەختلىك؟ - دەپ يالتىرىغان كىتاب ھەيران بولۇپ قارىدى.

ھە، ناھايىتى بەختلىكمەن! مەن - ئىگەمنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىتابى، - ئۇ مېنى ئون نەچچە قېتىم قايتا-قايتا ئوقۇپ چىقتى، ھەتتا سانىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن. ئويۇمچە، ۋېرونىكا مېنىڭ بەتلىرىمدىكى سۆزلەرنى يادقا بىلىدۇ. شۇنىڭغا قارىماي، ئۇ مېنى قايتا قايتا ئوقۇيدۇ. ئىككىمىز بىللە بولغان ئاخىرقى ئىككى يىلدا مەن ئۇنىڭ بىلەن بېلارۇسىيەنىڭ بارلىق يەرلىرىنى ئارىلاپ چىقتىم. ھەتتا ئۇزاقلاغمۇ ئۇچۇپ باردىم.

- سەن تېخى ئۇچتىڭما؟ يا، ئاللاھ! - دەپ ھەدىسى ئەندىشە ئىچرە سۆزلىدى.

ۋېرونىكا بىر تۇغقان ھەدىسى كارىنانىڭ ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا كەلدى. ئۇلارنىڭ ئاخىرقى ئىككى يىلدا بىرىنچى قېتىم كۆرۈشۈشى ئىدى.

- چاپسانراق ماڭغىنا! - دېدى كارىنا تاقىتى تۈگەپ. - مەن ساڭا جىققىدە يېڭى ئويۇنچۇقلىرىمنى كۆرسىتىمەن!

قىزلار بۆلمىگە كىردى. ھەقىقەتەنمۇ ئويۇنچۇقلار ناھايىتى كۆپ ئىدى. تەكچىدە قورچاقلار ئولتۇرىدۇ. تىرەنچە ئورۇندۇقتا يۇمشاق ئېيىقلار، دېرىزە تەكچىسىدىكى يورۇق ئاكارىئۇمدا بېلىجانلار ئەركىن ئۈزۈپ يۈرىدۇ. بۆلمىنىڭ بۇلۇڭىدا بولسا، قورچاقلارغا ئايرىلغان مەخسۇس يوغان ئۆي تۇراتتى...

- بۇلار مېنىڭ بايلىقىم! - دېدى كارىنا كۈلۈمسىرەپ، - قايسى قورچاقنى ئوينىيمىز؟

- ۋاي-يەي، قايسى بىرىنى تالاي. كۆزۈمنىڭ يېغىنى يەپ كەتتى! - دېدى ۋېرونىكا.

تەكچىلەرگە قارىغاچ، ئاپپاق قىز مۇرىسىدىكى رېوكزاكىنى ئېلىپ، ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە قويدى. ئامما ئۇ ئورنىدا تۇرماي، ئۆرۈلۈپ چۈشتى. ئاغزى ئوچۇق رېوكزاكىدىن بىر كىتاب «مانا مەن» دەپلا ئېدەنگە ياتتى.

- مېنىڭمۇ مۇشۇنداق كىتابىم بار! - دېدى كارىنا، ئۇنىڭ سىرتىغا، مۇقاۋىسىغا قارىغاچ.

- توغرا دەيسەن، مەن ئۇ كىتابنى سېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈڭدە سوغا قىلغانمەن، - دېدى ۋېرونىكا دوستىنى قوللىغاچ.

- ئامما مېنىڭ كىتابىم باشقىچە كۆرۈنىدۇ! - دېدى بۇرۇننى تارتقاچ كارىنا.

ئۇ كىتاب ئىشكاپىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئورۇندۇقنى يېقىن تارتىپ، خۇددى شۇنىڭغا ئوخشىغان كىتابنى تەكچىنىڭ يۇقىرىقى قاتارىدىن ئالدى. ئۇنىڭ يېنىدا يەنە بىر نەچچە كىتاب «بىزنى قاچان ئالار ئېكىن» دېگەندەك، بىچارىلەردەك ئۇلارغا قاراپ تۇراتتى.

قىزلار ئىككى كىتابنى ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە قاتارىسىغا قويدى.

- كۆردۈڭمۇ، مېنىڭ كىتابىم چىرايلىق! يېڭى، تازا، پارقىراپ تۇرىدۇ! - دەپ كارىنا

بەرگەندە ئاۋايلاپ، قەدىرلەپ تۇتۇشنى تەلەپ قىلاتتى. مەن ھەر قاچان ئۆيگە خۇشاللىقتا كىرىپ كېلىمەن. چۈنكى مېنى ۋېرونىكا ئىللىق چىراي كۈتۈۋالىدۇ. بىر كۈنى مۇئەللىم ۋېرونىكىدىن: «ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىتابىڭ قايسى» دەپ سوراپتىكەن، ئۇ مېنى ئاتايتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ بىلەن مەكتەپكىمۇ باردىم. مەن ھەر قاچان ئۇنىڭ بىلەن بىللە. تەكچىدە تۇرىدىغان، دەم ئالىدىغان ۋاقىت مېنىڭدە يوق. شۇڭلاشقا، مەن، رېوكزاكتىن چۈشمەيمەن. مانا بۈگۈن سېنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ، كۆرۈشكىنىمگە بەك خۇرسەنمەن، دوستۇم.

ئەتراپ جىم - جىتلىققا بۆلەندى. ئويۇنچۇقلار بىلەن چىرايلىق كىتاب ئويلىنىپ قالدى. ئۇلار يەنە بىر نەرسىلەرنى سورىماقچى بولۇۋىدى، قىزلار كىرىپ قالدى. كارىنا تەكچىدىكى قورچاقنى قولغا ئالدى. ۋېرونىكا بولسا ئۆزىنىڭ كىتابىنى ئېلىپ، دوستىدىن:

—بۇ كىتابتىكى قايسى ۋەقە ساڭا ياقتى؟— دەپ سورىدى.

كارىنا نېمە دەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلمەي، مېنىڭدا ھىچقايسىسى.

—مېنىڭ ئۇ كىتابنى ئوقۇشقا ۋاقىتىم بولمىدى...— دېدى.

—ھەيران بولىدىغان ھېچ نېمە يوق!— دېدى ۋېرونىكا. —كىتابنى تەكچىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىغا تىزىپ قويۇپ، ئۇنتۇپ قاپسەن. سەن بۇ كىتابنىڭ نەقەدەر قىزىقلىقىنى بىلمەمسەن؟! بۇ كىتاب ۋالدا ئىسىملىك قىز ھەققىدە، ئۇنىڭ يىراق ۋۇخۇتى ناملىق سەييارىدىن كەلگەن دوستى ۋۇخۇتى توغرىلىق.

—بۈگۈن كەچتە ئوقۇپ چىقىشقا سۆز بېرىمەن!— ماڭا ئىشىنىڭ!— دېدى كارىنا.

ۋېرونىكىنىڭ ياخشى كۆرىدىغان كىتابى ئۆزىنىڭ چىرايلىق دوستىنىڭ سۆزلىرىگە خۇشال بولۇپ كەتتى. چىرايلىق كىتاب بولسا ئۇنىڭغا جاۋابەن پارقىرىغان تېشىنى كۆرسەتكەچ:

—ھەر بىر كىتاب بەختلىك بولۇشنى خالايدۇ! كىتابخانلار مۇشۇ قائىدىنى بىلىشى شەرت، دېگەندەك پىچىرلىدى.

رۇسچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى ئاۋۇت مەسموۋ (قازاقىستان)

2021 - يىلى

—ياق!— دەپ كۈلدى ئۇ. —ۋېرونىكا مېنى يەر ئوتتۇرا دېڭىزغا دەم ئېلىشقا ئېلىپ باردى.

—ئۇ يەر قەيەردە؟— سورىدى چىرايلىق كىتاب.

يېنىدا تۇرغان گىلوبۇس غىچىلداپ پىرقىرىدى، سۆزگە كەلدى.

—مۇنۇ بىزنىڭ بېلارۇس، يەر ئوتتۇرا دېڭىزى — مانا!— دەپ گىلوبۇس چۈشىنىشلىك بولۇش ئۈچۈن چىرايلىق كىتابقا پىرقىراپ تۇرۇپ بېقىنىدىن بىر ئورۇننى كۆرسەتتى.

—مۇشۇ يەردە بولىدۇڭما؟— دەپ ھەيران بولغان چىرايلىق كىتاب ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ يەنە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭمۇ دېڭىزغا ئۇچۇپ بارغۇسى كەلگەن ئىدى.

—بىز ئايروپىلانغا ئولتۇردۇق. ئۇ بىزنى ئېگىزدىن ئېگىز بۇلۇتلار ئارىسىغا ئېلىپ كىردى!— دەپ سۆزلەشكە باشلىدى كونا كىتاب. —دەسلەپ ۋېرونىكىدا قورقۇنۇچ پەيدا بولدى. ئامما مېنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىۋىدى، ھەممىنى ئۇنتۇپ قالدى. بىز ئىككىمىز بىللە بولغاچقا، مەنزىلگە يېتىپ كەلگىنىمىزنى تۇپمايلا قالدۇق.

—دېڭىز دېگەن قانداق نەرسە؟— بىزگە ئېيتىپ بەرگىنە؟— دەپ تەكچىدىكى قورچاقلار تىلغا كىردى.

—يوغىنىدىن— يوغان، كۆپكۆك، ھەم ناھايىتى تۇزلۇق،— دەپ جاۋاب بەردى كونا كىتاب.

—سۇنىڭ تۇزلۇقلىقىنى نەدىن بىلىسەن؟— يە، سەن ئۇنىڭدا چۆمۈلگەنمۇ؟— دەپ دۇخاۋىدىن تىكىلگەن ئېيىقلار سورىدى.

—ياق!— دەپ كۈلدى كىتاب. —ۋېرونىكا مېنى چۆمۈلۈشكە ئېلىپ بېرىپ، سۇدىن چىققاندىن كېيىن ھۆل بارماقلىرى بىلەن بەتلىرىمنى ۋارقايدۇ. بىز يوغان زونتىكىنىڭ ئاستىدا يېتىپ، كۈننىڭ ئىسسىقلىقىغا قاقلىنىمىز. دېڭىز دولقۇنلىرىنىڭ پىچىرلاشلىرىنى تىڭشايمىز. ئارىلىقتا مەن ئۆز بەتلىرىمدىكى قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى ئۇنىڭغا ئوقۇتىمەن.

—ئاچايىپ قىزىق ئىكەن!— دەپ دېرىزىدىكى ئاكاۋارنىمۇدا ياشاۋاتقان بېلىجانلارمۇ سۆزگە ئارىلاشتى. —بىز ھېچ قاچان دېڭىزدا بولمىغان. سېنىڭ يولۇڭ بولۇپ، بېرىپ كەپسەن.

—سەن يەنە قەيەردە بولىدۇڭ؟— دەپ سورىدى چىرايلىق كىتاب.

—مەن ۋېرونىكىنىڭ ھەممە دوستلىرىنىڭ ئۆيىدە مېھماندا بولىدۇم،— دەپ داۋام قىلدى سۆزىنى كىتاب. — باشقىچە بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس؟ چۈنكى مېنىڭ ئىگەم مەن توغرىلىق شۇنداق چىرايلىق سۆزلەتتىكى، دوستلىرى مېنى ئوقۇپ چىقىشقا ئالدىراتتى. مېنى ئۇلارغا

شۇبۇرشۇن - پاراشوتچى*

ئالبس كارليوكبۇچ (بېلورۇسىيە)

– ھە، ئەندى مېنى ئاڭلاۋانامسەن، ئۆمۈچۈك ئاغىنە؟ – بۇ قېتىم شۇبۇرشۇننىڭ ئاۋازى قاتتىقراق چىقتى.

– ئۆزۈڭ كىمسەن؟ شۇنچە يوغان سۇدا قانداق قورقماي ئۈزۈپ يۈرسەن؟ – دەپ جاۋاب بەردى ئۆمۈچۈك ۋە، – تولا قاتتىق ۋارقىرىما، مەن پاك ئەمەس.

– مېنىڭ ئېتىم-شۇبۇرشۇن. سۇدىن زادىلا قورقمايمەن. مېنىڭ ماكانىم مۇشۇ ئەتراپتا. لېكىن قەيەردىلىكىنى ئېنىق بىلمەيمەن، – ئۇنىڭ ئاۋازى مەيۈس، يىغلامسىراپ چىقتى.

بالبىقاي باشقا گەپ قىلمىدى. ھاياتىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئوڭتەي-توڭتەي بولۇپ كەتكىنىگە رەنجىگەندەك، كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇۋالدى. ھەتتا يىغلىغۇسىمۇ كەلدى. ھە دېسىلا، كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش ئېقىشقا تەييار تۇراتتى. بىراق بۇ ناتونۇش

ئۆمۈچۈكنىڭ ئۇنىڭ دەردى بىلەن نېمە كارى؟ ئۇ خۇددى ھېچنەرسە بولمىغاندەك كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى.

– ھە، ئۆز ئۆيۈڭنىڭ قەيەردىلىكىنى

سۆيىسلۈچ نۆۋەتتىكى ئايلىنىمدا بۇرۇلۇپ، ئەمدى قارشى تەرەپكە ئېقىشقا باشلىدى. شۇبۇرشۇن كۈن نۇرىغا چۆكۈپ قالدى. باشتا ئۇ دۈمبىسىگە چۈشسە، ئەمدى كۆزلىرىنى چېقىپ، ئالدى تەرەپتىن چۈشۈۋاتاتتى. بالبىقاي ئۆزىچە، شۇبۇرشۇنلارچە، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، راھەتلىنىپ ئاياقلىرىنى تاشلاپ، كېرىلىپ ياتتى. كۆزلىرىنى نۆۋەت بىلەن ئېچىپ-يۇمۇپ، سۇدا بىر-بىرىنى قوغلىشىپ يۈرگەن كۈن نۇرىنىڭ ئويۇنىغا قىزىقىپ قاراپ كېتىۋاتىدۇ. شۇبۇرشۇن بىردەم قولۇققا يېقىنلاپ، بىردەم ئۇزاقلاپ، گاھىدا بىر ئورۇندا جىم تۇرۇۋالىدىغان قاپ-قارا چېكىتتەك بىرسىنى بايقاپ قالدى. دىققەت قىلىپ قارىۋىدى، ئۆمۈچۈك ئىكەن. ساياھەتچى ئۆزى بايقىغان بۇ دەسلەپكى يېڭىلىقىغا خۇشال بولۇپ كەتتى.

– ھەي، ئۆمۈچۈك سەن ھاۋادا يىقىلىپ چۈشمەي قانداق تۇرالايسەن؟ – دەپ ۋارقىرىدى. ئۆمۈچۈك ئۇنى ئاڭلىمىدى.

ئارىلىق خېلى بار ئىدى. بىر چاغدا «قارا چېكىت» ئۇنىڭغا قاراپ يېقىنلاشقا باشلىدى. بالبىقاي شۇ چاغدىلا ئۆمۈچۈكنىڭ ھاۋادىكى كۆزگە ئاران كۆرۈنىدىغان يىپى ئارقىلىق مېڭىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

* بېشى ئۆتكەنكى ساندا.

ماڭىدىغان يولۇڭ. يۇقىرىدا ئۇ مېنىڭ ئۇرۇق-تۇغقانلىرىم تارتىپ قويغان باشقا يىپلارغا ئۇلىشىدۇ. سەن قورقماستىن مۇشۇ يىپقا ئېسىلىپ ماڭساڭلا بولىدى.

— مەنمۇ ھەقىقىي پاراشۇتچى بولالايمەنمۇ؟
— شۇبۇرشۇن ئۆز خۇشاللىقىنى يوشۇرمىدى.
باشتا ئۆمۈچۈكنىڭ سۆزىگە رەنجىپ، كېتىپ قالمىغىنى ياخشى بولغان ئىكەن.

— بۇ يىپنىڭ پايدىسى نۇرغۇن. سەن ئېگىز يەردە تۇرۇپ، ئەتراپنى ئوچۇق كۆرەلەيسەن. ئەگەر ياخشىلاپ قارىساڭ، ئۆز ئۆيۈڭنى تېپىۋېلىشىڭ مۇمكىن. مۇبادا شامال يىپنى ئۈزۈۋەتكىدەك بولسا، ھېچ قورقماستىن يەرگە سەكرە. ئېسىڭدە بولسۇن، كۈچتىن باشقا پەممۇ كېرەك. شامالمۇ بەزىدە مېھرىبان بولىدۇ. ئۇ سۆزىسىز ساڭا ياردەم قىلىدۇ.

— يىپنى ماڭا بېرىۋېتىپ، ئۆزۈڭ قانداق قىلىسەن، دوستۇم؟ — شۇبۇرشۇن ئۆمۈچۈككە رازى بولسىمۇ، ئۆزىنى سەل ئوڭايسىز ھېس قىلدى.

— غەم قىلما... بىرىنچىدىن، بىز دوست، راستمۇ... شۇڭلاشقا مەن ساڭا ياردەم قىلىشىم كېرەك. ئىككىنچىدىن، دەريادا بىرئاز ساياھەت قىلىپ، قولۇقنى باشقۇرۇشنى ئۆگىنىۋالغىن. كېيىن سەن يەنە قولۇقتا ساياھەت قىلغۇڭ كەلسە، ئۇنى ساڭا بىرسى يەتكۈزۈپ بېرىشى كېرەكقۇ! كېلىشتۇقمۇ؟

— كېلىشتۇق، قىممەتلىك پاراشۇتچى! —
شۇبۇرشۇن ئەندى ئۆزىنى شامالدا ساياھەت قىلىشتىن قورقمايدىغاندەك كۆرسىتىشكە تىرىشتى. ئۇ ئالدىنقى كۈنى شامال ئۇچۇرۇپ، دەرياغا چۈشۈپكە تىكىنىنى ئەسلىدى. راست، بىراق ئۇ شامالنىڭ مېھرىبان ياكى رەھىمسىز ئىكەنلىكىنى بىلەلمىگەن ئىدى.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

رۇسچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى ئەخمەتجان ئىسراپىلوۋ (قازاقىستان)

بىلمەسلىكىڭ قىزىق ئىكەن، — دەپ بېشىنى تاتىلاپ قويۇپ مۇلاھىزە قىلىشقا باشلىدى دارۋاز ئۆمۈچۈك. — بەلكىم، سەن ئۆيۈڭنىڭ يولۇنى ئۇنۇتۇپ قالدىڭمۇ؟ ئۇنداقمۇ ئەھۋاللارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ. يە سەن كىچىك بولغاچقا يولنى تاپالمايۋاتامسەن؟ خېلىدىن بېرى يۇقىرىدا تۇرۇپ، سېنى كۈزۈتۈپ كېلىۋاتمەن.

قولۇقنى ناھايىتى ياخشى باشقۇرىدىكەن سەن. پالاقلارنى ياخشى تاللاپسەن. يىپنىڭ، ئەپچىل. ماڭا ئۇچراپ قالغىنىڭغا شۈكرى دېگىن. مەن ساڭا ئۆيۈڭنى تېپىۋېلىشىڭغا ياردەملىشىەي.

ئۆمۈچۈكنىڭ ئۇنى ياراتمىغاندەك ئېيتقان سۆزلىرىگە رەنجىشنىڭ ئورنى يوق ئىدى. سەل قوپال بولسىمۇ، ئۇ ھەقىقەتنى ئېيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىلمىگەن نەرسىسىنى سوراشتىنمۇ ئۇيالمىتتى. كۈن نۇرىدا ئالا-قىزىل بولۇپ كۆرۈنىدىغان ئۆمۈچۈكنىڭ يىپى پەسكە تۆۋەنلەشكە باشلىدى. مانا قولۇقنى گىرۈكىگىمۇ يەتتى. بىراق شامال يىپنى چايقاپ تىنماي يۇقىرى-تۆۋەن لىڭشىتماقتا.

— مېنى ھەممىسى پاراشۇتچى دەپ ئاتايدۇ، — دېدى ئۆزىنىڭ ئارغامچىسىنى قولۇقنىڭ ئەپلىك پۇتقىغا باغلاپ ئۆلگۈرگەن ئۆمۈچۈك. — ئەگەر شامال مېنىڭ يىپىمنى ئۈزۈۋەتكىدەك بولسا، مەن يەرگە، دەرخ ياكى شاخلارغا سەكرەپ قونۇۋالغىن. ئەڭ مۇھىمى ھېچ قورقماسلىق كېرەك!

— سەن ئۆلۈشتىن ياكى مېيىپ بولۇشتىن قورقمامسەن؟ — ھەيران قالدى شۇبۇرشۇن.

— مەن يېنىكقۇ! سەكرىگەندە مېنى شامال كۆتۈرۈۋالىدۇ. ئۇنىڭ دولقۇنلىرى مېنى نۆۋەت بىلەن بىر-بىرىگە ئۈزىتىدۇ. شۇڭا مەن يەرگە ئاستا ۋە ئوڭاي قونۇۋالغىن. خالىساڭ، ساڭمۇ ئۆگىتىپ قويىمەن.

ئۆمۈچۈك يىپىنى تارتىپ كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئۈزۈلۈپ كەتمەيدىغانلىقىغا كۆز يەتتى. ئاندىن شۇبۇرشۇنغا:

— مانا، كۆرۈۋاتامسەن، بۇ سېنىڭ ھاۋادا

ئاۋامنىڭ نالايىق ئىشلىرىنى بەگلەر تۈزەيدۇ.
بەگلەرنىڭ قائىدە - يوسۇنى قانداق بولسا،
خەلقىمۇ بۇ يوسۇننى كۆرۈپ شۇنداق قىلىدۇ.

چۆچەكلەر - تەربىيە مەنبەسى

خۇرۇش دەم ھېزىمۇۋا* (قازاقىستان)

چۆچەكلەر دۇنياسىغا ساياھەت قىلىش ئارقىلىق بالىنىڭ خىيالى تەرەققىي ئېتىدۇ. شۇنداقلا بىرلىكتە ئۆيدىن چۆچەكلەرنى قۇراشتۇرۇپ، ئويۇنلارنى ئوينىغان لازىم.

بالا پىسخولوگىيەسىدە چۆچەكلەردىكى ھايۋاناتلار قورقۇنچىلىق بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا بالىنىڭ مېڭىسىدە ھايۋاناتلار پادىشاھى «شىر» كۈچلۈك، «توشقان» قورقۇنچاق بولۇپ ساقلىنىپ قالماستىن، ئەكسىچە، «توشقان» - ئەقىللىك، يۈگۈرۈك، مېھرىبان، «شىر» - باتۇر، قورقۇمسىز دەپ چۈشەندۈرۈشى تېخىمۇ توغرا. تۈلكىنىڭ ئوبرازىدىكى قۇۋلۇق، ئالداش ياكى يالغان ئېيتىش ئوخشاش يات قىلىقلارنى تەھلىل قىلىپ، بالا بىلەن پىكىر تالاش ئۆتكۈزۈگەن زۆرۈر. بۇ كېلەچەكتە بالىلار باغچىلاردا ۋە مەكتەپتە ھەرخىل سەھنە پائالىيەتلىرىگە قاتناشسا، ئۇلارغا ئاجىز ھايۋاناتلار بېرىلسە، بالىدا ئۇلار توغرىلىق دۇرۇس چۈشەنچە قېلىپلىشىدۇ.

ھازىر كۆپلىگەن ئائىلىلەردە بالىلار قەدەممۇ-قەدەم ئىلگىرىلىمەستىن، چۆچەك تىڭشاشنىڭ ئورنىغا يانفونلارغا ناتوغرا باغلىنىپ، ئاتا-ئانىنىڭ ياردىمىسىزلا ھەرخىل مۇلتى-فىلىملارنى قويۇۋېلىپ كۆرىدۇ. تور بەتلىرىدە شۇنداق مۇلتى-فىلىملار باركى، قەھرىمانلىرى ئۆمۈردە يوق، چۈشۈنۈكسىز، ئۇرۇش-سوقۇش، جىدەل-غوغغا، مەنسىز سۆزلەرگە تولا. مۇنداق مۇلتى-فىلىملارنى بالىلار باشتا قىزىقىپ كۆرىدۇ، ئاندىن ئۇخلىغاندا، كۆرگەنلىرى ئېسىغا كېلىپ، قورقۇنچ سېزىمى پەيدا بولىدۇ.

شەخسىي تەجرىبەمدىن بىر مىسال كەلتۈرسەم، يەتتە ياشلىق بالا كۈندە دېگۈدەك يانفونغا يېپىشىۋېلىپ، ئادەمنىڭ ئەقىلگە سىغمايدىغان، فانتازىيەلىك مۇلتى-فىلىملارنى كۆرگەن بولسۇن. كېيىن شۇ سەلبىي قەھرىمانلار پىسخولوگىيەسىگە قاتتىق تەسىر قىلىپ، بالا شۇ ۋىرتۇئال ئالەمگە كىرىپ كېتىدۇ. ھەتتا قورقۇنچىلىق دېۋەلەر كۆزىگە كۆرۈنۈپ، قاتتىق چۆچۈپ كېتىدۇ. ئاتالمىش مۇلتى-فىلىملارنىڭ قۇربانى بولغان بالا بىلەن پىسخاتىر بىلەن ھەمكارلىشىپ، پىسخوتۇزىتىش ئىشلىرىنى يۈرگۈزۈشكە توغرا كەلدى.

بالا ھەممە نەرسىدىن مۇھىم بولسا، ئۇنىڭ تەربىيەسى ئۇنىڭدىنمۇ مۇھىم، شۇڭا ئاتا-ئانىلار بالا تەربىيەسىگە ۋاقىت بۆلۈپ، ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس بولۇپ قالغان چۆچەكلەرنى كۆپلەپ ئوقۇشقا تىرىش كېرەك. بۇ تەربىيە ئۇسۇلى ئارقىلىق كېلەچەكتە ئەقىل-پاراسىتى چوڭقۇر، سۆزى ئېنىق، بىلىملىك شەخس تەربىيەلەيمىز. چۈنكى، تەربىيە - بالىنىڭ تەقدىرىنى يېشىدىغان ئۇلۇغ ئىش.

چۆچەك دېگەندە: «بۇرۇن زامان بۇرۇندا»، «بار ئىكەن، يوق ئىكەن»، - دەپ باشلىنىدىغان چۆچەكلەر ئەقلىمىزگە كېلىدۇ. كىچىك ۋاقىتلىرىمىزدا مومىلىرىمىز، ئانىلىرىمىز ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكلەرنى قىزىقىپ تىڭشاپ، ئاجايىپ ئوي-خىياللارغا چۆمۈپ كېتەتتۇق. بولۇپمۇ، «ئۇز توقمىقىم ئۇز»، «ئۇچار گىلەم»، «ئەڭگۈشتەر ئۈزۈك»، «سېھىرلىك ئالما» قاتارلىق چۆچەكلەر بىزنى ھەرخىل خىياللارغا باشلاپ، شۇنداق سېھىرلىك قوراللىرىمىزنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتۇق.

چۆچەكلەر - خەلق ئېغىز ئىجادىيىتىنىڭ بىر زانىرى بولۇپ، بالا تەربىيەسىدە مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئېغىزدىن-ئېغىزغا تارالغان ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە خەلقىمىزنىڭ ھايات تەجرىبىسى، مەدەنىيىتى بىلەن ئۆرۈپ-ئادەتلىرى، ئادەملەرنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەتلىرى، مىجەز - خۇلقلىرى تەسۋىرلەنگەن.

چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان، سېھىرلىك ئالەمگە ساياھەتكە ئاپىرىدىغان، چۆچەكلەرنى تىڭشاپ ئۆسكەن، ھەربىر گۆدەك كېلەچەكتە چۆچەكلەردىكى قەھرىمانلارنىڭ ئەقىل ۋە تاپقۇرلىقىنى، باتۇر، قورقۇمسىز، ئىشلەمچان ۋە ئادىمىي خۇسۇسىيەتلەرنى ۋۇجۇدىغا سىڭدۈرۈپ ئۆسىدۇ. چۆچەك تىڭشاپ ئۆسكەن بالىدا ئىجادىي قەبىلىيەت بىلەن تەپەككۈر قىلىش دائىرىسى كېڭىيىدۇ. ئاڭلاش ئارقىلىق زېھنىنى تۇراقلىشىپ، قوبۇل قىلىش نەتىجىسىدە يېڭى ئوي تۇغۇلۇپ، سوئاللار پەيدا بولىدۇ، شۇنداقلا ئەستە ساقلاش قابىلىيىتى تەرەققىي ئېتىدۇ.

ئەپسۇسكى، بۈگۈنكى يېڭى تېخنىلوگىيەلەر تەرەققىي ئەتكەن زاماندا ئاتا-ئانىلار بالىسىغا كۆك ئېكراننى ياكى ئېلېكترونلۇق كىتابلارنى قوشۇپ قويۇپ، ئۆزىنىڭ ئىشىنى قىلىپ يۈرۈۋېرىدۇ. بۇ بالا پىسخولوگىيەسىگە تەسىر قىلىدۇ. چۈنكى بالا بىلەن ئاتا-ئانا ئارىسىدا مۇناسىۋەت بولمايدۇ. بالا ئۆيىدىكى سوئاللارغا ياكى كۆرگەن قەھرىمانلارنىڭ ئىش-ھەرىكەتلىرىنى چۈشەنمەي قېلىشى مۇمكىن. بالىلار يېشىغا لايىق چۆچەكلەرنى تىڭشاپ، ئاندىن ئۇنىڭدىكى قەھرىمانلارغا كۆڭۈل بۆلۈش كېرەك. چۆچەكلەردىكى سەلبىي قەھرىمانلارنىڭ ئەسكى ئادەتلىرىنى، قىلىقلىرىنى تەھلىل قىلىپ، ئۇلار ئوخشاش بولماي، ئىجابىي قەھرىمانلاردىن ئۈلگە ئېلىشنى دەۋەت قىلغان توغرا. چۆچەكلەردىكى ياخشى خۇسۇسىيەتلەرگە كەڭ تۈردە توختىلىپ، قىز ۋە ئوغۇلنىڭ خاسىيەتلىرى بىلەن باغلاشتۇرۇش، تەربىيەۋى ئەھمىيەتلىك. ئاتا-ئانا ئوقۇغان ھەربىر چۆچەكتىن كېيىن، بالىغا سوئاللار سوراش ئارقىلىق، ئەستە ساقلاش قابىلىيىتىنى تەكشۈرۈپ تۇرغىنى دۇرۇس.

* پىسخولوگ.

ئۇيغۇر دولان مۇقاملىرى

ئەكرەم ھاشىموۋ* (ئۆزبېكىستان)

ئۇيغۇرستاننىڭ تۇرپان ۋىلايىتىگە ئەلچى بولۇپ كەلگەن ۋان ياندىنىڭ: «بۇ يەرنىڭ ئاھالىسى سازەندە ۋە غەزەلخان ئىكەن. پېپو (ماندولېنانىڭ بىر تۈرى) ۋە كۈن-خۇ (25 تارلىق گىتارغا ئوخشايدىغان مۇرەككەپ مۇزىكا چالغۇسى) نى ئىشلىتىدىكەن، ئۇلار يېقىن-يىراق ساياھەتلىرىگە چىققانلىرىدا مۇزىكا ئەسۋابلىرىنى ئېلىپ بېرىشنى مۇتلەق ئېسىدىن چىقارمايدىكەن»، - دەپ خاتىرىلەيدۇ. بۇنداق خاتىرىلەر يەنە كۆپلىگەن تارىخچى ۋە سەيياھلار تەرىپىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان.

ئۇيغۇرستاننىڭ تەكلىماكان چۆلى ئەتراپىدا جايلاشقان دولان ھۇدۇدى توغرىسىدا كۆپ ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر يارىتىلغان. ئۇشبۇ ئېغىز ئىجادىيىتى نەمۇنىلىرىگە قارىغاندا، قەدىمدىن تارتىپ بۇ يەردە ئىجتىمائىي ھايات قاينىغان. ئۆزىنىڭ قەدىمىي ئەنئەنىلىرى ۋە باي مەدەنىي مىراسىغا ئىگە بولغان يەرلىك ئاھالە ئاساسەن ئوۋچىلىق ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ تىرىكچىلىك ئۆتكۈزگەن. دولان خۇدۇدىدىن بۈيۈك يىپەك يولىنىڭ ئۆتكەنلىكى بۇ يەردە تىجارەت راۋاج تاپقانلىقىدىن دالەت بېرىدۇ.

دولان سۆزى ئەسلى نېمە مەنىنى ئاڭلىتىشى ھازىرچە بىزگە مەلۇم ئەمەس. لېكىن، كۆپلىگەن تىلشۇناس ئالىملار تەرىپىدىن تۈرلۈك ئىزاھلار بېرىپ كېلىنمەكتە. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۆزلىرىنىڭ تەخمىنلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى، يازما مەنبەلەرنىڭ يوقلىقى بۇ تەخمىنلەرنى ئاساس قىلىپ كۆرسىتىش

شەرق خەلقلىرى مۇزىكا سەنئەتنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ ھېسابلانغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى، ژانىرلىرىنىڭ بايلىقى ۋە خىلمۇ-خىللىقى بىلەن ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. كۆپ ئەسىرلىك راۋاجلىنىش تارىخىدا ئۇيغۇر خەلقى ئاددىي فولكلور ژانىرلاردىن تارتىپ، تا ئەڭ مۇرەككەپ بولغان كەسىپى مۇزىكا ژانىرلىرىنى ياراتقان ھالدا ناياب ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ كەلدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گۈزەل ۋە باي مۇزىكىسى، زوققا تولغا ناخشا، جۇشقۇن قوشاق ۋە ئۇسسۇللىرىدىن بەھرە ئالغان قەدىمىي خىتاي ۋە ياۋروپا سەيياھلىرى، تارىخچىلىرىنىڭ كۆپلىگەن يازما مەنبەلىرى خاتىرە بولۇپ قالغان.

خىتاي تارىخشۇناسى سىيەن تىسىيان(600-664) «غەربىي ئۆلكىلەر ھەققىدە خاتىرىلەر» ناملىق ئەسىرىدە - «بۇ يەرنىڭ خەلقى ئۆز تەقدىرىدىن ناھايىتى مەمنۇن، باي ۋە خۇشال ياشايدۇ. ئۇلار ناخشا-قوشاق، ئۇسسۇل ۋە مۇزىكىنى جان-دېلى بىلەن سۆيىدۇ» - دەپ يازىدۇ. يەنە بىر خىتاي سەيياھى ۋان-خۇن (XIII - ئەسىر) «ساياھەت» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدە سىيەن تىسىياننىڭ پىكىرىنى تەستىقلاپ: «كۇچارلىقلار قوشاق ۋە مۇزىكىنى ناھايىتى سۆيىدىكەن... خوتەنلىكلەر بولسا قوشاق ۋە ناخشا، ئۇسسۇللىرى كۈن ئۆتكۈزمەيدىكەن، ئۇلار ئويۇن - كۈلكىسىز ياشىماس ئىكەن» - دەپ يازىدۇ.

891 - يىلى خىتاي خاقانىنىڭ پەرمانى بىلەن

* ئۆزبېكىستان دۆلەت كونسېرۋاتسىيەسى دوتسېنتى

بېجىرىپ كېلىدۇ. ئەيتىم، چالغۇ كۈي ۋە ئۇسسۇللارنى ئۆزىدە جەملىگەن سەنەم نەمۇنىلىرى ئاساسەن توي مەرىكىلەردە ئىجرا ئېتىلىشى ئۇدۇم بولۇپ قالغان. شۇ باھاسىدىنمۇ ھەر بىر توي، مەشرەپ ياكى بەزمە - ناۋالار دولان سەنەملىرىسىز ئۆتمەيدۇ. ئەگەر سەنەملەر ۋاستىسىدە ئاممىۋىي يىغىنلارنى شادۇ-ھۆررەملىك بىلەن ئۆتكۈزۈش مەقسىتى ئۈستىۋار بولسا، مۇقاملارنىڭ خەلق مەنىۋىي ھاياتىدىكى ئورنى ئالاھىدە تۇرىدۇ.

خۇسۇسەن، قەدىمكى زامانلاردا شەكىللىنىپ، ئەسىرلەر داۋامىدا تەرەققىيات يولىنى بېسىپ ئۆتكەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى بىزنىڭ زامانىمىزگىچە قەدەر كىلاسسىك مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بېتەككار دۇراندىلىرى سۈپىتىدە يېتىپ كەلدى. ئۇيغۇرلار دىيارىنىڭ كۆپكىنە يەرلىرىدە مۇقاملارنىڭ تارقىلىشى، بۇ سەنئەتنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا قانچىلىك چوڭ ئېتىبارغا لايىق ئىكەنلىكىنىڭ نىشانىسىدۇر.

بۈگۈنكى كۈندە مەۋجۇت ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مەھەللىي خۇسۇسىيەتلىرىگە كۆرە ئۈچ گۇرۇھ - قەشقەر، دولان، قۇمۇل گۇرۇھىغا ئايرىلىدۇ. مەزكۇر بىرىك گۇرۇھنىڭ بىرى بولغان دولان مۇقاملىرى قاچان، قانداق شارائىتتا ۋە كىملىك تەرىپىدىن يارىتىلغانلىقى ھازىرچە بىزگە مەلۇم ئەمەس. بۇ توغرىسىدا ئۆتمۈشىدىن قالغان يازما مەنبە ياكى ئاغزاكى مەلۇماتلارنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەنلىكى، تەبىئىيىكى، مۇقامغا دائىر تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بېرىشتە مەلۇم قىيىنچىلىقلارنى تۇغدۇرىدۇ.

شۇ بائىس دولان مۇقاملىرى توغرىسىدا دەسلەپكى تەھلىلىي ئىزدىنىشلەرنى قىسقىچە بايان ئېيتىپ ئۆتمەكچىمىز. دولان مۇقاملىرى ئۇيغۇرىستاننىڭ باشقا ۋىلايەتلىرىدە كەڭ تارقالغان مۇقاملارغا نىسبەتەن ئۆزىنىڭ خېلى مۇرەككەپلىكى بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ بۇ ئۇلارنىڭ كۈي شەكىللىرىنىڭ تۈزىلىشى، لاد تىزىملىكىنىڭ ئۆزىگە خاسلىقى ھەمدە تۈركۈملەرنىڭ ئۆزگىچىلىكىدە ياققال سېزىلەرلىكدۇر. مەسىلەن، دولان مۇقاملىرى باشقا ۋىلايەتلەردە كەڭ تارقالغان ئۇيغۇر مۇقاملىرى ئوخشاش ئون ئىككى مۇقامدىن ئىبارەت بولسىمۇ، ئامما مۇقامات تىزىملىكىدە ئۆزىگە خاس ئالاھىدە يىرىك تۈركۈم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ تۈركۈم تۆۋەندىكى مۇقاملاردىن تەشكىل تاپىدۇ:

ئۈچۈن يېتەرلىك دەلىل بولالمايدۇ. ئامما ئۇلارنىڭ پىكىرلىرىنىمۇ كۆرۈپ چىقىش مەقسەتكە مۇۋاپىق بولىدۇ. ئويلايمىزكى كەلگۈسىدە ئۇشبۇ بوشلۇق ئەلۋەتتە تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن ئىزدەپ تېپىلىدۇ.

زامانلارنىڭ ئۆتۈشى، بۇ يەردە دائىم بولۇپ تۇرغان جەڭلەر ۋە تەبىئىي ئاپەتلەر نەتىجىسىدە بۇ يەرلەردە دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ چۆللەردىن بىرى بولغان تەكلىماكان چۆلى ھاسىل بولغان. تەكلىماكان چۆلى ئەتراپىدا جايلاشقان قەدىمىي شەھەرلەردىن ياركەنت، خوتەن، مارالبېشى، بارچۇق، چېرىيە، كېرىيە كەبى قەدىمىي شەھەرلەرنىڭ ئاھالىسى ناھايىتى يۇقىرى دەرىجىدىكى سەنئەت نەمۇنىلىرىنى يارىتىپ قالدۇرغان. ئەپسۇسكى، ئۆتمۈش يازما مەنبەلىرىدە دولان توغرىسىدا مەلۇماتلار دېيەرلىك ئۇچرىمايدۇ.

تىلشۇناس ئالىم ئابدۇكېرىم رەھمان ئۆزىنىڭ «مۇقام تەتقىقاتىنىڭ مۇھىم نۇقتىلىرى ھەققىدە تېزىس» ناملىق ماقالىسىدا تۆۋەندىكىلەرنى يازىدۇ. «تارىختىن بۇيان دولانلار جايلاشقان مەكىت، مارالبېشى، ياركەنت، ئاقسۇ ئاۋات ۋە كورلاننىڭ لوپنۇر قاتارلىق جايلىرى <دولان> دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. بۇ جايلاردا كىلاسسىك مۇزىكىمىز ئون ئىككى مۇقام بىلەن بىر قاتاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باي مۇزىكا خەزىنىسىدىكى قىممەتلىك مىراسلارنىڭ بىرى بولغان ۋە بىر قەدەر قەدىمىي ئۇيغۇر مۇقاملىرىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان دولان مۇقامى ئەڭ كەڭ ئومۇملاشقان بولۇپ، بۇ جەھەتتە بەزى تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلغان بولسىمۇ، لېكىن <دولان> دېگەن بۇ سۆزنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە دولان تارىخى ھەققىدە ھازىرغىچە قانائەتلىنەرلىك ئىزدىنىش قانات يايدۇرۇلمىدى. دەرۋەقە، بۇ ھەقتە دەسلەپكى قەدەمدىكى بەزى قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسىمۇ، يەنە داۋاملىق ئىزدىنىش ۋە تەتقىق قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ».

XX - ئەسىرنىڭ ئاخىرى XXI - ئەسىرنىڭ بېشىدىن باشلاپ دولان مەدەنىي ھۇدۇدى، مەھەللە ئاھالىسى، ئۇنىڭ ئۇرۇپ-ئادەتلىرى، مەدەنىيىتى، شۇ جۈملىدىن، مۇزىكا سەنئىتىگە ئايىت دۇنيا ئالىملىرى ئوتتۇرىسىدا چوڭ قىزىقىش پەيدا بولغانلىقى كۆزىتىلمەكتە. ئەمدىلىكتە دولان توغرىسىدا يېزىلغان تۈرلۈك ماقالە، كىتاب ۋە توپلاملاردا بۇ ھەقتە خىلمۇ-خىل پىكىرلەرنى كۆرۈش مۇمكىن.

مەلۇمكى، ئۇيغۇر مۇزىكا مەدەنىيىتى ئۆزىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك باي تارىخىي مىراسىغا ئىگە. خەلق ئۆزىنىڭ بارچە خۇشاللىقلىرىنى ۋە غەم - قايغۇلىرىنى نەغمە-سازلار ئارقىلىق ئىپادە ئېيتىپ كەلگەن. بۇ ئورۇندا بولۇپمۇ كەسىپى مۇزىكا قاتلىمىغا مەنسۇپ مۇقام، داستان، سەنەم ۋە ناخشا قاتارلىق ژانىرلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆپ ئەسىرلىك ئىجتىمائىي - مەدەنىي ھاياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى تەكىتلەش كېرەك. مىسال ئورنىدا سەنەم ژانىرىنى ئالايلۇق. خەلقنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا سەنەملەر مۇھىم ۋەزىپىلەردىن بىرىنى

قالسۇن، داپ ۋە ئەيتىمچىلەردىن تەشكىل تاپقان ئانسامبىل شەكلى ھازىرقى دەۋرگە قەدەر خەلق ئارىسىدا ئۆزگەرمەستىن كەلمەكتە. بۇ ھال دولان مۇقاملىرىنىڭ ئىجراچىلىق ئەنئەنىلىرى قەدىمىيلىكىدىن دالالەت بېرىپ تۇرىدۇ.

خۇلاسە ئورنىدا شۇنى تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى، ئۇيغۇر خەلقى مىڭ يىللار داۋامىدا يارىتىپ، راۋاجلاندۇرۇپ كەلگەن مۇقاملار بۈگۈنكى كۈندە شەرق خەلقلىرى، شۇنىڭدەك جاھان خەلقلىرى مۇزىكا مەدەنىيىتىنىڭ تەركىبىي بىر قىسمى بولۇپ، ئۆزىنىڭ گۈزەللىكى، قەدىمىيلىكى ۋە بايلىقى بىلەن ئىنسانىيەت تەرىپىدىن يارىتىلغان مەدەنىي-مەنىۋى بايلىق سۈپىتىدە ساقلىنىپ كېلىنمەكتە. ئويلايمىزكى، ئۇششۇ سەنئەت نەمۇنىسى كەلگۈسىدە يەنىمۇ كۆپلەپ ئۆز ئىخلاسەمەنلىرىگە ئىگە بولغان ھالدا تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن ئۇلارنىڭ يېڭى-يېڭى قىرلىرى كەڭ يورۇتۇپ بېرىلىدۇ.

- 1 . باش باياۋان مۇقامى
- 2 . زىل باياۋان مۇقامى
- 3 . چۆل باياۋان مۇقامى
- 4 . ئۆتەڭ مۇقامى
- 5 . بوم باياۋان مۇقامى
- 6 . سىم باياۋان مۇقامى
- 7 . جۇلا مۇقامى
- 8 . خودەك باياۋان مۇقامى
- 9 . دۇگامەت مۇقامى
- 10 . بوستان باياۋان مۇقامى
- 11 . ساباھ باياۋان مۇقامى
- 12 . موغال باياۋان مۇقامى

ھەر بىر مۇقام بەرقارار ھالدا تۆۋەندىكى ناملاردا كەلگەن بەش قىسىمنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

- 1 . مۇقامبېشى
- 2 . چېكىتمە
- 3 . سەنەم
- 4 . سەلىقە
- 5 . سىرىلمە

دولان مۇقاملىرى، كىلاسسىك شائىرلارنىڭ غەزەللىرىگە ئاساسلانغان باشقا ۋىلايەتلەردىكى مۇقاملاردىن پەرقلىق ھالدا، ئاساسەن بارماق ۋەزىنلىك خەلق شېئىرىيىتىگە قۇرۇلغاندۇر. دولان مۇقاملىرىنى ئىجرا ئېتىشتا دولان راۋابى يېتەكچىلىك قىلىدۇ. بۇ چالغۇ قاتارىدا دولان غېجىكى،

دولان مۇقامىدىن كۆرۈنۈشلەر

ئىلى مەشرەپ ئويۇنلىرىدىن «جۇۋاز» ئويۇنى.
مىرزەخمەت مۇھەممەت فوتۇسى.

خاتىرەمدىكى بىر مەشرەپ

مىرزەخمەت مۇھەممەت (شىۋېتسىيە)

مەشرەپ ئەھلى تولۇق يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن پاششاپ مەشرەپنى باشلاش ھەققىدە يىگىت بېشىدىن ئىجازەت سورىدى. يىگىت بېشىنىڭ ئىجازىتى بىلەن مەشرەپ باشلاندى.

پاششاپ كۆلپىگىگە ئۇقتۇرۇش قىلغاندىن كېيىن كۆلپىگى ئاپتۇۋا-چۆگۈن، لوڭگىلەرنى ئەكەپلىپ مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىشكە باشلىدى. كۆلپىگى بولغان ئىسمائىل ئاكام ناھايىتى چاققان، تېتىك، سىلىق ۋە ئەدەپ - قائىدىلىك كىشى بولۇپ يۇرتتىكى ھەممەيلەننىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە كىشى ئىدى. مېھمانلارغا چاي تارتىلدى. ساھىبخان بولغان ئاكام ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ يىگىت بېشى باشلىق بارلىق ئوتتۇز ئوغۇلنى چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى. چاي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن، يىگىت بېشىنىڭ ئىجازىتى ئارقىلىق داستىخان يىغىلدى.

ئاندىن پاششاپ ئوتتۇز ئوغۇلنى يەكتىز ئولتۇرۇشقا بۇيرىدى. (يەكتىز دېگىنىمىز بىر پۇتىنى تىزلاپ، بىر پۇتىنى تىكلەپ ئولتۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ).

ئاندىن پاششاپ سازەندىلەرنى ساز چېلىشقا تەكلىپ قىلدى. ساز چېلىنىۋاتقان جەريانلاردا

ئېسىمدە قېلىشىچە، 1980 - يىللارنىڭ بىر باش كۈزىدە چوڭ ئاكام ئۆيىمىزدە ئوتتۇز ئوغۇلغا مەشرەپ بەرگەندى. بۇ مېنىڭ مەشرەپنى تۇنجى كۆرۈشۈم بولغاچقا بەكلا قىزىقتىم، ئاكامغا ياردەملىشىپ ئۇياقتىن بۇياققا چېپىپ يۈردۈم. ئۇ چاغلاردا مەن ئون نەچچە ياشلاردىكى ھەممىگە قىزىقىدىغان، دۇنيانى بۇ كىچىككىنە مەھەللەمدىن ئىزدەيدىغان ھەم شۇنداق ئويلايدىغان بالا ئىدىم.

بۇ كۈزلۈك يىغىمنىڭ ئاياغلىشىپ، دېھقانلارنىڭ قولى بىرئاز بوشاپ قالغان، يۇرت، مەھەللىمىز ئالتۇن كۈزنىڭ گۈزەللىكىگە چۆمگەن چاغ ئىدى.

ئۈزۈم باراڭلىق ھويلىمىزدىكى پېشايۋاننىڭ ئۈستىگە سارايدىكى ئىككى پارچە تىكمەتنى سېلىپ ئۈستىگە ئاپامنىڭ چىبەرقۇت يېكەندازلىرىنى تاشلاپ تولمۇ چىرايلىق سورۇن ھازىرلىدۇق. ئۈزۈم باراڭنىڭ ئاستىدىكى چوڭ سەينانى مەشرەپنىڭ ئويۇنلىرىنى ئوينىيدىغانغا قالدۇردۇق. رەھمەتلىك داداممۇ مەشرەپلەرگە ئامراق كىشى بولغاچ بىر قوينى سويىدى چوڭ ئوغلىنىڭ تۇنجى بەرگەن مەشرىپى ئۈچۈن. سائەت ئىككى بىلەن مېھمانلار كېلىشكە باشلىدى.

ھەممەيلىن خالىغانچە ئۆزئارا پاراڭغا چۈشتى. ھەتتا مەھەللە چاقچاقچىلىرى قىزىق، يۇمۇرىستىك چاقچاقلىرى بىلەن سورۇندىن قىقاس چىقىرىۋەتتى. تۇرسۇنكامنىڭ سۆز ئويۇنى، لېتىپكام چېلىپ بەرگەن مۇڭلۇق ئېغىز گارمۇنى ھېلىمۇ يادىدا.

بۇ كۆڭۈل ئېچىشلاردىن كېيىن كۆلپېگى مېھمانلارنىڭ قولىغا يەنە سۇ بېرىپ، قايتىدىن داستىخان سېلىنىپ تاماق تارتىلدى. تاماقتىن كېيىن پاششاپ ئوتتۇز ئوغۇلنى يەنە يەكتىز ئولتۇرۇشقا بۇيرىدى ۋە «گۈلچاي كەلتۈرۈلسۇن!» دەپ توۋلىدى.

بىز تەييارلىغان گۈلچاي بولسا بېغىمىزنىڭ ئالمىلىرىدىن پىچاق بىلەن ئويۇپ ياسالغان نەقىشلەر ئارىسىغا قىستۇرۇلغان بىر تال گۈل بولۇپ، كۆلپېگى ئۇنى بىر چىرايلىق پەتنۇستا كۆتۈرۈپ كەلدى ۋە پاششاپقا بەردى، پاششاپ بىر كۆپلەپ قوشاق بىلەن يەنە بىرەيلەنگە بەردى، گۈلچاي مۇشۇنداق بېيىت، قوشاقلار بىلەن ئايلاندى. ئاخىرىدا، سەمەت ئاكام تالمىشىپ يۈرۈپ، كېلەركى مەشرەپنىڭ ساھىبخانى بولدى.

بۇ مەشرەپ مېنىڭ نەزىرىمدە ئىنتايىن قىزىغان، مەنىلىك ئۆتكەن بىر مەشرەپ بولۇپ، كۆڭۈل خاتىرەمگە يېزىلىپ قالدى.

ئىلى «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرەپى» ئوتتۇز ئوغۇل نامى بىلەن ئاتالغان بولسىمۇ بىراق سانىغا چەك قويۇلمايدۇ. بۇ مەشرەپنىڭ رولى يالغۇز مەشرەپ ئويناش بولۇپلا قالماي، يىگىت بېشى ئۆز مەھەللىسى ياكى يۇرتىدىكى ئوتتۇز ئوغۇلنى يەرلىك كولاش، دەپىن ئىشلىرىنى بېجىرىشكە بۇيرۇيدۇ. توپدا باشتىن-ئاخىرى ساھىبخانغا ياردەملىشىپ مېھمان ئۆزىنىشىپ بېرىدۇ. ئەگەر شۇ مەھەللىدە ياكى يۇرتتا تەبىئىي ئاپەت كۆرۈلسە مەشرەپ ئەھلى جان پىدالىق بىلەن ياردەمدە بولىدۇ. جامائەتمۇ ئۇلارنى قوللايدۇ. يىگىت بېشىنىڭ قارارىنى ھۆرمەت قىلىدۇ.

«ئوتتۇز ئوغۇل مەشرەپى» ئەدەپ-ئەخلاق ئۆگىتىدىغان سورۇن بولۇپلا قالماي شۇنداقلا يەنە سازەندە، ناخشىچى، قوشاقچى، چاقچاقچى قاتارلىق خەلق سەنئەتچىلىرىنى يېتىشتۈرىدىغان مەكتەپ.

مانا ئارىدىن قىرىق يىل ئۆتكەن بولسىمۇ بالىلىق خاتىرەمدىكى بۇ گۈزەل سۈرەت ئۆچۈپ باقمىدى. «ئوتتۇز ئوغۇل مەشرەپى» نىڭ ئىلىدا تارىخىنىڭ تولىمۇ ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئىلى ئۇيغۇرلىرى تۇرمۇشىنىڭ كىچىكلىتىلگەن، ئوبرازلاشتۇرۇلغان بىر خىل شەكلى ئىكەنلىكىنى ئاستا - ئاستا چۈشىنىشكە باشلىدىم.

پاششاپ بىر نەچچە قېتىم «خەپشۈك» دەپ سورۇن ئەھلىنىڭ دىققىتىنى سورۇنغا يىغدى.

مەشرەپتىكى مېھمانلار ئىككى مەھەللىنىڭ يىگىتلىرى بولۇپ ھەممىسى ماڭا تونۇش ئاكتىلار ئىدى. ئۇلار تولىمۇ ماھارەتلىك ئىكەن، بىرى دۇتار چالسا، يەنە بىرى تەمبۇر چالاتتى. ئادەتتە كەمسۆز كۆرۈنىدىغان بىر ئاكتىمىز تېخى ئېغىز گارمۇنىنى شۇنداق چىرايلىق چالىدىكەن. «خانلەيلۇن»، «ئورما ناخشىسى» قاتارلىق بىر قانچە ناخشىلار ئېيتىلغاندا ھويلىمىز يىراق يېقىندىن مەشرەپ كۆرگىلى كىرگەنلەر بىلەن تولدى.

مېنى ھەممىدىن بەك جەلپ قىلغىنى مەشرەپ تەرتىپىگە خىلاپلىق قىلغانلارنى جازالىغان مەشرەپ ئويۇنلىرى بولۇپ، بۇ ئويۇنلار قىزىقارلىق، مەنىلىك ۋە تەربىيەۋى ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. تېخىمۇ قىزىقى، بۇ ئويۇنلار پۈتۈنلەي تۇرمۇشتىن ئېلىنغان بولۇپ بەزىلىرى دېھقانچىلىق ۋە ئەمگەكنى ئەكس ئەتتۈرسە، يەنە بەزىلىرى ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرىنى كۆرسىتەتتى، يەنە بەزىلىرى كۆڭۈل ئېچىشنى مەقسەت قىلاتتى. «سامسا يېقىش»، «جۇۋاز ئويۇنى»، «رەسىم تارتىش»، «ئىككى خوتۇن ئىلىپ بېرىش» قاتارلىق ئويۇنلار ئوينالدى.

مەشرەپنى قىزىتىش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىمۇ ئەيتاۋۇر ئىمام ئىسىملىك بىر ئاكتىمىز ساز چېلىنىۋاتقاندا ئۇخلاپ قالغانلىقى ئۈچۈن سەگىتىپ جازالاش ئويۇنى ئوينالدى. بۇ ئويۇن چوڭ بىر جاۋۇرغا سۇ توشقۇزۇپ، ئىچىگە تەڭگە تاشلايدىكەن. ئاندىن جازالانغۇچى سۇغا بېشىنى چۆكۈرۈپ، تەڭگىنى ئالىدىكەن. بۇ جازا ئويۇنى ئارقىلىق سورۇنلاردا تېتىك، ھوشيار تۇرۇش ئۆگىتىلىدىكەن. جۇۋازغا قېتىش ئويۇنىمۇ بەك قىزىيدىكەن. سورۇندىن رۇخسەت سورىماي سىرتقا چىققان بىر كىشى يىگىت بېشى ۋە قازىبەگنىڭ ئورتاق مەسلىھەتى بىلەن جۇۋازغا قېتىش جازاسىغا بۇيرۇلدى. پاششاپ جازالانغۇچىنىڭ بېلىدىن بىر ئۇزۇن پوتا ياكى لاتا بىلەن باغلاپ ئۇنى تىزچىلاپ ئولتۇرغۇزىدىكەن، پوتىنىڭ بىر ئۇچىنى پاششاپ تۇتۇپ تۇرىدىكەن ھەم بىر ئۇزۇن نوغۇچىنى ئۇ كىشىنىڭ گەدىنىدىن كىرگۈزۈپ، نوغۇچىنى دۈمبىسىدە توختىماي ئۇياق بۇياققا ئايلاندۇرىدىكەن ھەم گەجگىسىدىن سۇ قويىدىكەن، سۇ پۇشقاقتىن ئېقىپ چۈشىدىكەن، بۇنى ماي چىقتى، دەپ سورۇندىكىلەرگە كۆرسىتىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ كىشى ئىنتىزامغا، تەرتىپكە بوي سۇنۇشنى ئۆگىنىدىكەن.

ئاندىن بىر پەس ئۇسسۇل ئوينالغاندىن كېيىن مەشرەپ ئەھلى راھەت ئولتۇرۇشقا بۇيرۇلۇپ

پۇرچاق چۆچۈرىسى

ئاممىنە ۋايىت / سەدەپ (تۈركىيە)

دورا - دەرمەك سېلىپ ھازىرلانسىمۇ، ئۇلارنىڭ خېمىرىنىڭ تەييارلىنىشى ۋە تۈگۈشنىڭ ئوخشىماسلىقى جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ. ئەمما تارىخىي مەنبەلەرگە ئاساسلانغاندا، قەدىمكى دەۋرلەردىكى تۈگرە بىلەن چۆچۈرە ئوتتۇرىسىدا روشەن پەرق بولمىغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەر ھەر ئىككىلىسىنى چۆچۈرە دەپ ئاتاپ كەلگەنلىكى مەلۇم.

ئەڭ يېڭى تېپىلى تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندىمۇ، چۆچۈرىلەرنىڭ ئاشقازان، ئۈچەي، بۆرەكنى قۇۋۋەتلەش، قەۋزىيەتنى بوشىتىش، ماغدۇرسىزلىق، ھارغىنلىقنى تۈگىتىش، توسالغۇلارنى ئېچىش، بەدەننى چىڭىتىش رولى بارلىقى ئىسپاتلاندى.

چۆچۈرىنىڭ تۈرلىرى كۆپ بولۇپ، ھەرخىل چۆچۈرىلەرنىڭ ئىستېمال قىلىش تەرتىپى ئوخشاش بولمايدۇ. قىش ۋاقىتلىرى ئۇزۇقلۇق قىممىتى يۇقىرى، ئىسسىقلىق تەبىئىتى كۆپ، قۇۋۋىتى زىيادە بولغان گۆش، مېغىز ۋە قورۇما چۆچۈرىلەر ئىستېمال قىلىنسا، ياز ۋە ئەتىياز ۋاقىتلىرى كۆك چۆچۈرىسى ۋە باشقا كۆكتات چۆچۈرىلىرىگە ئوخشاش ھۆللىك تەبىئىتى كۆپ، سوغۇق تەبىئىتى كۈچلۈكرەك بولغان چۆچۈرىلەر كۆپرەك ئىستېمال قىلىنىدۇ.

چۆچۈرىنىڭ تۈرلىرى ۋە ئېتىش ئۇسۇلى «ئۇيغۇر تائاملىرى قامۇسى» دا بىر قەدەر تۇلۇق بايان قىلىنغان بولۇپ، بىز بۇ يەردە قامۇستا ۋە باشقا يېمەكلىك كىتابلىرىدا تىلغا ئېلىنمىغان ئۇچتۇرپاننىڭ يەرلىك تائاملىرىدىن بىرى بولغان پۇرچاق (كۆك ماش) چۆچۈرىسىنى تونۇشتۇرۇمىز.

پۇرچاق چۆچۈرىسى گۆشلۈك ۋە گۆشسىز ئىككى خىل ئۇسۇلدا ئېتىلىدۇ.

گۆشسىز پۇرچاق چۆچۈرىسى - مۇۋاپىق مىقداردىكى پۇرچاقنى ھاۋانچىغا ياكى تاش بىلەن يانچىپ يۇمشاق ھالەتكە ئېلىپ كېلىمىز. ئۇنىڭغا مۇۋاپىق مىقداردا خام قايماق، تۇز، زىرە سېلىپ مېچىپ قىيما قىلىمىز. تەييار بولغان قىيمنى جىلىتكە (خېمىرى ۋە جىلتى نورمال چۆچۈرىنىڭكىدەك بولىدۇ) سېلىپ تۈگۈپ تەييار قىلىمىز ۋە تەييار بولغان چۆچۈرىنى ئالدىن قاينىتىپ تەييار قىلغان شورپا سۈيىگە سېلىپ، تۇز تەمىنى تەڭشەپ، يۇمغاقسۇت ياكى پىننە ۋە ياكى ئۇششاق توغراغان پالەك سېلىپ، ئاندىن قاچىغا ئۇسۇمىز.

ئالاھىدىلىكى - يېنىك ۋە سىڭىشلىك بولۇپ، گۆش ئىستېمال قىلىش چەكلەنگەن ياكى پەرزلىك تاماق يەۋاتقانلارنىڭ ئىستېمال قىلىشىغا بەكمۇ مۇۋاپىق.

گۆشلۈك پۇرچاق چۆچۈرىسى - مۇۋاپىق مىقداردىكى

چۆچۈرە - ئۇيغۇر تائاملىرى ئىچىدە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان قۇۋۋەتلىك تائام تۈرلىرىدىن بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

چۆچۈرىنى ھەممە كىشى ياقىتۇرۇپ ئىستېمال قىلىدۇ. ئۇ مىزاجنى تەڭشەش، بەدەنگە قۇۋۋەت بېرىش، ئەزالارنى كۈچەيتىش رولىغا ئىگە. گۆش تۈرىدىكى تائاملارنى كۆپرەك ئىستېمال قىلىشقا ئادەتلەنگەن ئۇيغۇرلار ھەم گۆش تەركىبى بولغان، ھەم ئۇنى تەڭشەپ قۇۋۋەتنى ئاشۇرۇش رولىنى ئوينىيدىغان، شۇنداقلا بۇ ئىككىسىنىڭ تەمىنى تەڭشەپ، قۇۋۋەتنى ئاشۇرۇش رولىنى ئوينىيدىغان دورا-دەرمەكلەر تەڭشەلگەن چۆچۈرىنى ئىجاد قىلىش ئارقىلىق ، ئۆزلىرىنىڭ بەدەن تۇۋىقىنى قۇرغاق ۋە يېرىم قۇرغاق كىلىماتقا ماسلاشتۇرۇش مەقسىتىگە ئوڭۇشلۇق يەتكەن.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چۆچۈرە ئىستېمال قىلىش تارىخى ئىنتايىن ئۇزۇن. 1969 - يىلى تۇرپان ئاستانە قەبرىستانلىقىدىكى 117 - نومۇرلۇق قەبرىدىن 8 ، - 9 - ئەسىرلەرگە ئائىت بېجىرىم ساقلانغان ئىككى دانە چۆچۈرە تېپىلدى.

چۆچۈرىنىڭ قىيىمىسى تۈگرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. ئەمما خېمىرى بىلەن تۈگۈش ئۇسۇلى ئوخشىمايدۇ. ئالاھىدە تەكلىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بىر ئەھۋال شۇكى، تۈگرە بىلەن چۆچۈرە قىيىملىق تائاملار بولۇپ، ھەر ئىككىلى تائامنىڭ قىيىمىسى بىردەك گۆش، پىياز، تۇز،

تاپالماي ئالدىغا كەلگەن بىر ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئۇرۇپتۇ. ئۆي ئىگىسى بۇ مۇساپىر مېھماننى ئۆيىگە باشلاپتۇ ۋە پۇرچاق چۆچۈرىسى ئېتىپ بېرىپتۇ. ئۆمىدە ھېچ ئىچىپ باقمىغان بۇ لەززەتلىك چۆچۈرىنى ئىچكەن يىگىت ئۆي ئىگىسىدىن بۇ تاماقنى ۋە ئېتىش ئۇسۇلىنى سوراپ ئېسىگە ئېلىۋاپتۇ ۋە ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن ئىچىدە «پۇرچاق چۆچۈرىسى، پۇرچاق چۆچۈرىسى» دەپ، يادلاپ مېڭىپتۇ. ئۆيىگە بېرىپلا بۇ تاماقنى ئەتكۈزۈپ بېيىش خىيالى بىلەن ماڭغان يىگىتنىڭ ئېتى يولدا بىر تاشقا پۇتلىشىپ كېتىپ، ئاتتىن چۈشۈپ كەتكىلى تاس قاپتۇ ۋە قورقۇپ كېتىپتۇ. بىر ھازادىن كىيىن قورقۇنچىسى بېسىقپى، ئېسىگە كەلگەن يىگىت ئۆزىنىڭ يادلاپ كېلىۋاتقان سۆزىنى قويغانلىقىنى قويغانلىقىنى ھېس قىلىپتۇ. يىگىت يوقۇتۇپ قويغان گېپىنى تېپىش ئۈچۈن ئاتتىن چۈشۈپ ئەتراپىنى، ئېتى پۇتلىشىپ كەتكەن تاشنىڭ ئارىلىقىرىنى ئىزدەشكە باشلاپتۇ. دەل شۇ ۋاقىتتا بۇ يولدىن بىر كارۋان ئۆتۈپ قاپتۇ ۋە كارۋان بېشى يىگىتتىن:

پۇرچاقنى ئوخشاش ئۇسۇلدا يانچىپ يۇمشاتقاندىن كىيىن، ئاز مىقداردا سوقۇلغان پىياز ۋە مۇۋاپىق مىقداردا مايلىق قوي گۆشنى ئۇششاق توغراپ، تۇز، زىرە، ئاقمۇچ، قارىمۇچلاردىن سېلىپ قىيما تەييار قىلىمىز. تەييار بولغان قىيىمدا ئالدىن تەييارلانغان جىلىت بىلەن چۆچۈرىنى تۈگۈپ، ھازىرلىغان شورپىلىق ئاش سۈيىگە سېلىپ، پۇشۇرۇمىز. تۈزىنى تېتىپ بولغاندىن كىيىن ئىستېمال ئادىتىمىز بۇيىچە ئاشكۆكى، پىننە ياكى ئۇششاق توغراغان پالەكتىن سېلىپ ئىستېمال قىلساق بولىدۇ.

— ھەي يىگىت، بۇ تاشلىقتا نېمە ئىزدەۋاتىسەن — دەپ سوراپتۇ.

— بىر گېپىم چۈشۈپ قالغان ئىدى، شۇنى ئىزدەۋاتىمەن، — دەپتۇ يىگىت.

— گەپمۇ يەرگە چۈشۈپ قالمىدۇ، — دەپ كۈلۈپتۇ كارۋان بېشى — ما ئەخمەق بالىنى.

— راست دەۋاتىمەن ئاكا، مۇشۇ يەرگە ھازىرلا چۈشۈپ قالدى. يىگىت بۇ سۆزلەرنى دېگەچ ئۆزىمۇ تۇيماي ئاۋازلىق يەل قۇيۇۋېتىپ قاپتۇ.

— ھوي بالا، پۇرچاق چۆچۈرىسى ئىچتىڭمۇ نېمە، نېمانچە ئوسۇرسەن؟ — دەپتۇ كارۋان بېشى. يىگىت بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەرھاللا:

— ھە، تاپتىم، تاپتىم. پۇرچاق چۆچۈرىسى، پۇرچاق چۆچۈرىسى، — دېگىنىچە يولىغا راۋان بوپتۇ.

ئالاھىدىلىكى — پۇرچاق ئىسسىقلىق ئېنېرگىيەسى تۆۋەن يېمەكلىك بولۇپ، ئۇنىڭ تەركىبىدە ۋىتامىن، تۆمۈر، كالىي، يېمەكلىك تالاسى، ماگنىي، يوپۇرماق كىسلاتاسى ۋە A ۋىتامىن، C ئاز مىقداردا ئۆسۈملۈك مېيى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ سەمىرىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، قېرىشنى كېچىكتۈرۈش، بالدۇر قورۇق چۈچۈش ۋە سۆڭەك شالاڭشىشنى كېچىكتۈرۈش شۇنداقلا دىيابېت ۋە يۈرەك كېسەللىكلىرىنى داۋالاشتەك خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. شۇنداقلا يەنە پۇرچاقنىڭ سۈت كۆپەيتىش، تېرە ئاسراش رولى بولۇپ، بالا ئېمىتۋاتقان ئاياللارنىڭ ئىستېمال قىلىشىغا بەكمۇ پايدىلىق.

پۇرچاق چۆچۈرىسى توغرىلىق ئۇچتۇرپاندا خەلق ئارىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت بار.

قەدىمدە ئۇچتۇرپان ناھايىتى ئاۋات ۋە گۈزەل بىر شەھەر بولۇپ، ئادەملىرى مېھماندوست ئىكەن. دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىدىن سودىگەرلەر ۋە يۇرت كېزەرلەر بۇ شەھەرگە كەلمەي قالمايدىكەن. بىر كۈنى يىراق بىر ئەلدىن كەلگەن بىر ياش يولىدىن ئېزىپ قاپتۇ ۋە مېھمان سارايلارنى

قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازما يادىكارلىقلارنىڭ تۈرلىرى

زەمىرە گۈلجالى * (تۈركىيە)

ئۇيغۇرلارمۇ ھەر خىل دىن ۋە كۈلتۈرلەر بىلەن ئۇچرىشىش جەريانىدا قوبۇل قىلغان يېڭى دىن ۋە يېزىقلار تەبىئىي رەۋىشتە ئەدەبىياتىمىزغا تەسىر كۆرسەتكەن. شۇڭلاشقىمۇ ئۇيغۇرلاردىن قالغان يازما يادىكارلىقلارغا قارايدىغان بولساق ئوخشىمىغان دىنلارغا ئائىت، پەرقلىق يېزىقلار بىلەن يېزىلغان ئەسەرلەرنى كۆرەلەيمىز.

قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تەۋە يازما ئەسەرلەرنى چوڭ دائىرىدىن ئالغاندا تەرجىمە ئەسەرلەر ۋە ئىجادىي ئەسەرلەر دەپ ئىككىگە ئايرىشقا بولىدۇ، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى تەرجىمە ئەسەرلەردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ بۇ ئەسەرلەرنى مەزمۇن جەھەتتىن تۆت گۇرۇپپىغا ئايرىشقا بولىدۇ، بۇلار:

1. مانىزىمغا دائىر ئەسەرلەر
2. بۇددىزىمغا دائىر ئەسەرلەر
3. نېستورىيان (خىرىستىيان) دىنىغا دائىر ئەسەرلەر
4. دىندىن خالىي ئەسەرلەر
5. ئۇيغۇر شېئىرى

ھازىرغىچە تېپىلغان ۋە نەشر قىلىنغان مەتبەئەدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، قەدىمكى ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ئارىسىدا ئەڭ كۆپ سالماقنى ئىگەللەيدىغىنى بۇددى دىنى مۇھىتىدا يېزىلغانلىرىدۇر. ئۇنىڭدىن قالسا مانى دىنىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەر بولۇپ نېستورىيان دىنىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەر ناھايىتى ئاز. بۇ ماقالىدە ئاساسلىقى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ۋە كۆپىنچىسى بۇددى دىنىغا ئالاقىدار بولغان يازما يادىكارلىقلار مەزمۇن جەھەتتىن تۈرلەرگە ئايرىلىپ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلدى. ھەر ئەسەر ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان مۇھىم تەتقىقاتلار تىلغا ئېلىنىدۇ. مانى دىنىغا، نېستورىيان دىنىغا ئائىت ئەسەرلەر ۋە دىندىن خالىي ئەسەرلەرمۇ قىسقىچە تونۇشتۇرۇلدى.

1. مانىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

ئۇيغۇرلاردا مانىست ئەدەبىياتىنىڭ باشلانغۇچ تارىخى، ئۇيغۇرلار ئۆتۈكەندىن تارىم ھاۋزىسىغا كۆچۈشتىن بۇرۇن، بۈگۈن قاغاننىڭ باشچىلىقىدا مانى دىنىنى رەسمىي دۆلەت دىنى سۈپىتىدە قوبۇل قىلغان ۋاقىت، يەنى 762 - يىلى دەپ قارالماقتا. مانىست مەتبەئە ئاساسەن مانى ۋە ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان بولۇپ مانىست ئۇيغۇرلاردىن قالغان ئەسەرلەردىن ئېزوپ

ئۆتۈكەن ئۇيغۇر خانلىقى (744 - 840) دەۋرىدە ئەجدادلىرىدىن يەنى 2 - تۈرك خانلىقىدىن قالغان كۆكتۈرك (تۈرك-رۇنىك) يېزىقىدا مەڭگۈ تاشلار پۈتكەن ئۇيغۇرلار، خانلىق ۋەيران بولغاندىن كېيىن باشقا يەرلەرگە كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. جەنۇبقا ۋە غەربىي جەنۇبقا كۆچكەن ئۇيغۇر قەبىلىلىرى تۇرپان ئويمانلىقى، خېشى يۆلىكى (كارىدورى)، قەشقەر رايونىنى مەركەز قىلغان ھالدا ئۈچ ئۇيغۇر ھاكىمىيىتىنى قۇرغان ۋە ئومۇميۈزلۈك ھالدا سوغدى يېزىقى ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنى ئىشلەتكەن. ئۇيغۇرلار بۇ يېزىقنى دۆلەت ئىشلىرىدىلا ئەمەس ئەدەبىي ئەسەرلەردە، كۈندىلىك تۇرمۇش، تىجارەت ۋە ئېلىم-پېرىمغا ئائىت ھۆججەتلەردىمۇ كەڭ ئىشلەتكەن. مەلۇم بولغىنىدەك، بۇ يېزىقنى ئومۇميۈزلۈك ۋە ئۇزاق ئىشلەتكەنلەر ئۇيغۇرلار؛ بۇ يېزىقتا ئەڭ كۆپ يازما يادىكارلىق يېزىپ قالدۇرغانلار ئۇيغۇرلار؛ بۇ يېزىقنىڭ موڭغۇللارغا تارقىلىپ بۈگۈنگىچە ئىشلىتىلىشىگە سەۋەب بولغانلارمۇ ئۇيغۇرلاردۇر. شۇڭلاشقىمۇ بۇ يېزىق خەلقئارا بىلىم ساھەسىدە «قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە. بۇ يېزىق ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئوخشىمىغان رايونلاردا ئوخشىمىغان دەۋرلەرگىچە ئىشلىتىلگەن بولۇپ قەشقەرنى مەركەز قىلغان قاراخانىيلار ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا 13 - ئەسىرلەرگىچە، تۇرپاننى مەركەز قىلغان شەرقىي ئۇيغۇر رايونىدا (قوچۇ ئىدىقۇت خانلىقى) 15 - ئەسىرگىچە، گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن تاكى 17 - ئەسىرگىچە قوللىنىلغان. 10 - ئەسىردە قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئىسلامىيەتنى قوبۇل قىلىشى بىلەن ئەرەب يېزىقى ئىشلىتىلىشكە باشلىغان بولسىمۇ بۇ يېزىق تامامەن يوقىلىپ كەتمىگەن، قاراخانىيلار دۆلىتىنىڭ دۆلەت ئىشلىرىدا يەنىلا بۇ يېزىق ئىشلىتىلگەن، كېيىن 13 - ۋە 14 - ئەسىرلەردە موڭغۇللار بۇ يېزىقنى ئۆز يېزىقىغا ئايلاندۇرغان بولسا 16 - ئەسىرگە كەلگەندە مانجۇلار بۇ يېزىقنى موڭغۇللاردىن ئۆز يېزىقىغا ئايلاندۇرغان.

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركلەر قەدىم زامانلاردىن باشلاپلا ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەر بىلەن ئەسكەرىي، دىنىي، ئىقتىسادىي جەھەتلەردە ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىشكەن. يىپەك يولى ئەتراپىدىكى رايونلاردا تەخمىنەن يىگىرمە بەش پەرقلىق ئېلىپبە (يېزىق) بىلەن پۈتۈلگەن ئون يەتتە خىل تىلغا ئائىت يازما ھۆججەتلەرنىڭ تېپىلىشى بۇ رايوننىڭ نە قەدەر باي كۈلتۈرگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ (J. P. Laut, 2008:304). بىرىرىدىن پەرقلىق دىن ۋە كۈلتۈرلەرنىڭ كېسىشمە نۇقتىسى بولغان مەركىزى ئاسىيادا ياشىغان

* بىلەجىك شەيخ ئەدەبالى ئۇنۋېرسىتېتى، تۈرك تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۆلۈمى، لېكتور ئوقۇتقۇچى

ASMUSSEN, Jes. P. (1965), *Xuāstvānīft. Studies in Manichaeism*, Copenhagen (Acta theologica Danica.12.).

CLARK, Larry V. (2013), *Uyghur Manichaean Texts. Text Translatios Commentary*. Volume II. Liturgical Tezts, Brepols.

ÖZBAY, Betül (2014), *Huastuanift. Manihaist Uyghurların Tövbe Duası*. Türk Dil Kurumu, Ankara.

ئۇيغۇر مانىزىمىنىڭ تارىخى ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان مۇھىم تەتقىقاتلاردىن بىرى ياپونىيەلىك تەتقىقاتچى تاكاو مورىياسۇنىڭ «ئۇيغۇر مانىزىمى ئۈستىدە تەتقىقات» ناملىق ئەسىرىدۇر. مورىياسۇ بۇ كىتابىدا رايوندىكى بۇددىست ۋە مانىست ئۆڭكۈرلەرنىڭ تۈزۈلىشى، ئۆڭكۈرلەردىكى رەسىملەر ۋە قەدىمكى ئۇيغۇرچە مانىست يېزىقلار ھەققىدە مەلۇمات بەرگەن. ئۇنىڭ كىتابىدا يەنە غەربىي ئۇيغۇر خانلىقىدا مانىزىمنىڭ گۈللىنىشى، چۆكۈشى ۋە شۇنداقلا بۇددىزىمنىڭ كۈچلىنىشىنىڭ سەۋەبلىرى؛ ئىسلامى مەنبەلەردە غەربىي ئۇيغۇر مانىزىمنىڭ قانداق قەيت قىلىنغانلىقى قاتارلىقلار ئورۇن ئالغان. بۇ كىتاب ۋە نېمىس تىلىغا تەرجىمىسى تۆۋەندىكىچە:

MORIYASU, Takao (1991), *Uigurur Manikyōshi no kenkyū. Osaka (2004: Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße)*.

مانى دىنى مۇھىتىدا يېزىلغان شېئىرى ئەسەرلەرمۇ بار بولۇپ، بۇ شېئىرلار ئارات (ARAT) تەرىپىدىن «قەدىمكى تۈرك شېئىرى» دېگەن كىتابتا نەشر قىلىنغان:

ARAT, Reşit Rahmeti (1965), *Eski Türk Şiiriz*, Türk Tarih Kurumu Yayınları., Ankara 1965.

مانى دىنى مۇھىتىدا يېزىلغان ئەسەرلەر توغرىسىدىكى تەتقىقاتلار ئارىسىدا كلارك (L. Clark) نىڭ مۇھىم ئەسەرلىرى بار. مەسىلەن:

CLARK, L. (1997), “The Turcic Manichaean Literature”, *Emerging from Darkness: Studies in the Recovery of Manichaean Sources*, Ed. P. MIRECKI; J. BEDUHN, Brill, Leiden: 89-141.

___ (2013), *Uyghur Manichaean Texts: Volume II, Liturgical Texts: Texts, Translations, Commentary*, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.

___ (2017), *Uyghur Manichaean Texts: Volume III, Ecclesiastical Texts: Texts, Translations, Commentary*. Brepols Publishers, Tunhout, Beigium.

مەسىلەللىرىدىن تەرجىمىلەر، ھېكايىلەر، دۇئا ۋە دىنىي ھۆكۈمەتلەر، توۋا-ئىستىغپار دۇئالىرى، تام رەسىملىرى قاتارلىقلار بار. مانى دىنىغا مۇناسىۋەتلىك ئەسەرلەر ئىچىدە شېئىرى پارچىلار كۆپ سالماقتى ئىگەللەيدۇ.

مانى دىنىغا دائىر ئۇيغۇرچە يازمىلار ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى تەتقىقات، تۇرپاندىكى قوچۇ ۋە بېزەكلىك ئۆڭكۈرلىرىدىن تېپىلغان مەتبەئەرنىڭ گېرمانىيەلىك ئارخېئولوگ ئالبېرت ۋون لى كوگ (Al- bert von Le Coq) تەرىپىدىن نەشر قىلىنىشى بىلەن باشلانغان. ئۇنىڭ بىرىنچى ماقالىسى «ئىدىقۇتتىن تېپىلغان مانىست ئۇيغۇر مەتبەئە پارچىسى» ئىدى.

مانىست ئۇيغۇر مەتبەئەلىرىنىڭ توپلىمىنى تۇنجى بولۇپ ئا. ۋ. لېكوگ (A.v. Le Coq) مانىخايكا (Manichaica) ئىسىملىك ئۈچ كىتاب شەكلىدە نەشر قىلغان، بۇ ئۈچ كىتاب تۆۋەندىكىچە:

Le Coq, Albert von (1912), *Türkische Manichaica aus Chotscho. I*. Berlin (AKPAW. 1911, Anhang.) [Reprint in: SEDTF 1, 393-451].

___ (1919), *Türkische Manichaica aus Chotscho. II*. Berlin (APAW. Phil.-hist. Kl.1919, 3.) [Reprint in: SEDTF 1, 452-464].

___ (1922), *Türkische Manichaica aus Chotscho. III*. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayıq. Berlin (APAW. Phil.-hist. Kl.1922, 2.) [Reprint in: SEDTF 1, 452-464].

كېيىن پېتېر سىيمە (Peter Zieme) «بېرلىن تۇرپان تېكىستلىرى» دېگەن مەجمۇئەنىڭ 5 - سانىدا مانىزىمغا دائىر مەتبەئەرنى قايتىدىن ئىشلەپ نەشر قىلغان، بۇ كىتاب تۆۋەندىكىچە:

ZIEME, Peter (1975), *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin (BT V).

مانىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ ھەجىملىك مەتبەئە قوچۇ ۋە تۇرپاندىن تېپىلغان، ھازىر بېرلىن ۋە پېتېرسبۇرگدا يىگىرمىدىن كۆپ نۇسخىسى ساقلىنىۋاتقان توۋا-ئىستىغپاردۇئاسى - خۇۋاستۇۋاننىقت (مانى مۇخلىسلىرىنىڭ توۋا دۇئاسى) دېگەن ئەسەردۇر. 15 بۆلۈملۈك بۇ ئەسەردە مانىزىمدىكى دىنىي قائىدىلەرگە رىئايە قىلىمىغاندا ھاسىل بولىدىغان گۇناھلار ۋە بۇ گۇناھلار ئۈچۈن ئوقۇلىدىغان توۋا-ئىستىغپار دۇئالىرى يېزىلغان. بۇ ئەسەر ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان بەزى مۇھىم تەتقىقاتلار تۆۋەندىكىچە:

2. بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتى

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەسلىدە، بۇددا دىنىنىڭ ئۈچ گۆھىرى يەنى بۇددا، نوم ۋە جامائەت تېما قىلىنغان سۇترالار، ئابىدارمالار ۋە ۋىنايالاردىن تەركىب تاپقان ترىپىتاككا (Tripitaka) «ئۈچ سېۋەت» (خەنزۇچە: 三藏، ئۇيغۇرچە: سامتسو ~ ئۈچ ئەردىنى ~ ئۈچ ئاغلىق) ئاتىلىق توپلامدىن ئىبارەتتۇر. بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەرنى شەكىل جەھەتتىن ئۈچ تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ: (1) نەسرىي ئەسەرلەر؛ (2) شېئىرىي ئەسەرلەر؛ (3) نەسەر ۋە شېئىر ئارىلاش يېزىلغان ئەسەرلەر. بۇددىست ئەسەرلەر توپلىمىدا ئەڭ كۆپ ئۈچىنچى تۈردىكى يەنى ھەم نەسرىي ھەم شېئىرىي تۈستىكى ئەسەرلەر ئۇچرايدۇ.

بۇددىست ترىپىتاككاسىدىكى كىتابلارنىڭ بىرىنچى تۈرى بولغان سۇترالاردا بۇددانىڭ دىنىي ۋەزىلىرى سۆزلىنىدۇ.

كىتابلارنىڭ ئىككىنچى تۈرى بولغان ئابىدارما مەتبىلىرىدە بولسا نومغا (بۇددا دىنى شەرىئەتلىرى) مۇناسىۋەتلىك پەلسەپىۋىي پىكىرلەر ئىزاھلىنىدۇ.

كىتاب توپلىمىنىڭ ئۈچىنچى تۈرى بولغان ۋىنايالاردا بولسا بۇددىست جامائەتنىڭ ئىش-ئەمەللىرى ۋە ئۇلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك قائىدە-تۈزۈملەر بايان قىلىنىدۇ.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگىنىدەك، 9-ئەسىردىن 14-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغىچە داۋام قىلغان بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتى كۆپىنچىسى باشقا تىللاردىن (مەسىلەن: دەسلەپكى مەزگىللەردە سوغدى تىلى، توخرى تىلى، سانسكرىت تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىن؛ كېيىنكى دەۋرلەردە بولسا خەنزۇ تىلى ۋە تىبەت بۇددىزىمىغا ئائىت ئەسەرلەردىن) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇددا دىنىنىڭ ترىپىتاككا (Tripitaka) توپلىمىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا ئەڭ كۆپ سۇترا كىتابلىرى تەرجىمە قىلىنغان. ۋىنايا كىتابلىرىدىن قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغىنى بارمۇ يوق ھازىرغىچە نامەلۇم (Ölmez 2017, 210). ئەلۋەرسكوگ (Elverskog)، كىتابىدا بىر قانچە مەتبىي پارچىسىنى ۋىنايانا مەتبىلىرى قاتارىدا كۆرسىتىدۇ، كۆپىنچىسى براخىمى ھەرپلىرى بىلەن يېزىلغان سانسكرىتچە-ئۇيغۇرچە ئىككى تىللىق بۇ مەتبىلەرنىڭ تەرجىمە ئەسەر ياكى ئەمەسلىكى ئېنىق ئەمەس، مۇناسىۋەتلىك مەتبىلەر ئۈچۈن قاراڭ (Elverskog, 1997: 29-32). ئابىدارما كىتابلىرىدىن تەرجىمە قىلىنغان ئىككى كىتاب ۋە بىر قانچە قىسقا ئابىدارما مەتبىي بار (Ölmez 2017, 210).

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تەۋە ئەسەرلەر تۈركولوگىيە ساھەسىدىكى تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن پەرقلىق شەكىللەردە كاتېگورىيەلەشتۈرۈلۈپ كەلمەكتە. ئەلۋەرسكوگ (Johan Elverskog) مەخسۇس مۇشۇ تېمىدا يازغان «بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتى»

دېگەن كىتابىدا ھازىرغىچە (1997-يىلىغىچە) نەشر قىلىنغان بۇددىست ئۇيغۇر مەتبىلىرى ھەققىدە تەپسىلىي ئۇچۇر بەرگەن ۋە ھەر بىر مەتبىي ھەققىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنى بىرمۇ بىر كۆرسەتكەن، كىتابتا 83 ئەسەر تۆۋەندىكىدەك ئالتە كاتېگورىيەگە ئايرىلغان ھالدا تونۇشتۇرۇلغان (Elverskog, 1997: 13):

1. ماھايانا بۇددىزىمىغا ئائىت بولمىغان (ماھايانا مەزھەبى سىرتىدىكى) مەتبىلەر: سۇترالار، ۋىنايالار، ئابىدارمالار، (جاتاكالارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان) بۇددانىڭ تەرجىمىھالىلىرى قاتارلىقلار (بۇ كاتېگورىيىدە توپلام 25 ئەسەر تونۇشتۇرۇلغان، (17 - 49 بەتلەر):

2. ماھايانا سۇترالىرى (بۇ كاتېگورىيىدە 13 سۇترا تونۇشتۇرۇلغان، 50 - 73 بەتلەر):

3. تەپسىرلەر (بۇ كاتېگورىيىدە 9 ئەسەر تونۇشتۇرۇلغان، 74 - 85 بەتلەر):

4. خەنزۇچە تېكىستلەردىن ئوبدۇرۇلغان ساختا سۇترالار (Chinese Apo-) (crypha) (بۇ كاتېگورىيىدە 8 ئەسەر تونۇشتۇرۇلغان، 86 - 104 بەتلەر):

5. تانتىرىك (تىبەت بۇددىزىمىدىن تەرجىمە قىلىنغان) مەتبىلەر (بۇ كاتېگورىيىدە 15 ئەسەر تونۇشتۇرۇلغان، 105 - 125 بەتلەر):

6. باشقا بۇددىست مەتبىلەر (بۇ كاتېگورىيىدە 9 ئەسەر تونۇشتۇرۇلغان، 126 - 148 بەتلەر):

ئا. ۋون گاباين (A. von. Gabain) بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى بەش تۈرگە ئايرىپ يىغىنچاقلايدۇ، بۇلار: (1) ھېكايىلەر، قىسسەلەر، (2) سۇترالار، (3) توۋا-ئىستىغىيار دۇئالىرى، (4) سېھىر، ئەپسۇن مەتبىلىرى (تانتىرىك)، (5) پەلسەپىۋىي (ۋىنايا) مەتبىلەر (S. Tekin 1965, s. 36). قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى تەتقىقات ساھەسىدە گاباين خانىمنىڭ بۇ قارىشى قوبۇل قىلىنىپ كەلمەكتە. تۆۋەندە بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەر بۇ بەش تۈر بويىچە قىسقىچە تونۇشتۇرۇلىدۇ.

(1) ھېكايىلەر، قىسسەلەر

قەدىمكى ئۇيغۇرچىدا ئاۋدان (Skr. avadāna) ياكى چاتىك (Skr. jāta) دېيىلىدىغان بۇ تۈردىكى ئەسەرلەر ئۆز ئالدىغا ئايرىم بىر كىتاب بولماستىن بەلكى بىرەر كىتابنىڭ، مەسىلەن كۆپىنچە سۇترا كىتابلىرىنىڭ ئىچىدە ئۇچرايدۇ. بۇ ھېكايىلەر بەلگىلىك بىر قېلىپتا، يەنى بىر بۇددا مۇرتىنىڭ (تېتىسى) ئۇستازىدىن (باخشى) سورىغان سوئالغا ئۇستازنىڭ بىر ھېكايە بىلەن جاۋاب بېرىشى تەرىقىسىدە بولىدۇ.

Pelliot, Paul (1914), "La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyāṇaṃkara et Pāpaṃkara." *Toung Pao* 15 (1914): 225-272.

Huart, Cl. "Documents de l'Asie Centrale (Mission Pelliot). Le conte bouddhique des deux frères, en langue turque et en caracteres ouïgours." JA Onzème serie III (1914): 5-57. Facsimiles: 2 plates between pp. 6-7.

Orkun, H. N. (1940), *Kalyānamkara ve Pāpamkara Hikayesinin Uygurcası*. İstanbul.

Hamilton, James Russell (1971), *Manuscripts ouïgours de Touen-Houang. Le conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*. Paris: Klincksieck. Facsimiles: pp. 163-204.

Zieme, Peter. "Ein uigurisches Turfanfragment der Erzählung vom guten und vom bösen Prinzen." AOH 28, 2 (1974): 263-268. Facsimile: p. 265.

بۇلاردىن باشقا يەنە مالوۋ (S. Y. Malov) نەشر قىلغان «تىشاستۋستىك (Tišastvustik)»، لائۇت (Jens Peter Laut) نەشر قىلغان «بۇددانىڭ ھايات ھېكايىسى»؛ سىيمە بىلەن گايىسەلەر (Peter Zie- Mehmet Öl-) ۋە ئۆلمەز (me - P. Geissler, 1970) نەشر قىلغان «پاڭجاتانتر ھېكايىلىرى (Pañcatantra)»، گابايىن بىلەن كوۋالىسكى (Anne- maria von Gabain - Tadeusz Kowalski, 1959) نەشر قىلغان «شەيتان ئاتاۋاكا (Aṭavakāvadāna)» ۋە مايتىرىسىمىت (Maitrisimit) قاتارلىق ئەسەرلەر مۇجاتاكا تۈرىدىكى ئەسەرلەر ھېسابلىنىدۇ (Ölmez 2017: 211).

(2) سۇترالار

بۇددىست ئەسەرلەر توپلىمى تىرىپىتاكانىڭ (Tri-pitaka) ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئەڭ كۆپ ئومۇملاشقان تۈرى سۇترا كىتابلىرى بولۇپ، بۇ كىتابلاردا بۇددانىڭ دىنىي ۋەزىلىرى بايان قىلىنىدۇ. سۇترا مەتبىلىرى دىنىي يېيىش ۋە ئۆگىتىش مەقسىتىدە يېزىلغانلىقى ۋە جامائەت ئالدىدا ئوقۇلىدىغان بولغاچقا خەلق ئىچىدە ناھايىتى كەڭ ئومۇملاشقان. شۇ سەۋەبتىن بۇددىست ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئورنىنىڭ سۇترالاردىن باشقا ئويدۇرما سۇترالارمۇ مەۋجۇت بولغان. بۇددانىڭ ھەر ئىككى مەزھەبى (ھىنايانا ۋە ماھايانا مەزھەپلىرى) تۈركلەر جۈملىدىن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا تارقالغان بولسىمۇ ماھايانا مەزھەبى تېخىمۇ كۆپ يېيىلغانىدى، شۇ سەۋەبتىن سۇترا مەتبىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ماھايانا مەزھەبىگە ئائىت ئەسەرلەردىن تەرجىمە قىلىنغان.

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئۈچ ھېكايە (ئاۋادانا) تەرمەچى بار بولۇپ بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مەشھۇر بولغىنى قايسى تىلىدىن تەرجىمە قىلىنغانلىقى نامەلۇم بولغان «داشاكارماپاتھاۋادانا (Daśakarma- pathāvadānamālā)» دېگەن ئەسەردۇر. ئىككىنچىسى ۋە ئەڭ ئۇزۇن بولغىنى «ساردۇلاكارناۋادانا (Sārdūla- karṇāvadāna)»؛ ئۈچىنچىسى بولسا ئابىدارما تۈرىدىكى بىر ئەسەرنىڭ ئىچىدە ئورۇن ئالغان ۋە ئاۋالوكتەشۋارا سۇترانىڭ جامائەتكە ئوقۇلىشىدىن كېيىن سۆزلىنىدىغان ئۈچ دانە ئاۋادانا مەتبىدۇر. بۇ ئۈچ ئاۋادانا تەرمەچى ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇمات ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog 1997: 62-70)

«داشاكارما (Daśakarmapathāvadānamālā)» دىكى ھېكايىلەردىن بەزىلىرى ئەڭ دەسلەپ مۇللەر نەشر قىلغان «ئۇيغۇرىكا (Uigurica)» نىڭ 2، 3، ۋە 4 - كىتابلىرىدا ئېلان قىلىنغان (Müller 1910)، بۇ ئەسەر ئۈستىدە 2016 - يىلى ئىككى كىتاب نەشرىدىن چىقتى، بىرىسىدە 4748 قۇر مەتبىن (Elmalı 2016)، يەنە بىرىسىدە بولسا 12543 قۇر مەتبىن (Wilkins 2016) ئىشلەنگەن:

ELMALI, Murat (2016), *DAŞAKARMAPATHĀVADĀNAMĀLĀ* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbas-kı). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

WILKENS, Jens (2016), *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā. Teil 1, 2, 3.* (BT XXXVII) Turnhout.

ھېكايىلەر تۈرىدىكى جاتاكالاردىن پېتىر سىيمە رەتلەپ نەشر قىلغان 13 دانە مەتبىن پارچىسىدىن تەركىب تاپقان جاتاكا تەرمەچى، ياخشى شاھزادە ۋە ئەسكى شاھزادە جاتاكاكى (ädgü ögli tegin ayığı) ھارېھاتتا جاتاكامالاسى (Haribhaṭṭa) (ögli tegin), ماخابودھجاتاكا (Mahābodhijātaka), ساپالچى ھېكايىسى، ۋىسانتارا جاتاكاكى (Jātaka) (Mahābodhijātaka) (Viśantara) جاتاكاكى (Jātaka) قاتارلىقلار بار (بۇ مەتبىلەر ھەققىدە تەپسىلىي مەلۇمات ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog 1997: 36-42).

بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاقكۆڭۈل شاھزادە كالىيانامكارا (Kalyāṇaṃkara) بىلەن يامان نىيەتلىك شاھزادە پاپامكارا (Pāpaṃkara) توغرىسىدىكى «-ädgü ögli tegin gin ayığı ögli tegin» ھېكايىسىنىڭ دۇنخۇاڭ ۋە يارغۇلدىن تېپىلغان ئۈچ پەرقلق قول يازما نۇسخىسى بار. گابائىن بۇ ھېكايىنىڭ تىبەتچىدىن تەرجىمە قىلىنغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، بۇ ئەسەر ئۈستىدە نۇقتىلىق تەتقىقات ئېلىپ بارغان خامىلتون بۇ ھېكايىنىڭ خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىنغانلىقىنى تەكىتلىگەن. ئەسەر ئۈستىدە قىلىنغان مۇھىم تەتقىقاتلار دىن بەزىلىرى تۆۋەندىكىچە:

GULCALI, Zemire (2021), *Altun Yaruk X. Kitap (Metin-Çince Metinle Karşılaştırmalı Açıklamalar-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

TOKYÜREK, Hacer (2018), *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

UÇAR, ERDEM (2013), *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç (Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin)*, Dinizor Kitabevi Yayınları, Izmir.

Berlin-) «ئالتۇن يارۇق سۇدۇر» نىڭ گېرمانىيەدە (Brandenburgischen Akademie, Turfansammlung- g=BBAW ساقلانغان مەتبەئە پارچىلىرى ئەخلىرىس Simone-Christia-) ۋە راشمان (Gerhard EHLERS) (ne RASCHMANN) تەرىپىدىن رەتلەنمىگەن كاتالوگ شەكىلىدە نەشر قىلىنغانىدى، يەنە يېڭىدىن رەتلەنمىگەن ئالتۇن يارۇق سۇدۇرغا ئائىت ئىكەنلىكى بايقالغان مەتبەئە پارچىلىرى ئېلېكترونلۇق كاتالوگ پروجەكتىدە* ھېلىھەم داۋاملىق ئېلان قىلىنماقتا. بۇ كاتالوگلار تۆۋەندىكىچە:

EHLERS, Gerhard (1987), *Alttürkische Handschriften. Teil 2. Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśākarmapathāvadānamālā*, Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin), Stuttgart (VOHD XIII, 10).

RASCHMANN, Simone-Christiane (2000), *Alttürkische Handschriften Teil 5, Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras Teil 1: Vorworte und erstes bis drittes Buch, Band XIII, 13*, Stuttgart.

___ (2002), *Alttürkische Handschriften Teil 6, Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 2: Vorworte und fünftes Buch, Band XIII, 14*, Stuttgart.

___ (2005), *Alttürkische Handschriften. Teil 7. Berliner Fragmente des Goldglanz-Sūtras. Teil 3: Sechstes bis zehntes Buch Kolophone, Kommentare und Versifizierungen. Gesamtkonkordanzen*, Beschrieben von Simone Christiane Raschmann (VOHD XIII, 15), Stuttgart.

<https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/content/>

<http://turfan.bbaw.de/dta/>

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ماھايانا

بۇددىست ئۇيغۇر سۇترالىرى ماھىيىتىگە ئاساسەن ماھايانا مەزھەبىگە ئائىت سۇترالار، ماھايانا مەزھەبى سىرتىدىكى سۇترالار ۋە ئويدۇرما (ساختا) سۇترالار دەپ ئۈچ تۈرگە ئايرىلماقتا (Elverskog 1997).

ماھايانا مەزھەبىگە ئائىت سۇترالار: ئەڭ

مەشھۇرى 1910-يىلى مالوۋ تەرىپىدىن گەنسۇدىكى بىر بۇددا ئىبادەتخانىسىدىن تېپىلغان «ئالتۇن يارۇق سۇدۇر (Skr. Suvarṇaprabhāsa-sūtra)» دېگەن چوڭ ھەجىملىك سۇترا كىتابىدۇر. داڭلىق ئۇيغۇر تىلماچى شىڭفو شەلى تۇتۇڭ خەنزۇچىدىن (金光明最) «胜王经 T 665» تەرجىمە قىلغان بۇ ئەسەر ئۈستىدە ھازىرغىچە كۆپلىگەن تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلدى، بۇ ھەقتە تەپسىلىي مەلۇمات ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog 1997; 65-71; Raschmann-Semet 2006; Uçar 2013). بۇددانىڭ ئاساسلىرى ۋە بۇددانىڭ ھاياتىغا دائىر رىۋايەتلەر بايان قىلىنغان، جەمئىي 10 جىلد 31 بۆلۈملۈك بۇ ئەسەرنىڭ سانتسپېتېربۇرگ يازمىسىنىڭ (St. Petersburg) تولۇق مەتبەئە نەشرى (بېرىلىن مەتبەئە پارچىلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇلغان مەتبەئە يەشمىسى ۋە سۆز تىزىملىكى) 1994-يىلى جەۋال كايا (Ceval Kaya) تەرىپىدىن ئىشلىنىپ تۈركىيەدە نەشر قىلىنغانىدى، تېخى يېقىندىلا كۆزدىن كەچۈرۈلگەن يېڭى نەشرى چىقتى. ھەر قايسى جىلد ۋە بۆلۈملىرى ئۈستىدە نۇقتىلىق تەتقىقاتلارمۇ يەنە تۈركىيەدە كەينى كەينىدىن نەشر قىلىندى، بۇلار تۆۋەندىكىچە:

KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk. (Giriş, Metin, Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AYAZLI, Özlem (2012), *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 1, Ankara.

ÇETIN, Engin (2020), *Altun Yaruk VII. Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇETIN, Engin (2020), *Altun Yaruk VIII. Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GULCALI, Zemire (2013), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. [Yeniden bs.: TDK Yay., Ankara 2015.]

*Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland = KOHD

قىلغان. بۇ ئەسەر ئابدۇرېشىت ياقۇپ تەرىپىدىن 2006 -يىلى قايتا نەشر قىلىنغان، بۇلار تۆۋەندىكىچە:

Gabain, Annemarie von (1954), *Türkische Turfantexte VIII, Texte in Brāhmischri- ft.* ADAW Nr. 7: Text G, pp. 50-51.

Radloff, W. and Baron A. von Staël-Holstein (1910), *Tiśastvustik. Ein in türkischer Sprache bearbeitetes buddhistisches Sūtra.* Bibliotheca Buddhica 12. St. Petersburg.

Yakup, Abdurishid (2006), *Diśastvustik, Eine altuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuspariṣat-sūtra.* Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

ماھايانا مەزھىپىگە ئائىت بولمىغان سۇترالار ھەققىدىكى تەپسىلاتلار ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog, 1997: 17-29).

ئويدۇرما \ ساختا سۇترالار: قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازما يادىكارلىقلار ئارىسىدا، ئەسلىدە سۇترا بولماستىن، خەنزۇچە تېكىستلەردىن تەرجىمە قىلىنىپ سۇترا مەتىنلىرى ئارىسىغا قوشۇۋېلىنغان بەزى ساختا سۇترالارمۇ بار. بۇلاردىن بىرى «سەككىز يۈگمەك سۇدۇر (-sekiz yüg-) 佛说天地八揚» دۇر. بۇ ئەسەر خەنزۇچە «神咒经» دىن تەرجىمە قىلىنغان بولۇپ، قاھار بارات تۇرپاندىن تېپىلغان بىر مەتىن پارچىسىدىكى بەزى ئۇچۇرلارغا قاراپ، بۇ ئەسەرنى خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان كىشىنىڭ شىڭقو شەلى تۇتۇنۇڭ ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان (Barat, 1990). «سەككىز يۈگمەك سۇدۇر» ئۈستىدىكى تۇنجى تەتقىقاتنى رادloff «Institut Vostokovedenija (St. Petersburg Radloff)» دىكى بىر مەتىن پارچىسىنى نەشر قىلىش بىلەن باشلىغان (1911): «Türkische Turfantexte» ژۇرنىلىنىڭ 6-سانى مەخسۇس مۇشۇ ئەسەرنى تېما قىلغان (Gabain-Ra- (chmati, 1934); ئەسەرنىڭ ئەڭ ھەجىملىك نۇسخىسى بولغان لوندون يازمىسىنى بولسا خامىلتون (Hamilton, 1986) نەشر قىلغان. ئەسەرنىڭ ئىسمىدىكى «يۈگمەك» ئوقۇلۇپ كېلىۋاتقان سۆزنىڭ توغرا ئوقۇلىشىنىڭ «يۈگمەك» ئىكەنلىكىنى تۇنجى بولۇپ تالات تېكىن ئوتتۇرىغا قويغان (Tekin, 1993). «سەككىز يۈگمەك سۇدۇر» ئۈستىدە كۆپلەپ ئىزدىنىشلەرنى قىلغان يۇتەن ئودا -2010 يىلى ياپون تىلىدا نەشر قىلغان كىتابىنى -2015 يىلى ئىنگىلىزچە تەييارلاپ نەشر قىلغان. ئەسەر توغرىسىدا تەپسىلىي ئۇچۇر ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog, 1997: 95-100). تىلغا ئېلىنغان تەتقىقاتلار تۆۋەندىكىچە:

Radloff, W. "Altuigurische Sprachproben aus Turfan." *Nachrichten über die von der kaiserliche. Akademie der Wissenschaften zu St.*

مەزھىپىگە ئائىت سۇترالاردىن «كۇۋانشى ئىم پۇسار (Kuanṣi Im Pusa)» يەنى «ئاۋاز ئاڭلايدىغان بۇدا» ئەسلىدە خەنزۇچە «ئېسىل دىنىنىڭ نېلۇپەر گۈلى كىتابى (妙法莲华经)» سۇتراسىنىڭ 25 -بۆلۈمىنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمىسىدۇر. خەنزۇچىسىدىكى 25 -بۆلۈم ئەمەلىيەتتە سانسىرت تىلىدىكى ئارگىنال سۇترانىڭ (Saddharmapuṇḍarīka Sūtra) 24 -بۆلۈمىگە توغرا كېلىدۇ (Elverskog, 1997: 59). بۇ ئەسەرنىڭ سانتسىپېتېربۇرگدا (St. Petersburg) ساقلنىۋاتقان ئەڭ تولۇق نۇسخىسى ئۈستىدە تۇنجى بولۇپ رادloff (Radloff, 1911) ئىشلىگەن؛ مەتىننىڭ يارغۇل، تۇرپان، دۇنخۇئاڭدىن تېپىلغان، ھازىر گېرمانىيەدە ساقلنىۋاتقان بەزى بېرلىن (Berlin) ۋە ماينىز (Mainz) مەتىن پارچىلىرىنى تۇنجى بولۇپ مۇللەر (Müller, 1910) نەشر قىلغان؛ بۇ مەتىن ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان مۇھىم ئەتراپلىق تەتقىقاتلاردىن بىرى شىناسى تېكىن (Şinasi Tekin, 1960) تەرىپىدىن ئىشلەنگەن؛ بۇ ئەسەر ئۈستىدە تۈركىيەدە ئەڭ يېڭى تەتقىقات جەيدا ئۆزجانغا (Ceyda Özcan, 2020) ئائىت. تىلغا ئېلىنىپ ئۆتكەن كىتابلار تۆۋەندىكىچە (تەپسىلىي ئۇچۇر ئۈچۈن قاراڭ: Elverskog 1977, 59-62):

Müller, F.W.K. (1910), *Uigurica II.* APAW Nr. 3: 14-20.

Radloff, W. (1911), *Kuan-ṣi-im Pusa. Eine türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharma-puṇḍarīka.* Bibliotheca Buddhica 14. St. Petersburg.

Tekin, Şinasi (1960), *Uyurca Metinler I. Kuan-ṣi im pusa (Ses İŝiten İlâh). Vap ḥua ki atlıg nom çeçeki sudur (Saddharmapuṇḍarīka-sūtra).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları. Araştırmalar Serisi. Edebiyat ve Filoloji, 2.

Devrez, Ceyda Özcan (2020), *Eski Uyurca Kuanṣi İm Pusa İncelemesi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ماھايانا مەزھىپى سىرتىدىكى سۇترالار:

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بۇددا دىنىنىڭ ھىنايانا مەزھىپىگە ئائىت ئەسەرلەر ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ، بۇلارنىڭ بىرى سانسىرتچە «Catuspariṣat Sūtra» دىكى ئىككى سودىگەر ھېكايىسىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى: دىشاستۋۇستىك (Diśastvustik) ئىسمىلىك مەتىندۇر. بۇ ھېكايە ئەسلىدە «Vinayapīṭaka» نىڭ بىر پارچىسى بولسىمۇ لېكىن باشقا ۋىنايانالاردىمۇ ئۇچرايدۇ (Elver- (skog, 1997: 26). بۇ ئەسەرگە ئائىت سانتسىپېتېربۇرگ (St. Petersburg, Institut Vostokovedenija) ۋە بېرلىندا (Turfansammlung, BBAW) ساقلنىۋاتقان مەتىن پارچىلىرىنى دەسلەپتە رادloff ۋە گابايىن نەشر

ئابدۇرمانلاردا ئەينى زاماندىكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىنىڭ پەلسەپىۋىلىك دەرىجىسىنىڭ ۋە ئىپادىلەش كۈچىنىڭ نە قەدەر تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازما يادىكارلىقلار ئىچىدە ئابدۇرمانپىتاكا (Abhidharmapitaka) غا ئائىت بىرەر قوليازما مەتىن تېخى تېپىلغانى يوق. پەقەت كېيىنكى چاغلاردا خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىنغان بىر نەچچە ئابدۇرمان تەپسىرىلا بار (Elverskog, 1997: 32). مەسىلەن: ئابدۇرمانكوشاشاسترا (-Abhidharmakośaśāstra) ئىسىملىك ئابدۇرمان ئۈچۈن يېزىلغان بىر تەپسىرنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسىگە مۇناسىۋەتلىك ئىككى كىتاب مەۋجۇت (Ölmez, 2017: 210, 214). خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىنغان بۇ ئەسەرنىڭ سانسىكىرىتچە ئوردىگىنالى يوقاپ كەتكەن بولۇپ خەنزۇچە تېكىستىنىمۇ پەقەت ئۈچ بەتلا ساقلىنىپ قالغان (Ölmez, 2017: 213-214). بۇ ئۇيغۇرچە ئابدۇرمان تەپسىرى ياپونىيەلىك تۈركولوگ شوگايتۇ تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان، بۇ تەتقىقاتلار تۆۋەندىكىچە:

SHŌGAITO, Masahiro (1991-1993), *Kodai uigurubun Abidatsumakusharonjitsugisho no kenkyū. I / Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāsyā-tikā Tattvārthā*. Volume I. *Text, Translation, Commentary and Glossary*, Shokado, Kyōto (Japan) 1991; Volume II: *Text, Translation, Commentary and Glossary*, Shokado, Kyōto (Japan) 1993; Volume III: *Facsimie Text with Introduction*, Shokado, Kyōto (Japan) 1993.

___ (2008), *Uigurubun Abidaruma ronshu no bunkengakuteki kenkyū. / Uighur Abhidharma texts: A Philological Study*, Kyōto 2008.

(4) ۋىنايالار (پەلسەپىۋى مەتىنلەر)

ۋىنايالارنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى راھىب ۋە راھىبەلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىغا دائىر قائىدە تۈزۈملەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ئارىسىدا ۋىنايا كىتابلىرىدىن تەرجىمە قىلىنغان تولۇق بىر مەتىن تېپىلمىغاچقا، قەدىمكى ئۇيغۇرچىدا ۋىنايانا تۈرگە كىرىدىغان مەتىن يوق دەپ قارىلىپ كەلگەندى. ئەمەلىيەتتە «ئىنسادى سۇترا (Insadi Sūtra)» مەتىنىنىڭ مەزمۇنى ۋىنايا كىتابلىرى بىلەن ئوخشاپ كېتىدۇ، بۇ ئەسەرنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى راھىبلارنىڭ يامغۇر پەسلىدە قىلىدىغان ئىشلىرى ۋە مۇراسىملىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، سەمىيە تەزجان تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان، بۇ ئەسەر توغرىسىدىكى يەنە بىر مۇھىم تەتقىقات شارلىپ (W. Scharlipp) تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان. يەنە

Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan. vol. 1 (1899): 68-75.

Hamilton, James (1986), *Manuscripts Ouigours du IX-X siecle de Touen-Houang*. vol. II. Paris: Peeters. Facsimiles: 20 plates pp. 331-350.

Bang, W., A. von Gabain, and G.R. Rachmat (1934), TT VI. *Das buddhistische Sūtra Säkiz yūkmäk*. SPAW (1934): 93-192, 1 plate (B36)

Barat, Kahar (1990), “Singqo Šäli Tutung, traducteur du *Säkiz yūkmäk yaruq non?*” JA 278 (1990): 155-166. Facsimile: 1 plate p. 157.

Tekin, Talat (1993), “On the Uigur Term *yügmäk*”, UAJB, NF, c.12, 1993:265-268.

ODA, Juten (2010), 仏説天地八陽神呪經一卷 A study of the Buddhist Sūtra Called *Säkiz yūkmäk yaruq or säkiz törlügin yarumiş* in Old Turkic. 1.Text Volume; 2. Faksimile Volume. Kyōto.

___ (2015), A Study of the Buddhist Sūtra Called *Säkiz Yūkmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumiş Yaltrımış* in Old Turkic. (BTXXXIII). Brepols-Turnhout.

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئويدۇرما سۇترالاردىن يەنە خەنزۇچە ئارگىنالى 40 بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان «慈悲道场忏法» نىڭ 25 -بۆلۈمىدىن 37 - بۆلۈمىگىچە بولغان قىسمىنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى «Kšanti qilguluq nom bitig» دېگەن ئەسەر (نوۋا-ئىستىخپار مەتىنلىرى بۆلۈمىگە قاراڭ!); خەنزۇچە ئوردىگىنالى تېپىلمىغان «-Abitaki Sū- tra»; بۇددىزىمغا ئائىت ياكى ئەمەسلىكى شۈبھىلىك بولغان خەنزۇچە «佛说北斗七星延命经» دېگەن كىتابتىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان «-Yétiken Su- dur» دېگەن ئەسەرلەرنى مىسال كەلتۈرۈشكە بولىدۇ.

سانسىرىتچە ئارگىنالى بىر سۇتراغا ئائىت ياكى ئەمەسلىكى ئېنىق بولمىغان، ئەسلىدە بۇدا دىنىغا خاس ياكى ئەمەسلىكى نامەلۇم بولغان بەزى خەنزۇچە كىتابلاردىن ئۇيغۇرچىغا ئەركىن تەرجىمە قىلىنغان بۇ خىلدىكى ساختا سۇترالار ۋە تەپسىلاتى ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog, 1997: 86-104)

(3) ئابدۇرمان مەتىنلىرى

مەسىلىلەرنى بۇدا دىنى ئەقىدىلىرىدىكى چوڭقۇر پەلسەپىۋى تىل بىلەن ئىزاھلايدىغان ئابدۇرمانلارنىڭ مېتافىزىكىلىقى كۈچلۈك، تىلى ئېغىر بولىدۇ. بۇ سەۋەبتىن بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىلىرىنىڭمۇ تىلى نىسبەتەن مۇرەككەپ بولىدۇ، شۇڭلاشقا ئۇيغۇرچە

bain (1930), *TT IV Ein neues uigurisches Sündenbekenntnis*. SPAW 24: 432-450.

خەنزۇچە ئارگىنالى 40 بۆلۈمدىن تەركىب تاپقان «慈悲道场忏法» نىڭ 25 - بۆلۈمىدىن 37 - بۆلۈمىگىچە بولغان قىسىملىرىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان، دەپنە مۇراسىمى بىلەن مۇناسىۋەتلىك «Kšanti qilguluq nom bitig» تەرىپىدىن (K. Röhrborn) «بېرىلىن تۇرپان تېكىستلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ئىككىنچى سانىدا نەشر قىلىنغان. بۇ ئەسەر ئۈستىدە ۋارنكە (Warnke)، سىيمە (Zieme) ۋە شوگايتو (Shogaito) قاتارلىقلارنىڭ مۇھىم تەتقىقاتلىرى بار. ۋىلكەنسنىڭ (Wilkens) بۇ ئەسەرگە ئائىت بېرىلىدىكى پۈتۈن مەتىن پارچىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كىتابى بۇ ئەسەر ئۈستىكى ئەڭ يېڭى ۋە ئەتراپلىق تەتقىقات ھېسابلىنىدۇ. بۇلار تۆۋەندىكىچە:

Röhrborn, Klaus (1971), *Eine uigurische Totenmesse. Berliner Turfantexte II* (BT II), Berlin.

Warnke, Ingrid (1983), "Fragments des 25. Und 26. Kapitels des *Kšanti qilguluq nom bitig*", AoF 10 (1983): 243-268.

Zieme, Peter (1969), "*Ein uigurisches Sündenbekenntnis*", AOH 22 (1969): 107-121.

Shogaito, Masahiro (1981), "Ein uigurisches Fragment eines Beichttextes", *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*, Wiesbaden: 163-169.

Wilkens, Jens (2007), *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig*, Teile 1, Vorwort, Einleitung, Edition (BT XXV 1); Teil 2, Glossar, Transliterationen, Tafeln (BT XXV 2), Brepols-Turnhout.

(6) تانتىرىك \ تىبەت بۇددىزىمىغا ئائىت مەتىنلەر

تانتىرا ئىسىملىك بىر كىشى ئىجاد قىلغان تانتىرىم ئەسلىدە ھىندى دىنىدىكى بىر دىنىي ئېقىم بولۇپ، ئىنسانلارنى ناچار ئادەتلىرىدىن خالىي قىلىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئامال-چارىلەرنى ئۆگىتىدۇ (مەسىلەن: بىر ئايالنىڭ تۇغۇتۇشنىڭ ئاسان بولۇشى ۋە ياكى بىرەر كېسەللىكتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يېزىلغان تۇمار). ئۇيغۇرلار تىبەت بۇددىزىمى ئارقىلىق بۇ ئېقىمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تىبەت بۇددىزىمىغا ئائىت ئەسەرلەردىن تەرجىمە قىلىنغان تانتىرا مەتىنلىرىمۇ مەۋجۇت. بۇ خىل مەتىنلەردىن بىرى كارا (G. Kara) ۋە سىيمە (P. Zieme) تەرىپىدىن «بېرىلىن تۇرپان تېكىستلىرى» ژۇرنىلىنىڭ يەتتىنچى سانىدا نەشر

سىيمە (P. Zieme) تۇرپان كوللېكسىيونىدىكى (fansammlung) ئىككى دانە مەتىن پارچىسىنىڭ «ئىنسادى سۇترا (Insadi Sūtra)» دىكى مەتىن بىلەن ئوخشايدىغانلىقىنى بايقىغان. بۇ تەتقىقاتلار تۆۋەندىكىچە:

Tezcan, Semih (1974), *Das Uigurische Insadi-Sūtra*. BTT III. Berlin: Akademie Verlag, Facsimiles: plates I-LXIX.

Scharlipp, Wolfgang (1980), "Kurzer Überblick über die buddhistische Literatur der Türken". *Materialia Turcica*, c.6, 1980: 37-53.

Zieme, Peter (1988), "*Das Pravāraṇā Sūtra in alttürkischer Überlieferung*." In: *Barg-i sabz. A Green Leaf. Papers in Honour of Professor JES P. ASMUSSEN*. Leiden, 445-453. (Homages et Opera Minora. 12.)

بۇنىڭدىن سىرت يەنە دىتەر مائۇۋ (Dieter Maue)، «بىراخمى ۋە تىبەت ئېلىپبەسى بىلەن يېزىلغان ئۇيغۇرچە يازمىلار كاتالوگى (Maue, 1996: VOHD 13,10)» دېگەن ئەسىرىدە ۋىنايا تۇرىدىكى مەتىن پارچىلىرىنىڭمۇ بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ مەتىن پارچىلىرىنى ئەلۋەرسكوگمۇ (Johan Elverskog) كىتابىدا ۋىنايا تۇرىدىكى ئەسەرلەر قاتارىدا تونۇشتۇرغان (Elverskog, 1997: 29-32).

(5) توۋا - ئىستىغپار مەتىنلىرى

بۇددا دىنى مۇھىتىدا يېزىلغان ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ئارىسىدا توۋا قىلىش ئارقىلىق گۇناھلاردىن ساقىت بولۇش مەزمۇنىدىكى مەتىنلەرمۇ بار. بۇ مەتىنلەردە بىرىنىڭ پەقەت ھازىرقى ھاياتىدا قىلغان گۇناھلىرى ئۈچۈنلا ئەمەس بەلكى ئۆتمۈشتە سادىر قىلغان ياكى كەلگۈسىدە سادىر قىلىشى مۇمكىن بولغان گۇناھلىرى ئۈچۈنمۇ توۋا قىلىش مەقسەت قىلىنىدۇ. توۋا قىلغان كىشى پەقەت ئۆزى ئۈچۈنلا ئەمەس، پۈتۈن جانلىقلار ئۈچۈنمۇ مەغپىرەت تىلەيدۇ. ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان توۋا-ئىستىغپار تېكىستلىرىنىڭ كۆپىنچىسى قىسقا مەتىنلەردۇر. توۋا-ئىستىغپارغا دائىر بۇ مەتىنلەردە ئۇلارنىڭ «Kšanti qil- maq (atlig) nom bitig» ئىكەنلىكى قەيىت قىلىنغان بولۇپ، بۇلارنىڭ باشقا تىللاردا ھېچقانداق ۋارىيانتى يوق. نانتىير (Nattier) بۇ ئەسەرنىڭ مانىست ئەسەر «Huastuanift» تىن ئىلھام ئېلىپ يېزىلغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان (Elverskog, 1997: 136). بۇلارغا دائىر دەسلەپكى تەتقىقاتلار مۇللەر (Uigurika II) ۋە باك-گابايىن (TT IV) تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان، بۇلار تۆۋەندىكىچە

Müller, F.W.K. (1912), *Uigurica* 11. APAW Nr. 3: 76-89. Nrs. 7 and 8.

Bang, Willi and Annemarie von Ga-

تەپسىلاتى ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog, 1997). لېكىن باشقا تەتقىقاتچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدە بۇ ئەسەرلەر ئوخشىمىغان كاتېگورىيەلەر ئىچىدە ئورۇن ئالغان.

مەھمەت ئۆلمەز كىتابىدا بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى ئارىسىدا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەتبەئەدىن پەرقلىق باشقا مەتبەئەنى تۆۋەندىكىدەك كۆرسىتىپ ئۆتكەن (Ölmez, 2017: 218):

◆ «Suvarṇaprabhāsottamarājasūtra» نىڭ ئىچىدىكى «Caityaśtotra» مەتبەئەسى بۇ مەتبەئەنى مائۇۋۇ ۋە رۆھرىبورن (Maue-Röhrborn) نەشر قىلغان:

Maue, Dieter – Klaus Röhrborn (1979), “Ein Caityaśtotra aus dem alttürkischen Goldglanz-Sūtra.” ZDMG 129: 282-320.

◆ «Bodhicaryāvatāra» نىڭ تەپسىرىدىن، قالغان 34 قۇر مەتبەئە بۇنى راشمان بىلەن سىيمە (Raschmann-Zieme) نەشر قىلغان:

RASCHMANN, Simone-Christiane – Peter Zieme (1985), “Ein Bodhicaryāvatāra-Kommentar in alttürkischer Überlieferung.” AoF 12, 2: 309-318.

◆ «Vasubandhu» نىڭ «Triṃśīkāvijnāptimātratāsi-ddhi» دېگەن ئەسىرىگە يېزىلغان تەپسىرىدىن قالغان 123 قۇر مەتبەئە بۇنى شارلپ (Scharlipp) نەشر قىلغان:

Scharlipp, Wolfgang (1988), “Fragmente eines uigurischen Kommentars zur Triṃśīkāvijnāptimātratā-siddhi des Vasubandhu”, UAJb NF 6: 122-136.

◆ «Kṣamayati» ۋە «Sitātapatra-dhāraṇī» گە دائىر بەش مەتبەئە بۇ مەتبەئەنى شوگايتو (Shōgaito) نەشر قىلغان:

Shōgaito, Masahiro (1979), “A Study of the Fragments of Uigur Text Found in the Fu-setsu Nakamura Collection”, The Toyo Gakuho 61, 1-2: V-VI, Taf. I-IV, 01-029.

◆ «Tārā-Ekaviṃśatistotra» غا ئائىت قىسقا بىر مەتبەئە بۇنى سىيمە (P. Zieme) نەشر قىلغان:

Zieme, Peter (1983), “Zum uigurisches Tārā-Ekaviṃśatistotra”, AOH 36, 1-3: 583-597.

◆ 40 قۇرلۇق «Vinaya-viniścaya-upāli-paripṛcchā» مەتبەئەسى بۇنى ھازاي (G. Hazai) نەشر قىلغان:

قىلىنغان. بىرى كارا (G. Kara) ۋە سىيمە (P. Zieme) بۇ ژۇرنالنىڭ 8-سانىدا يەنە ئىككى تانترىك مەتبەئە نەشر قىلغان بولۇپ بۇلارنىڭ بىرىنچىسى موڭغۇللارنىڭ بۇددىزم بىلەن تۇنجى تونۇشۇشىنى تېمما قىلغان «گۇرۇيوگا (Guruyoga)» مەتبەئەسى؛ ئىككىنچىسى بولسا «مانجۇشىرى بودساتۋاغا مەدھىيە» دۇر. يەنە مۇشۇ ژۇرنالنىڭ 23-سانىدا سىيمە (P. Zieme) بۇددىست ئۇيغۇرلاردىن قالغان تانترىك سېپەر مەتبەئەنى توپلاپ نەشر قىلغان. بۇ تەتقىقاتلار تۆۋەندىكىچە:

KARA, Georg - Peter Zieme (1976), *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer bersetzung*, (BT VII), Berlin.

___ (1977), *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti*, (BT VIII), Berlin.

Zeme, Peter (2005), *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*, Mit 208 Abbildungen und 97 Tafeln (BT XXIII), Turnhout.

تېبەت بۇددىزمىغا ئائىت يەنە بىر مۇھىم تانترىك ئەسەر: تېبەتلىك مەشھۇر يوگى ناروپانىڭ (Naropa) ئەقىدىلىرىنى ئاساس قىلغان «ئۆلۈكلەر كىتابى» دۇر. ئىچىدە 4 كىتاب بولغان بۇ ئەسەر ئۈستىدىكى دەسلەپكى ۋە مۇھىم تەتقىقات كارا (G. Kara) ۋە سىيمە (P. Zieme) گە ئائىت:

Zieme, Peter and Georg Kara (1979), *Ein uigurisches Totenbuch. Naropas Lehre in uigurischer Übersetzung*. Budapest: Akadémiai Kiadó, Facsimiles: pp.283-347.

ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ئىچىدىكى تانترىك مەتبەئەنىڭ تەپسىلاتى ئۈچۈن قاراڭ: (Elverskog, 1997: 105-125).

(7) باشقا بۇددىست مەتبەئەلەر

بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا يۇقىرىدىكى كاتېگورىيەلەرگە كىرمەيدىغان باشقا ئەسەرلەرمۇ بار، مەسىلەن ۋاپىشى باخشى تەرىپىدىن يېزىلغان پەلسەپىۋىي ئەسەر «شىن تۆزىن ئۇقىتىدۇچى نوم (-tözin uqit, daçi nom)»، توخار تىلىدىكى نۇسخىسىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان «مايتىرى سىمىت نو بىتىگ (-Maitri-simit)» ئاتلىق تىياتىر تۈسىدىكى ئەسەر. ئەلۋەرسكوگ بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەرنى تونۇشتۇرغان كىتابىدا بۇ ئەسەرلەرنى باشقا بىرقانچە ئەسەر (مەسىلەن: بۇددىست ئۇيغۇر شېئىرلىرى، راھىب شۇەن زاڭنىڭ تەرجىمىھالى، ئىنسادى سۇترا، بەزى توۋا-ئىستىغىپار مەتبەئەلىرى قاتارلىقلار) بىلەن بىللە «باشقا بۇددىست ئەسەرلەر» كاتېگورىيەسىگە قويغان،

(Zieme)، ئۆزبېك تىگىن (Melek Özyetgin) قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىقىدا كۆپلىگەن تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن تەتقىق قىلىنىپ كەلدى. بېرلىندا ساقلانغان ۋە سىقىلەرگە ئائىت مەتىن پارچىلىرىنىڭ رەتلەنگەن كاتالوگى راشمان (S. Ch. Raschmann) تەرىپىدىن ئۈچ جىلد كىتاب شەكىلدە نەشر قىلىندى (VOHD13,21; VOHD13,22)، بۇ كاتالوگلار تۆۋەندىكىچە: (VOHD 13, 28)

VOHD13,21 = Simone - Christiane Raschmann (ed.): *Altürkische Handschriften. Teil13: Dokumente Teil 1*. Stuttgart, 2007.

VOHD13,22 = Simone-Christiane Raschmann (ed.): *Altürkische Handschriften. Teil 14: Dokumente Teil 2*. Stuttgart, 2009.

VOHD13,28 = Simone-Christiane Raschmann-Osman Fikri Sertkaya: *Altürkische Handschriften. Teil20. Altürkische Texte aus der Berliner Turfansammlung im Nachlass Resid Rahmeti Arat*. Stuttgart, 2016.

دېندىن خالىي مەتىنلەرنى تۆۋەندىكىدەك تۈرلەرگە ئايرىپ يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

(1) **ۋەسىقىلەر** (ئىجتىمائىي ئىقتىساد ھۆججەتلىرى): بۇنىڭ ئىچىدە ئېلىم-سېتىم، ئالماشتۇرۇش، ئىجارىگە ئېلىش، قەرز ئېلىش، بالا بېقىۋېلىش، ئادەم گۆرۈگە قويۇش، كېپىل بولۇش، قۇللارغا ھۆرلۈك بېرىش، ۋەسىيە نامە ياكى مىراس بۆلۈش قاتارلىق ئىشلاردا تۈزۈلدىغان توختامنامە ھۆججەتلىرى بار. بۇ تۈردىكى ۋەسىقىلەر ئۈستىدىكى مۇھىم تەتقىقاتلاردىن بىرى تۆۋەندىكىچە:

Yamada, Nobuo (1993), *Uigurubun keiyaku burnsho shusei. Sammlung Uigurischer Kontrate*. Ed. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Takao Moriyasu, Band 1-3, Osaka.

(2) **خەت-چەكلەر (مەكتۇپلار)**: بۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇرۇق-تۇغقان ياكى باشقا مۇناسىۋەتتىكى كىشىلەرنىڭ بىر-بىرىگە يېزىشقا خەتلىرى بولسا، بەزىلىرى ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ياكى خادىملىرىنىڭ رەسمىي خەتلىرىدۇر. بۇ تۈردىكى مەتىنلەر ئۈستىدىكى تەتقىقاتلار ئارىسىدا خامىلتوننىڭ كىتابىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت «بېرلىن تۇرپان تېكىستلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 43 - ساندا مارتون ۋېر (M. Vér) نىڭ موڭغۇل ھاكىمىيىتى دەۋرىدىكى پوچتا سىستېمىسىغا ئالاقىدار قەدىمكى ئۇيغۇرچە يازمىلار توغرىسىدىكى تەتقىقاتى نەشر قىلىندى؛ يەنە مۇشۇ ژۇرنالنىڭ 46 - ساندا بولسا مورىياسۇنىڭ (T. Moriyasu) ئۇيغۇر خەت-چەكلىرى توغرىسىدىكى تەتقىقاتى نەشر قىلىندى، بۇلار تۆۋەندىكىچە:

Hazai, Georg (1976), “Ein uigurisches Blockdruckfragment der Berliner Turfan Sammlung”, *AoF* 4: 231-234.

3. نىستورىيان دىنغا ئائىت مەتىنلەر

ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىدا بۇددا دىنى ۋە مانى دىنى مۇخلىسلىرىدىن باشقا، ئاز بولسىمۇ خىرىستىيان دىنىنىڭ نىستورىيان مەزھىپىگە ئىشىنىدىغانلار بار ئىدى. خىرىستىيان ئۇيغۇرلارغا ئائىت ئەسەرلەرنىڭ سانى بۇددا دىنى ۋە مانى دىنىغا ئائىت ئەسەرلەرگە قارىغاندا ناھايىتىمۇ ئاز بولۇپ، بۇ مەتىنلەرنىڭ مەزمۇنى خىرىستىيان ھەزەرەتلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك قىسقا ھېكايىلەر ۋە ياكى ئىنجىلدىن تەرجىمە قىلىنغان پارچىلاردىن ئىبارەتتۇر. بۇلارنىڭ ئىچىدە ھەزرىتى ئەيسانىڭ بالىلىقى، ئۇنىڭ ئۈچ رەمەل بىلەن ئۇچرىشىشى مەزمۇنىدىكى مەتىن بىر نەچچە قېتىم نەشر قىلىنغان.

نىستورىيانلىققا ئائىت ئاز ساندىكى بۇ مەتىنلەرنى دەسلەپتە لېكوك (Le Coq) ۋە مۇللەر (Müller) قاتارلىقلار تەتقىق قىلىپ نەشر قىلغان. يەتتە سۇ رايونىدىن (ئىلى رايونىدىن) تېپىلغان ۋە 13 - ۋە 14 - ئەسىرلەردىن قالغان خىرىستىيان تۈرك-ئۇيغۇرلارغا ئائىت بىر قىسىم قەبىرە تاشلىرىمۇ بار بولۇپ، بۇلارنى نىيۇرۇ جى نەشر قىلغان. نىستورى (سورىيانى) ئېلىپبەلىك مەتىن ۋە بەلگىلەرنىڭ توپلىمى 2015 - يىلى سىيمە (P. Zieme) تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان:

牛汝极 Niu Ruji (2008), 十字莲花 Shizi lianhua. 中国元代叙利亚文景教碑铭研究 Zhongguo yuandai xuliyawen wenjingjiao beiming yanjiu [*The Cross-lotus. A study on Nestorian Inscriptions and Documents from Yuan Dynasty in China*]. Shanghai, 2008, 317p.

Zieme, Peter (2015), *Altuirische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien*, Gorgias press, Piscataway.

4. دىندىن خالىي مەتىنلەر

ئۇيغۇرچە يازما يادىكارلىقلارنىڭ ئىچىدە بۇددىزم، مانىزم ۋە خىرىستىيانلىققا ئائىت بولمىغان، يەنى دىن بىلەن ئالاقىسى يوق، كۈندىلىك تۇرمۇش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان؛ سودا-سېتىق، تىجارەت، تېبابەت، ئاسترونومىيە، شېئىر-قوشاقلار، ماقال-تەمسىللەر قاتارلىق مەزمۇنلاردا يېزىلغان تۈرلۈك ۋەسىقە-ھۆججەتلەر ۋە خەت-چەكلەرمۇ مەۋجۇت. بۇ خىل يازمىلاردىكى تىل دىنىي ئەسەرلەردىكى تىلدەك ئەدەبىي بولماستىن، خەلقنىڭ جانلىق تىلىغا يېقىن بولىدۇ. بۇ ئۇيغۇرچە ۋەسىقىلەر رادلوڧتان (W. Radloff) باشلاپ كۈنىمىزگىچە يامادا (N. Yamada)، ماتسۇي (D. Matsui)، سىيمە (P.)

Zeme, Peter (2005), *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*, Mit 208 Abbildungen und 97 Tafeln (BT XXIII), Turnhout.

Hamilton, James Russel (1986), *Manuscripts ouigours du IX-X siècle de Touen houang 1-2*, Paris: Peeters.

(5) پال مەتنلىرى: ئۇيغۇرلاردىن قالغان ئەڭ

ھەجىملىك پال كىتابى ئورخۇن ئېلىپبەسى بىلەن يېزىلغان «ئىرق بىتىگ» دۇر. دىن بىلەن ئالاقىسى بولمىسىمۇ تەتقىقاتچىلار بۇ ئەسەرنىڭ مانى دىنى مۇھىتىدا يېزىلغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرمەكتە. ئەسەردىكى تىل ۋە ئىملا ئالاھىدىلىكىمۇ ئورخۇن ئۇيغۇر تىلىغا يېقىن بولۇپ، بۇ ئەسەرنى ئۇيغۇرلار موڭغۇلىيەدىكى ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە يېزىپ كېيىن خانلىق يىمىرىلىپ تارىم ھاۋزىسىغا كۆچكەندە بىللە ئېلىپ كەلگەنمۇ ياكى كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن يازغانمۇ، بۇ توغرىسىدا ئوخشىمىغان تالاش تارتىشلار داۋام قىلماقتا. بۇ ئەسەر ئورخۇن ئېلىپبەسى بىلەن پۈتۈلگەچكە بۇ ماقالىدا كۆپ توختالمايمەن.

قەدىمكى ئۇيغۇرلاردىن قالغان پالغا دائىر يەنە باشقا مەتنلەرمۇ بار. بۇ مەتنلەر «تۈركچە تۇرپان تېكىستلىرى (Türkische Turfan-Texte)» ژۇرنىلىنىڭ 1 - سانىدا نەشر قىلىنغان:

Bang, Willi-A. von. Gabain (1929), *Bruchstücke eines Wahrsagebuches*, Türkische Turfan-Texte I (TT 1), Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

يەنە «تۈركچە تۇرپان تېكىستلىرى (Türkische Turfan-Texte)» ژۇرنىلىنىڭ 7 - سانىدا نەشر قىلىنغان مەتنلەردە بەدەن ئەزالىرىنىڭ قىچىشى، كۆز قاپىقى تارتىپ قالماق، مەڭلەرنىڭ ئورنى، چۈشكۈرمەك، چاشقان غاجىلىماق قاتارلىق ئەھۋاللارغا قارىتا كەلگۈسىدە بولىدىغان ئىشلاردىن بېشارەت بېرىدىغان بايانلارمۇ بار.

Arat, Reşit Rahmati (Gabdul Raschid Rachmati)-Wolfram Eberhard (1936), *Türkische Turfan-Texte VII* (TT 7), Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

5. ئۇيغۇر شېئىرى

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئەسەرلەرنىڭ كۆپ ساندىكىسى تەرجىمە ئەسەرلەر بولسىمۇ، ئاز ساندىكى ئىجادىي ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە شېئىرىي ئەسەرلەر ناھايىتى مۇھىم ئورۇنغا ئىگە. تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدىكى شېئىرىي قىسىملارمۇ گەرچە باشقا تىلدىن تەرجىمە قىلىنغان بىلەن، خۇددى ئىجادىي يېزىلغان شېئىردەكلا جانلىق ۋە قاپىيەلىك بولۇپ، بۇنىڭدىن ئۇ دەۋردىكى يازغۇچى تەرجىمانلارنىڭ باشقا تىللارنى بىلىش بىلەن بىرگە ئۆز تىلىنى نە قەدەر پۇختا بىلىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ؛ «ئالتۇن يارۇق» تىكى شېئىرى پارچىلار بۇنىڭ يارقىن ئورنىكى بولالايدۇ. ئۇيغۇرچە

Vér, Márton (2019), *Old Uyghur Documents Concerning the Postal System of the Mongol Empire*. Berliner Turfantexte XLIII (BT 43), Brepols.

Moriyasu, Takao (2019), *Corpus of the Old Uyghur Letters from the Eastern Silk Road*. Berliner Turfantexte XLVI (BT 46), Brepols.

(3) تېبابەتكە دائىر مەتنلەر: كېسەللىكلەرنى

داۋالاش ئۇسۇللىرى، داۋالاشتا ئىشلىتىلىدىغان دورىلار ۋە بۇ دورىلارنىڭ ياسىلىش ئۇسۇلى قاتارلىقلار بايان قىلىنغان بۇ مەتنلەردە ھىند تېبابىتىنىڭ ئۇيغۇر تېبابىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. ئارات (R. R. Arat) بۇ مەتنلەرنىڭ كۆپىنچىسىنى ئىشلەپ ئىككى كىتاب شەكلىدە نەشر قىلغان؛ ئۇنىڭدىن كېيىنكى تەتقىقاتلار ئارىسىدا سەرتقايا (O. F. Sertkaya) نىڭ تەتقىقاتىنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ:

Arat, Reşit Rahmeti (1930), *Zur Heilkunde der Uiguren I*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

___ (1932), *Zur Heilkunde der Uiguren II*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Sertkaya, Osman Fikri (1997), “Uygur Tıp Metinlerine Toplu Bir Bakış”, Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

(4) ئاسترونومىيە مەتنلىرى: بۇ خىل مەتنلەر

ئاسترونومىيە، كالىندار ۋە يۇلتۇز پالى ھەققىدە يېزىلغان بولۇپ، قۇتلۇق كۈنلەرنىڭ بەلگىلىنىشىدە كۆپرەك ئىشقا يارىغان. ئاسترونومىيەگە مۇناسىۋەتلىك مەتنلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئارات ۋە ئەبەرھارد (Rachmati-Eberhard) نەشر قىلغان (بۇ مەتنلەرنىڭ ئىچىدە ماقال-تەمسىللەرمۇ بار):

Arat, Reşit Rahmati (Gabdul Raschid Rachmati)-Wolfram Eberhard (1936), *Türkische Turfan-Texte VII* (TT 7), Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

ئىنسانلارنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى بىلەن خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ئارىسىدىكى باغلىنىشنى تېمما قىلغان مەتنلەردىن تاللىنىپ تەييارلانغان بىر كىتاب سىيمە (P. Zieme) تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان (بۇ ئەسەر تانتىرىك مەتنلەر كاتېگورىيەسىگە كىرىدۇ):

ئايىرىپ تۇرۇپ يىغىنچاقلاش مەقسەت قىلىندى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ئائىت ئەسەرلەر ئالدى بىلەن ئىككى تۈرگە ئايىرىلدى:

1. تەرجىمە ئەسەرلەر
2. ئىجادىي ئەسەرلەر

ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ماھىيىتىگە ئاساسەن شۇ تۈرلەرگە ئايىرىلدى: (بۇلارنىڭ ئىچىدە بۇددا دىنىغا ئائىت ئەسەرلەر بىلەن دىندىن خالىي ئەسەرلەر يەنە ئۆز ئىچىدىن پەرقلىق تۈرلەرگە ئايىرىلدى):

1. مانى دىنى مۇھىتىدا يېزىلغان ئەسەرلەر
2. بۇددا دىنى مۇھىتىدا يېزىلغان ئەسەرلەر
3. نېستورىيان (خىرىستىيان) دىنىغا ئائىت ئەسەرلەر
4. دىندىن خالىي ئەسەرلەر
5. ئۇيغۇر شېئىرى

بۇلارنىڭ ئىچىدە بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئىگەللىگەن سالىمىقى ئەڭ چوڭ بولۇپ، بۇددىست ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا تەۋە ئەسەرلەر يەنە ئۆز ئىچىدىن شۇ تۈرلەر بويىچە قىسقىچە چۈشەندۈرۈلدى:

1. ھېكايىلەر، قىسسەلەر
2. سۇترالار
 - (1) ماھايانا مەزھىپىگە ئائىت سۇترالار
 - (2) ماھايانى مەزھىبى سىرتىدىكى سۇترالار
 - (3) ئويدۇرما/ساختا سۇترالار
3. ئابىدارمالار
4. ۋىنايالار
5. توۋا-ئىستىغپار دۇئالىرى
6. سېھىر، ئەپسۇن مەتىنلىرى (تانىتىرىك)
7. باشقا مەتىنلەر

دىندىن خالىي ئەسەرلەر ئۆز ئىچىدىن شۇ تۈرلەرگە ئايىرىلدى:

- (1) ۋەسىقىلەر (ئىجتىمائىي ئىقتىساد ھۆججەتلىرى)
- (2) خەت-چەكلەر
- (3) ئاسترونومىيەگە دائىر مەتىنلەر
- (4) تېبابەتكە دائىر مەتىنلەر
- (5) پال مەتىنلىرى.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ تولۇق ۋە ئەتراپلىق شەكىلدە تۈرلەرگە ئايىرىلىشى ئۈچۈن پۈتۈن مەتىنلەرنىڭ ھەممىسى تولۇق تەتقىق قىلىنىپ نەشر قىلىنىشى كېرەك، شۇ چاغدىلا ئاخىرقى يەكۈننى چىقارغىلى بولىدۇ. بۈگۈنگىچە تەتقىق قىلىنغان ئەسەرلەرگە قاراپ ھازىرچە مۇشۇنداق يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

ئىجادى نەسرىي ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدىمۇ شېئىرى قىسىملار بار، مەسىلەن، «كۆڭۈل تۈزىن ئۇقتىداچى نوم» (بار) (ئەلۋەرسكوگ بۇ ئەسەرنى ئىجادىي ئەمەس بەلكى تەرجىمە ئەسەر دەپ قارايدۇ: Elverskog 1997: 147).

قەدىمكى ئۇيغۇر شېئىرلىرىنىڭ بەزىلىرى نەسرىي ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە ئۇچرىسا بەزىلىرى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل بىر شېئىر سۈپىتىدە كۆرۈنىدۇ. بۇ شېئىرلارنىڭ بەزىلىرى بۇددىزم ياكى مانىزم بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلاردا، يەنە بەزىلىرى بولسا دىندىن خالىي تېمىلاردا (ئېلىپبە ھەرپلىرى، ئاشىق، تەبىئەت ۋە باشقىلار) يېزىلغان.

ئۇيغۇر شېئىرى ئۈستىدە دەسلەپكى مۇھىم تەتقىقات ئاراتقا (Arat) ئائىت، بۇ تېمىدا سېمەنىگمۇ (P. Zieme) ناھايىتى مۇھىم تەتقىقاتلىرى بار. ئۇيغۇر شېئىرى توغرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنىڭ بەزى مۇھىم بولغانلىرى تۆۋەندىكىچە:

Arat, Reşit Rahmeti (1965), *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Şinasi, Tekin (1980), *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Budapest.

Tekin, Talat (1986), “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, *Türk Dili* 409 (Ocak 1986): 3-42.

Sertkaya, Osman Fikri (1986), “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili* 409 (Ocak 1986): 43-80.

Zieme, Peter (1991), *Die Stabreimtexte der uiguren von Turfan und Dunhuang*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Doerfer, Gerhard (1996), *Formen der älteren türkischen Lyrik*. Szeged. (studia uraloaltaica. 37.)

قىسقىچە خۇلاسە

قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا دائىر ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇلار ئوخشىمىغان دۆلەتلەرنىڭ مۇزىي ۋە كۈتۈپخانىلىرىدا ساقلانماقتا. ئۇيغۇرچە ئەسەرلەر ئۈستىدىكى تەتقىقاتلار بۇ ئەسەرلەر تېپىلغاندىن بېرى توختىماي داۋام قىلماقتا.

بۇ ماقالىدە ئۇيغۇرچە يازمىلارنىڭ ھەممىسى توغرىسىدا ئايرىم-ئايرىم توختالمىدى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى شەكىللەندۈرگەن بۇ ئەسەرلەرنى كاتېگورىيەگە

پايدىلانغان ماتېرىياللار

- ADAM, Volker - Jens Peter Laut (2000), Andreas Weiss, Bibliographie alttürkischer Studien. Nebst einem Anhang: Alphabetisches Siglenverzeichnis zu Klaus Röhrborn: Uigurisches Wörterbuch, Lieferung 1-6 (1977- 1998), Harrassowitz Wiesbaden.
- ELVERSKOG, Johan (1997), Uygur Buddhist Literature. Silk Road Studies I. Turhout.
- LAUT, Jens Peter (2008), “Uygur Türkleri’nde Maniheizm ve Budizm”, Türkçe Konuşanlar (editörler: Doğan Kuban, Ergun Çağatay), Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, s. 303-309, İstanbul.
- MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl: Uigurica I. 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen "Goldglanz-Sūtra". Ein vorläufiger Bericht. Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1908:2.) [Reprint in: SEDTF 1, 3-60].
- ___ (1910), Uigurica II. Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1910:3.) [Reprint in: SEDTF 1, 61-168].
- ___(1920), Uigurica III. Uigurische Avada ṭna-Bruchstücke (I-VIII). Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl.2.) [Reprint in: SEDTF 3, 169-259].
- ___(1931), Uigurica IV. Hrsg. von ANNEMARIE VON GABAIN. Berlin. (Aus: SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931:24, 675-727.) [Reprint in: SEDTF 1, 260-312].
- Müller, F.W.K. Herausgegeben von A. von Gabain (1931), Uigurica IV. SPAW 24: 675-727. Facsimiles: Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Vol. IV. György Hazai and Peter Zieme, Eds. Leipzig: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik (1983): plates 165-195.
- RASCHMANN, Simone-Christian & Ablet SEMET (2006), “Kommentierte Bibliographie von ausgewählten chinesischen und uigurischen Arbeiten zum Altun Yaruk Sudur”, UAJbNF. 20(2006), s. 233-240.
- TEKİN, Şinasi (1965), “Uygur Edebiyatının Meseleleri (Şekiller-vezinler)”, Türk Kültürü Araştırmaları, 2: 26-67.
- UÇAR, Erdem (2013), “Altun Yaruk Sudur Üzerine Yapılan Çalışmalar Hakkında Açıklamalı bir Kaynakça Denemesi”, Türk: Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S1(2013), s. 227-251.
- YANG, Fuxue 杨富学, “قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەتقىقاتىنىڭ 100 يىلىغا نەزەر، تۇرپان شۇناسلىق تەتقىقاتى، 2012 - يىلى 2 - سان: 142-153. بەتلەر، خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: رەيھانگۈل ئابىلىز
- ZIEME, Peter (1985), “Einige Bemerkungen zur Profanliteratur der Uiguren (Uygurların dindışı edebiyatı üzerine birkaç not)”. In: BeşMATK, 277-282 [deutsch], 283-288 [türk.].

ئاندىن تۇغۇلغاندا بىلىمىز تۇغۇلدۇ،
بىلىم ئۆگىنىپ ئاندىن تۈرگە چىقىدۇ.

ئاغىنەمنىڭ ئاشخانىسى

ئە.ئازات

(ھېكايە)

«كۆرگىنىڭىزدىن كۆپتۇر كۆرمىگىنىڭىز، كۆرمىگەننى كۆرسەن ئۆلمىگىنىڭىز»

__ ئاتىلار سۆزى

پەلەمپەي ئارقىلىق ئىككىنچى قەۋەتتىگە چىقىپ، دېرىزە تەرەپتىكى تۆت كىشىلىك ئۈستەلگە كېلىپ ئەمدىلا ئولتۇرۇشىمىزغا، بېشىغا گۈل كەشتىلەنگەن قىزىل دوپپا كىيگەن ئوتتۇرا بوي، ئاق سېرىق، كۆزلىرى قاپقارا ھەم يوغان، 20 ياشلار چامىسىدىكى چىرايلىق كۈتكۈچى قىز تاماق تىزىملىكىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، تاماقلارنى تاللاپ بولغاندا چاقىرىشىمىزنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى. شۇ مىنۇتتا ئاكام ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىۋاتقاندا پەس ئاۋازدا «خىزمەتچىلىرىنى ئالماشتۇرۇپتۇ-دە» دەپ، غۇدۇڭشىغىنىچە تاماق تىزىملىكىگە كۆز يۈگۈرتتى. كەينىدىن، ئاكام «بولدى يەپ بولغىلى بولمايدۇ» دېگىنىمىزگە ئۇنىماي خېلى جىق تاماق بۇيرۇتتى. بېشىدا ئۈستەلگە چىقىۋاتقان تاماقلارغا قاراپ «بۇنچىۋالا تاماقلارنى يەپ بولغىلى بۇلارمۇ؟» دەپ ئويلىغان ئىدۇق كېيىن تاماقلارنىڭ ئوخشاپ كەتكەنلىكىدىن قورسىقىمىز توپسىمۇ كۆزىمىز توپماي دېگەندەك ھەممىنى يەۋەتتۇق. ماڭا بولۇپمۇ دۈمبە جىگەر كاۋىپى بەك تېتىدى. شۇ كۈنى يېگەن دۈمبە جىگەر كاۋىپى ھېلى ھەم ئاغزىمدا تۇرۇپتۇ. تاماقلار يېيىلىپ، چايلاپ ئېچىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاكام تېخىچە كېلەلمەيۋاتقان ئاغىنىسىگە بىزنىڭ ئالدىرايدىغانلىقىمىزنى، ئاشخانىسىغا قايتىپ كېلەلمىسە ئۆزىنىڭ كېتىۋېرىدىغانلىقىنى دەپ قويۇش ئۈچۈن تېلېفون قىلىۋېردى، ئاغىنىسى خىجىلچىلىق ئىچىدە، كوچىدا ماشىنا ۋەقەسى بولغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ قاتناش قىستاڭچىلىقىدا بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلىمەي جىلە بولۇپ تۇرغانلىقىنى، ئالدىرىساق كېتىۋېرىشىمىزنى ئەمما تاماق پۇلىنى تۆلىمەسلىكىمىزنى، ئۆزىنىڭمۇ ئاشخانىغا تېلېفون قىلىپ دەپ قويىدىغانلىقىنى، ئەگەردە تاماق پۇلىنى تۆلىسەك قاتتىق رەنجىيدىغانلىقىنى، كېيىنچە بىزگە ئاتاپ مەخسۇس داستىخان سالىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئاكام ئاغىنىسىنىڭ جاھىل مەجەزىنى بىلگەچكە چايلىرىمىزنى ئىچىپ بولۇپ، كۈتكۈچىگە «ھېساباتنى خوجايىنىڭلار كېلىپ قىلىۋېتىدىغان بولدى» دەپ، ئاشخانىدىن چىقىپ كەتتۇق.

كىم ئويلىسۇن، بىز ئەمدىلا ماشىنىغا چىقىشىمىزغا بايقىدىمىزكى بىزگە تاماق تىزىملىكىنى ئەكېلىپ بەرگەن كۈتكۈچى قىز يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاكامغا بىر گەپنى دېمەكچى بولۇپ دېيەلمەيۋاتقاندا ھەم تەقەززالىق، ھەم خۇدۇكسىرەشتەك ئالامەت ئىچىدە قاراپ تۇردى. مەن كۈتكۈچى قىزغا قاراپ ئاشخانىدىن

كۈندىلىك تۇرمۇشتا ئادەملەر ئۆزلىرى ئويلاپمۇ باقمىغان قىزىقارلىق ئىشلارغا يولۇقۇپ تۇرىدىكەن.

بۈگۈن بىزنىڭ تۇغقان يوقلاپ يۇرتقا قەدەم قويغان كۈنىمىزدىن بۇيانقى ئەڭ سوغۇق كۈن بولدى. بۇلۇتلار ئاسماننى قاپلىغان بولۇپ، ئۇششاق قارلار ئۇچقۇندايتتى.

ئايالىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، قايتىپ بارغاندا كېرەكلىك بولغان زۆرۈر سودىلىقلارنى تۈگىتىۋېلىش ۋە ئوغلۇمغا مىللىيىلار كۆپرەك ئولتۇراقلاشقان رايونلارنى كۆرسىتىپ كېلىش ئۈچۈن ئاكامنىڭ يول باشلىشىدا ئەتىگەندىلا دۆڭ كۆۋرۈك تەرەپكە قاراپ يول ئالدۇق. بۇ كۈن ھاۋا سوغۇق بولغان بىلەن كوچىغا چىقىپ بازار ئارىلاۋاتقان ئادەملەر خېلىلا كۆپ ئىدى.

بىز قورسىقىمىزنىڭ ئاچقىنىمۇ سەزمىگەن ھالدا خېلى جىق دۇكانلارنى ئارىلاپ، بىر قىسىم كېرەكلىك نەرسىلىرىمىزنى سېتىۋالدۇق. بۇ چاغدا ئاكام بىزگە:

«چۈشتىن ئېشىپتۇ، ھەرقاچان پۇتلىرىڭلارمۇ تېلىپ قورسىقىڭلارمۇ ئاچقاندىمۇ؟ مۇشۇ ئەتراپتا ئاغىنەمنىڭ يېڭىدىن ئاچقان ئاشخانىسى بار، تامىقى كارامەت ئوخشايدۇ ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭمۇ ئۇ ئاغىنەمنى خىزمەت ئالدىراشچىلىقىدا كۆرمىگىنىمگە خېلى كۈنلەر بولۇپ قاپتۇ، سىلەرنى بىر مېھمان قىلىۋالغان باھانىدە ئۇ ئاغىنەم بىلەنمۇ دىدار كۆرۈشۈۋالاي-دېدى. دە، بىزنىڭ» بولدى ئۆيگە بېرىپ تاماق يەيلى» دېگىنىمىزگە ئۇنىماي ماشىنىسىنى بىرقانچە كوچىدىن ھەيدەپ ئۆتۈپ، بىر بىرىگە يانداش سېلىنغان بىر قاتار ئاشخانىلارنىڭ ئالدىغا توختىتىپ، ئاغىنىسىگە تېلېفون قىلىۋېردى لوپەن ئاغىنىسى شۇ تاپتا ئۆزىنىڭ سىرتتا ئىكەنلىكىنى، تاماقلارنى خالىغانچە بۇيرۇتۇپ يەپ تۇرۇشىمىزنى، ھايات قالماسلىقىمىزنى يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى، بىزنىڭ كېتىپ قالماسلىقىمىزنى قايتا-قايتا تاپىلاپ تېلېفونىنى ئۈزدى. پەرەز قىلىشىمچە بۇرۇن بۇ ئاشخانىنىڭ ئورنى گىلەمچىلىك دۇكىنى ئىدى.

بىز پاراك بىلەن ئوخشاش قىلىپ لايىھەلەنگەن ئاشخانىلارنىڭ بىرىگە كىردۇق. ئاشخانا ئىچى زامانغا لايىق بېزەلگەن بولۇپ، تۈۋرۈكلىرىگە مىللىيچە نەقىشلەر ئويۇلغان ئىكەن. لېكىن بىز كىرگەن چاغ چۈشتىن سەل ئاشقان چاغ بولغاچقىمىكىن خېرىدار شالاڭ بولۇپ ئىككى ئۈستەلدە ئايرىم - ئايرىم ئىككىدىن تۆت كىشى غىزلىنىۋېتىپتۇ. بىز ئاشخانىنىڭ بولۇڭ تەرەپتىكى

نەرسىلىرىمىز ئۇزۇن قالمايلا ئۈستەل ئۈستىگە قويۇلدى. بىز پاراڭلاشقاچ قەھۋەدىن ھوزۇرلىنىۋاتاتتۇق، كۈتكۈچى كېلىپ بىر ۋاراق كىچىك باغاقچىنى ئۈستىلىمىزنىڭ يان تەرىپىگە چاپلاپ قويۇپ كەتتى. باغاقچىغا Adult، pm 6، Child 5،1 دەپ يېزىلغان ئىكەن. ھەر قېتىملىق ئىچكەن قەھۋەنىڭ پۇلىنى باشقىلار ئالدىراپ مەندىن بۇرۇن تۆلۈۋېتىدىغان بولغاچقا بۇ قېتىمىمۇ باشقىلارنىڭ مەندىن بۇرۇن چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ كۈتكۈچى چاپلاپ قويغان باغاقچىنى پۇل تۆلەيدىغان تالون ئوخشايدۇ دەپ ئالدىراپ قولۇمغا ئېلىۋالدىم - دە، پۇل تۆلەش ئۈچۈن بېرىپ ئالدىمدا پۇل تۆلەش ئۈچۈن ئۆچرەتتە تۇرغان خېرىدارلارنى تۈگىتىپ باغاقچىنى ئۇزاتتىم. پۇل يىغقۇچى قىز مەن سۇنغان باغاقچىغا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ماڭا قاراپ مېيىقىدا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ ئىنگىلىز تىلىدا بىر نېمىلەرنى دېدى. مەن بۇ دۆلەتكە يېڭى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنگىلىزچە ئۆگىنىشىنى ئەمدىلا باشلىغاچقا، كۈتكۈچى قىزنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي ئۈستەلدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ئايالىمنى شەرەت بىلەن چاقىرىپ ئەكېلىپ بىلىدىمكى ئەسلىدە مەن تاپشۇرغان باغاقچە پۇل تاپشۇرۇش تالونى بولماستىن بەلكى كەچتىكى ئۈستەلنى زاكاز قىلىپ قويغانلار ئۈچۈن چاپلاپ قويۇلغان باغاقچە ئىكەن. ئۇنىڭغا يېزىلغىنى كەچ سائەت 6 دە 5 چوڭ ئادەم 1 كىچىك بالا دېگەنلىك ئىكەن.

شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە ئىزادىن يۈزلىرىم قىزىرىپ ئاسمان يىراق يەر قاتتىق تۇيۇلۇپ، بۇرۇنلاردا چوڭلاردىن دائىم ئاڭلايدىغان «قارا قورساق» دېگەن سۆزنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشەنگەندەك بولدۇم-دە «ئەتىدىن باشلاپ پۈتۈن كۈچۈم بىلەن ئىنگىلىزچە ئۆگىنىشكە كىرىشىمەن» دەپ، ئۆز - ئۆزۈمگە ۋەدە بەرگەنلىكىمنى سۆزلەپ بەردىم ۋە كەينىدىن، ئۆيگە يېتىپ بارىدىغانغا يەنە ئازراق ۋاقىت بولغاچقا ئۇلاپلا چەتئەلگە يېڭى چىققان يەنە بىر ئاكىمىزنىڭمۇ ئىنسانلارنىڭ ئالاقە قىلىش قورالى بولغان تىل ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنى قوزغىغان مۇنداق بىر قىزىقارلىق ھېكايىسىنى سۆزلەپ بەردىم.

بىر كۈنى ۋەتەندىن يېڭىلا كەلگەن، بويلىرى ئېگىز ئەمما سەل ئورۇق، كۆزلىرى كۆك، قاڭشارلىق، چاچلىرى سېرىق، كېلىشكەن خۇددى چەتئەللىكلەرگىلا ئوخشايدىغان بىر ئاكىمىز. بىز تۇرۇۋاتقان شەھەردىن، يەنە بىر شەھەرگە تۇغقانلىرىنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن ماشىنىسىنى ھەيدەپ يۇقىرى سۈرئەتلىك تاش يولدا كېتىۋاتسا، كەينىدىن يېتىشىپ كەلگەن قاتناش ساقچىسى ماشىنىسىنىڭ چىراغلىرىنى لەپىلدىتىپ ئۇ ئاكىمىزنى يولدىن چىقىپ توختاشقا بەلگە بېرىپتۇ. ئۇ ئاكىمىز خىيالىدا ئاستا مېڭىپ، ئالدىراپ ماڭغان ساقچى ماشىنىسىنىڭ يولىنى توسۇپ قويغان ئوخشاي مەن دەپ ئويلاپ مېڭىۋېرىپتۇ. ماشىنا توختىمىغاندىن كېيىن، ساقچى ماشىنىسى ئاكىمىزنىڭ ماشىنىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ يول باشلاپ

چىقىشىمىزدا بىرەر نەرسىمىزنى ئۇنتۇپ قالغان بولساق ئاچىقىپ بەرگىلى چىققان ئوخشايدۇ دەپ ئويلايتمەن. شۇ ئەسنادا ئاكام ئۇ قىزدىن:

— سىڭلىم نېمە بولدى؟ بىرەر نەرسىمىزنى ئۇنتۇپ قاپتۇقما؟— دەپ، بېشىنى بۇراپ ئاشخانا تەرەپكە قارىدى. دە، پېشانىسىگە بىر شاپىلاق ئۇرۇپ گەپمۇ قىلماستىن پورتىمىدىن 300 سوم چىقىرىپ قىزنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ، ئاشقېنىنى قايتۇرمىسىمۇ بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى - دە، ماشىنىسىنى ئوت ئالدۇرۇپ، ئاشخانا ئالدىدىن تېز يۈرۈپ كەتتى. ماشىنىدا كېتىپ بېرىپ ئاكامدىن بۇ ئىشنى سوراپ بىلىدىم. ئەسلى ئىش مۇنداق ئىكەن: بىز «قارا تال» ئاشخانىسىغا كىرمەكچى بولۇپ مېڭىپ، سېلىنىشى ۋە ئىچىدىكى لايىھىسىگە ئوخشاش قىلىپ ياسالغان «قارا تال» ئاشخانىسىغا يانداش «مېھرىگىياھ» ئاشخانىسىغا كىرىپ غىزلىنىپتۇق. مەن ئاكامنىڭ بۇ خىجىلچىلىقىنى يوق قىلىش ئۈچۈن چەتئەلگە چىققان تۇنجى يىلى ئۆزۈم يولۇققان مۇنداق بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردىم.

ئۇيغۇرلار كۈندىلىك تۇرمۇشىدا چايدىن ئايرىلالمىغاندەك قەھۋەمۇ ئىنگىلىزلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا كەم بولسا بولمايدىغان ئىچىملىكى ھېسابلىنىدىكەن.

ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ يىغىلىپ چاي ئىچكەچ ئېقىم مەسىلىلىرى ئۈستىدە پاراڭ سېلىشىپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىدىغان مەخسۇس چايخانلىرى بولغىنىدەك ئىنگىلىزلارنىڭمۇ دەم ئالغان كۈنلىرى، يېقىن دوستلىرى بىلەن يېنىك مۇزىكىلار قويۇلۇپ تۇرغان قەھۋە خانىلارغا كىرىپ، قەھۋەلىرىنى ئاز-ئازدىن ئوتلاپ ئولتۇرۇپ ئۆز ئارا مۇڭداشقاچ ئىش پۇشۇقىنى چىقىرىشىدىكەن. «قارىغۇنىڭ شەھىرىگە بارساڭ بىر كۆزۈڭنى قىسسىۋال» دېگەندەك، چەتئەللىدە ياشاۋاتقان ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىمىزمۇ قەھۋەنىڭ مەزىلىك پۇردىقى ۋە سېھرى كۈچىگە مەپتۇن بولۇپ، قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان قەھۋە خانىلاردىن بەھىر ئالىدىغان بوپتۇ. قىسقىسى مەنمۇ بۇرۇن قەھۋەنى پەقەتلا ئىچمەيدىغان، ئەمما قەھۋەخانانا، دوستلارنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە دىدارلاشتۇرۇپ تۇرىدىغان ياخشى ئورۇن بولغاچقا، ئاستا-ئاستا قەھۋە ئىچىشكە كۆنگەندىن سىرت كۈنگە ئىككى ئىستاكان ئىچمىسەم بىئارام بولىدىغان بولۇپ قالدىم.

بىر كۈنى دىدارلاشمىغىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغان بىر نەچچە يىل پاراڭ سېلىش ئۈچۈن، ئىتالىيەلىكلەر ئاچقان بىر قەھۋەخانغا كىرىپ، دېرىزە تۈۋىدىكى يېڭىلا بوشىغان ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇردۇق. قەھۋەخانانا ئالدىراش بولغاچقا كۈتكۈچىنى خېلى ساقلىدۇق، كېيىن بىز 3 ئىستاكان (Latte) لاتتەي 2 ئىستاكان، (Cappuccino) كاپپىچىنو، بىر چەينەك چاي ۋە بىر نەچچە تال كىچىك تورت بۇيرۇتتۇق. بۇيرۇتقان

تۇرغان، شۇنىڭ بىلەن ساقچىلار ئۇ ئاكىمىزغا يولدىكى خاتالىقىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن قەلەم قەغەز بىلەن سېزىپ يولدىكى ئىككى لىنىيەنىڭ ئىچىدىكى لىنىيەدە ئۇزۇن ماڭسا بولمايدىغانلىقىنى ئۇ لىنىيەدە كۆپىنچە دوختۇرخانىنىڭ قۇتقۇزۇش ماشىنىسى، ئوت ئۆچۈرۈش ماشىنىسىغا ئوخشاش ماشىنىلارنىڭ ماڭىدىغانلىقىنى ياكى بولمىسا ماشىنىلارنى ياندىغاندا ماڭسا بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپتۇ. كەينىدىن ئاكىمىزنىڭ خېلى ئۇزۇن يولنى بېسىپ كەلگەنلىكىنى، چارچاپ قالغانلىقىنى چوقۇم بىر يەرنى تېپىپ دەم ئېلىپ يولغا چىقىش كېرەكلىكىنى ئېيتىپتۇ ۋە ئاخىرىدا ئاكىمىزنىڭ ئۆزلىرىنىڭ گېپىنى يەنە چۈشىنىلمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يېقىن ئەتراپتىكى شەخسى ياتاقخانىلارنىڭ بىرىسىگە ئەگەشتۈرۈپ ئەكېلىپ، قول ئىشارەتلىرى بىلەن مۇشۇ يەردە ئۇخلاپ يولغا چىقىشنى قايتا-قايتا تاپىلاپ كېتىپ قاپتۇ. ئاكىمىز شۇندىلا ساقچىلارنىڭ دېمەكچى بولغانلىرىنى چۈشىنىپ بېشىنى لىڭشىتىپتۇ ۋە ساقچىلار كەتكەندىن كېيىن يولنى داۋام قىلىپتۇ.

بىز ئەنە شۇنداق، ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان قىزىقارلىق ئىشلار ئۈستىدە پاراك سېلىشقاچ ئۆيىمىزگە يېتىپ كەلدۇق.

ئىشارەتلەر بىلەن چەتكە توختىتىپ، ماشىنا پىراۋاسىنى سورايتۇ. ئۇ ئاكىمىز يېڭى كەلگەچكە ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنگىلىزچە بىلىمىگەچكە ساقچىنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەلمەي تۇرۇپ قاپتۇ. ساقچىلار ئىنگىلىزلارغا ئوخشايدىغان ئاكىمىزنىڭ ئىنگىلىزچە بىلىمىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىپ قايسى دۆلەتتىن كەلگەنلىكىنى سورايتۇ. ئۇ ئاكىمىز بېشىنى چايقاپ تۇرغاندىن كېيىن ساقچى تېخىمۇ ئېنىق چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن كانادا، ئىتالىيە، فىرانسىيە دېگەنگە ئوخشاش بىر نەچچە دۆلەتنىڭ ئىسىملىرىنى چىقىرىپتۇ. شۇندىلا ئاكىمىز «ھە قايسى دۆلەتتىن كەلگىنىمنى سوراۋېتىپتۇ - دە» دەپ، ئويلاپ «چاينا» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ساقچىلار قارىسا ھېچ بىر جۇڭگولۇققا ئوخشىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇنچىلىك ھارغىن چىراي. شۇنىڭ بىلەن ساقچىلار «چىكىۋالمىسا، سورىغان سوئالىمىزغا تۈزۈك جاۋاب بەرمەسمىدى. بىزنى ئەخمەق قىلىۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ ئاكىمىزنى ماشىنىسىدىن تارتىپ چۈشۈرۈپ يانچۇقلىرىنى ئاخشۇرۇپتۇ. يانچۇقلىرىدىن زەھەرلىك چېكىملىك چىقمىغاندىن كېيىن، ماشىنىسىنى ئاخشۇرسا، ماشىنا تارتىمىسىدىن جۇڭگو پاسپورتى بىلەن چەتئەلدە ئالتە ئايغىچە ماشىنا ھەيدەشكە بولىدىغان، گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈلگەن ماشىنا پىراۋاسى چىقىپتۇ. قارىسا پىراۋىدىكى ئىسىم ۋە پاسپورتتىكى رەسىم شۇ ئاكىمىزنىڭ

پارچىلار*

ئەزىمجان نىزامى (قىرغىزىستان)

ۋاھ دەرىخا، نازىنىن يار، شامۇ - سەھەر يىغلىدىم،
سېغىنىپ مەن بويلىرىڭنى ئەترە-ئەنەبەر يىغلىدىم.

كۆيدۈم، ئۆچمەي پىراقىڭدا ئاللاھۇ ئەكبەر يىغلىدىم،
بىدار ئىزدەپ دىلدارىم، دىلدا دىلبەر يىغلىدىم،

قەلبى قۇياش، كۆزى چولپان، ئۆزۈم قەمەر يىغلىدىم،
ئاھ، مەشۇقۇم، ئاشىق ئەزىم، قەلبى دەپتەر يىغلىدىم.

ئاخىرى بارغۇ نىگارم بۇ يىغىننىڭ كۈلكىسى،
تۇندىن بىزار ئويغاندى يار، بۇ خۇشاللىق بەلگىسى.

جانان بىدار بول بەختىيار ئەتە - ئۆگۈن كەلگۈسى،
ئەندى قاچسا بەخت بىزدىن، مەڭگۈ تاشلاپ كەتكۈسى.

* شائىرنىڭ «زۇلۇمغا زاۋال» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدىن ئېلىندى.

ئابدۇقادىر داموللام
(1870-1924)

ئابدۇقادىر داموللامنىڭ

ئەخلاق چۈشەنچىسى*

رىسالىت تۇرسۇن** (تۈركىيە)

ئەخلاق ئىكەنلىكى تەكىتلەنگەن. دەۋرىمىزگە قارايدىغان بولساق، چوڭلارنى ھۆرمەتلەپ، كىچىكلەرنى ئاسراش بىزنىڭ گۈزەل ئەخلاق ئەنئەنىمىز بولسىمۇ، لېكىن بەزى كىشىلەر ئارىسىدىكى مېھرى مۇھەببەت، كۆيۈنۈش، شەپقەت كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ، باشقىلارغا رەھىمسىز مۇئامىلە قىلىدىغان ئەھۋاللار مەۋجۇت. بۇلاردىن باشقا يەنە، ھايۋانلارغا شەپقەتسىزلىك قىلىدىغان، ھەر خىل ئىنسان قىلىپىدىن چىققان ئەھۋاللارنىمۇ كۆرۈپ تۇرىمىز. شۇڭا بۇ يەردە تەكىتلەنگىنى گەرچە ئۇزۇن يىللار بۇرۇنقى نەزىرىيە بولسىمۇ، بۇنىڭ مەڭگۈ توغرا ھالەتتە داۋاملىشىپ ماڭىدىغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

3. ئەگەر ئەخلاقى ياخشى بولمىسا، كىشىلەرنىڭ يۈزىنىڭ چىرايلىقلىقى مەنپەئەت قىلامدۇ؟ شۇنىڭ ئۈچۈن سەن چىرايلىقلىقىنى ئوغۇل بالىلىقلىقنىڭ ئىپادىسى قىلما، چۈنكى پارىقىراق تۆمۈرنىڭ ھەممىسى يەمەننىڭ تۆمۈرى بولۇۋەرمەيدۇ.

بىزدە «تېشى پال-پال، ئىچى غال-غال» دەيدىغان گەپ بار. بىز ھەر قانچە ساھىبجامال، شاھزادىدەك بولۇپ كەتسەكمۇ، بىزدە گۈزەل ئەخلاق بولمىسا بىكار. ئەمەلىي تۇرمۇشقا قارايدىغان بولساق، ئاياغنى پارقىرىتىپ مايللىۋالغان، كاستۇم - بۇرۇلكىنى قاتۇرۇپ كىيىۋالغان بىر قىسىم كىشىلەرنى كۆرىمىز، ئاغزىدىن چىققان گەپلەر ئادەمنى سەسكەندۈرىدۇ. شۇنىڭدەك، بىر قىسىم قىزلارمۇ يۈزىگە ئۇپا-ئەڭلىكىنى بولۇشىغا سۈرۈپ، رەڭگارەڭ كىيىنىۋالغان بىلەن بىر ھەرىكىتىنى كۆرۈپلا لاسسىدە بولۇپ قالىمىز. شۇڭا قەدىمكىلەر: «بوياق بىلەن بويىغىچە تېشىڭنى بىلىم بىلەن زىننەتلىگىن ئىچىڭنى» دەپ ناھايىتى توغرا ئېيتىپتىكەن. بىلىم ۋە ئەخلاق ئىنساننىڭ زىننىتىدۇر.

4. سۆز زىننەتتۇر، سۈكۈت بولسا خاتىرجەملىكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ سۆزلىمە. مەن سۈكۈت قىلغىنىمغا بىر قېتىممۇ پۇشايمان قىلمىدىم،

مەن كىتاب مەزمۇنىدىن ئەخلاق توغرىسىدىكى مەلۇم قىسىملارنى ئۈزۈندە قىلىپ، شۇنىڭغا ماس رېئاللىقتىكى مىساللار بىلەن يېزىپ چىقتىم.

1. ئاللاھ ئىنسانغا ئەقىل-ئەدەبتىن ئارتۇقراق تۇرىدىغان بىر نېمەتنى بەرگەن ئەمەس. ئەقىل ۋە ئەدەب ياشلارنىڭ جامالىدۇر. ئادەمنىڭ ئۇ ئىككىسىدىن ئايرىلغىنىدىن كۆرە ھاياتىدىن ئايرىلغىنى ياخشىراق تۇر.

بۇنى كۈنىمىزدىكى ئەمەلىيەتكە تەدبىقلايدىغان بولساق، كىشىلەرنىڭ سىرتقى كۆرۈنۈشى ھەر قانچە چىرايلىق، كېلىشكەن بولۇپ كەتسىمۇ، ئۇنىڭدا ئەقىل، بىلىم بولمىسا، ئەدەب-ئەخلاق بولمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ تۇرىمىز. بىر كىشى سىرتقى قىياپىتى ئارقىلىق بەلكىم كىشىلەرنى ناھايىتى قىسقا ۋاقىت ئۆزىگە قارىتالىشى مۇمكىن، لېكىن بىلىملىك ۋە ئەخلاق بولسا ئۇزۇن ۋاقىت كىشىلەرنى قايىل قىلالايدۇ، ھۆرمەتكە ئېرىشەلەيدۇ.

ئۇنداقتا بىر كىشى بىلىملىك بولۇپ، ئەخلاقسىز بولۇپ قالسا قانداق ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ؟ ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىش ناھايىتى تەس بولغان ۋەقەلەر كېلىپ چىقىشى مۇمكىن، خۇددى ھازىرقى دۇنيادا يۈز بېرىۋاتقان زۇلۇملار، ۋەھشىيلىكلەر ۋە قىرغىنچىلىقلاردەك. بۇ يامان نىيەتلىك كىشىلەردە يېتەرلىك بىلىم بار، تېخنىكا بار، لېكىن شۇلاردا ئىنسانىي ئەخلاق بولمىغاچقا، ئىنسانىيەتكە زۇلۇم قىلىۋاتىدۇ، بىگۇناھ كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ.

2. ئەي ئوغلۇم، جانلىقلارنىڭ ھەممىسىگە رەھىم قىلغىن، ئۇلارغا كۆيۈنۈش ۋە شەپقەت كۆرۈڭ بىلەن باق. ئۇلارنىڭ چوڭلىرىنى ھۆرمەتلە، كىچىكلىرىگە رەھىم قىل. ھەر بىر ئىشتا ھەممىنى پەيدا قىلغۇچىنىڭ ھەقىقىگە رىئايە قىل.

بۇ يەردە ھەر قانداق جانلىققا شەپقەت ۋە كۆيۈنۈش بىلەن يېقىنلىشىش كېرەكلىكى، بۇنىڭ بىر ئىنسانىي

* «خانم-قىزلار ئىلىم چىيى» سۆھبىتى بۇيىچە تەييارلانغان ماقالە

** ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى ئۆسمە كېسەللىكلىرى ئىنستىتۇتى راک كېسلى ئىرسىيىتى كەسپى دوكتوراتى

ئەيىبلەرنى تىلغا ئېلىپ يۈرۈشتۈر. ئەگەر ئىنسان ئەقىل ئىگىسى بولغان بولسا، (ئۆزىگە قارىسا) يېتەرلىك ئەيىب تۇرغان يەردە باشقىلارنى ئەيىبلەپ يۈرمەيتتى.

ئەمەلىيەتتە بىر كىشىنىڭ ئۆز ئەيىبلىرىنى كۆرۈپ ئېتىراپ قىلالايدىغان، باشقىلارنىڭ ئەيىبىنى يېپىشقا ئۇرۇنىدىغان ھالەتكە كېلىشى ناھايىتى قىيىن بىر ئىش. بۇنىڭ ئۈچۈن ياخشى ئائىلە تەربىيەسى، كۆپ ئوقۇشى، تۇرمۇش تەجرىبىسىگە ئىگە بولۇشى كېرەك. مۇشۇنداق ھالەتكە يېتەلمىگەنلەرنى خاراكتېرى پىشىپ-يېتىلگەن، ئەخلاىلىق كىشىلەردىن دېيىشكە بولىدۇ.

بۇ نۇقتىدىن قارىغاندا، ھازىرقى دەۋردە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان ۋە ناھايىتى ئەۋج ئېلىۋاتقان بىر ئەھۋالنى مىسال قىلىشقا بولىدۇ.

ھازىر كىشىلىرىمىزدە ئۆزىنى دۇنيادا بىر چاغلادىغان، يەر شارىنى ئۆزىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىۋاتىدۇ، ھەممە ئىشنى مەن بىلىمەن دەيدىغان مەدەنىلىق، ئۆزىدىن قەتئىي قۇسۇر تاپالمايدىغان، توختىماي قارىشى تەرەپنى ئەيىبلەيدىغان، چۈشۈرىدىغان ئۆز مەپتۇنلۇق كېسىلىنىڭ نىسبىتى ئۆرلەپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ خىل كېسەللىككە گىرىپتار بولغان كىشىلەر ھە دېسە باشقىلارنى ئەيىبلەپ دەپ ئويلايدۇ، ئۆزىنىڭ ئاسماندىكى يۇلتۇزلاردىنمۇ كۆپ ئەيىبلىرىنى قەتئىي كۆرەلمەيدۇ، كۆرسىمۇ ئېتىراپ قىلالمايدۇ. شۇڭا بۇ خىل كېسەللىكنىڭ نىسبىتىنى تۆۋەنلىتىش، نۆۋەتتىكى كىشىلىرىمىزنىڭ ئەخلاىقىنى، ساپاسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتىكى بىر باسقۇچ دەپ قارايمەن.

7. بىز شۇنداق كىشىلەردۇرمىزكى، بىزنىڭ ئەخلاىقىمىز، شەرەپ يۈزىمىزدىن بىزگە چېقىلمايدىغان كىشىلەرگە ئالدى بىلەن چېقىلىشقا يول قويمايدۇ.

بۇ يەردە بىزگە چېقىلمىغان، بىگۇناھ كىشىلەرگە ئالدى بىلەن چېقىلماسلىق تەكىتلەنگەن بولۇپ، بۇنىڭ ئۆزىمۇ بىزنىڭ ئەخلاىقىمىزدىن بولغانلىقى تەكىتلەنگەن. ئىنساننىڭ مەلۇم خاراكتېرىگە ئىگە بولۇشى، مەرد بولۇشى، دوستىغىمۇ دۈشمىنىڭمۇ مەردلەرچە ئادىل مۇئامىلە قىلىشىنىڭمۇ ئەخلاىق جۈملىسىدىن ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. كۈنىمىزدە، ھە دېسە كىشىلەرگە ئورا كولايدىغان، بىكاردىن بىكار باشقىلارغا چېقىلىپ باقىدىغان، تايىنى يوق چۈپرەندىلەر مەۋجۇت. شۇڭا بۇلارنىڭ ئازىيىشى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىش بىزنى تېخىمۇ كۈچەيتىشى مۇمكىن.

8. ئىكرام قىل، شۇنداق قىلساڭ ياخشى ئىش قىلىشنى ئادەتكە ئايلاندۇرالايسىن. قىسقىسى، (سېنى) ھۆرمەتلەيدىغان بىر ئادەمنى پەقەت (سەن باشقىلارنى) ھۆرمەتلەش بىلەنلا تاپالايسىن.

بۇ يەردە تەكىتلەنگىنى ئىكرام قىلىش، يەنى باشقىلارغا بېرىش. بىز باشقىلارغا نېمە بەرسەك شۇنىڭغا ئېرىشىش ئېھتىماللىقىمىز كۈچىيىدۇ. باشقىلارنىڭ

ئەمما، سۆزلىگىنىمگە كۆپ قېتىم پۇشايمان قىلدىم. بۇ يەردە سۆز قىلىش ئەخلاىقىنى ناھايىتى قىسقا ۋە جانلىق ئىپادىلەپ بەرگەن بولۇپ، ھەر بىر گەپنى ئويلىنىپ قىلىشىمىز كېرەكلىكىنى تەكىتلىگەن.

بۇ نۇقتىغا كەلگەن ئېسىمگە يېقىنقى يىللاردىن بۇيان دائىم كۆزىتىپ كېلىۋاتقان بىر مەسىلە كەلدى. مەن ھەر قېتىم بۇنداق ئىشلارغا يولۇققىنىمدا ھەيران قالغىمەن. «بىز مۇشۇنداق ئاغزى بېزەك مىللەت بولغىمىدۇق» دەپ ئويلاپ كېتىمەن. يېقىنقى يىللاردا تورلاردا ھەر خىل ئالاقە قوراللىرىدا، ئىنكاس ياكى گۇرۇپتا سۆھبەت قىلىش شەكلىدە باشقىلارغا ھاقارەت قىلىدىغان ئىشلار ناھايىتى ئەۋج ئېلىپ كېتىپتۇ. بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ تىلى شۇ قەدەر ئۇزىراپ كەتكەنكى، 70 - 80 كىشىلىك گۇرۇپپىدا مەلۇم كىشىنىڭ شەخسىيىتىگە، خاراكتېرىگە ھۇجۇم قىلىدىغان، ئوچۇق-ئاشكارا ئىنكاس رايونىدا ئائىلىسىنى، خوتۇن-قىزلىرىنى سەت گەپلەر بىلەن ھاقارەتلەيدىغان ئىشلار سامان دەك، ئەجەب بىزدە سۆز قىلىش ئەخلاىقى شۇنچىلىك ناچار ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدىمۇ؟ دېمەك، بىز گەپ قىلغاندا «يەتتە ئۆلچەپ بىر كەس» قائىدىسى بويىچە ئىش قىلىشىمىز كېرەك، بولمىسا تىلىمىزنى يىغماسلىقىنىڭ، بەزى چاغلاردا ئۆزىمىزنى بېسىۋېلىپ سۈكۈت قىلالمىغانلىقىمىزنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتىمىز. بىزدە «تىلىڭنى يىغمىساڭ كاللاڭ كېتىدۇ» دەيدىغان گەپ بار. بۇنىڭ دەردىنى بۇ دۇنيادا تارتىمىساق، ئۇ دۇنيادا ھامان بىر كۈنى سورىقى بولىدۇ.

5. ئىلىم ۋە ئەدەپكە ئۇنچىۋالا ھېرىس بولۇپ كەتمىگەن. بەزىدە كىشىگە ئىلىم ۋە تەتقىقاتمۇ زىيان ئېلىپ كېلىدۇ. پەزىلەت ۋە ئەدەب ئىگىلىرىنىڭ بازىرى كاساتلىشىپ نادانلارنىڭ بازىرى چىقتى.

بۇ يەردە بەزىدە ئىلىم ۋە تەتقىقاتنىڭمۇ كىشىگە زىيان ئېلىپ كېلىدىغانلىقى تەكىتلەنگەن بولۇپ، مېنىڭ ئېسىمگە ماگىستىرلىقتىكى يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇمنىڭ مۇنداق بىر گېپى يەتتى: «قەدىرلىك دوستلىرىم، بىزنىڭ كەسپىمىز شۇنداق بىر كەسپكى، بۇنى ياخشى تەرەپكە ئىشلەتسەك جانلىقلار دۇنياسىنى ئىنسانىيەت ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى خىزمەت قىلدۇرالايمىز، لېكىن يامان تەرەپكە ئىشلەتسەك بومبا ياسايدىغان، بىيولوگىيەلىك قورال ياساپ ئىنسانىيەتكە بالايى-ئاپەت ئېلىپ كېلىدىغان ئىشلارنىمۇ قىلالايمىز». ھازىر كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، بىر قىسىم ئىنسانلار ئىلىم-پەن، تېخنىكا ۋە تەتقىقات نەتىجىلىرىنى يامان ئىشلارغا قوللىنىۋاتىدۇ. بىيولوگىيەلىك قورال بولۇش ئېھتىماللىقى تالاش-تارتىش قىلىنىۋاتقان كورۇنا ۋىرۇسى 1.5 يىلدىن بۇيان دۇنيانى پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. ياخشى نىيەتلىك، ئەخلاىلىق كىشىلەر باستۇرۇلۇپ، زوراۋان كۈچلەر ئۈستىگە چىقىۋاتىدۇ.

6. ئىنساندىكى ئەڭ يامان ئىش ئۆزىنىڭ ئەيىبىنى ئۇنتۇپ قېلىش ۋە قېرىندىشىدىكى يېپىلىپ قالغان

بىر ئاز ئاستا يېپىلىشى مۇمكىن. بىز ھەممىمىز قوللىمىزدىن كېلىشىچە ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا ئۇرۇنسا، ھامان بىر كۈنى ئۆزىمىزگە قايتىدۇ، خەلقىمىزگە قايتىدۇ، خەلققە پايدىلىق تېخىمۇ چوڭ ئىشلار ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

10. ئەگەر ئاللاھ يېپىلىپ قالغان بىر پەزىلەتنى تارقىتىشنى ئىرادە قىلسا، ئۇ پەزىلەت ئۈچۈن ھەسەتخورلارنىڭ تىلىنى (غەيۋەت قىلىش ئۈچۈن) كۆزەتچىلىككە قويدۇ. ئەگەر ئوت يېنىدىكى نەرسىلەرنى كۆيدۈرمىگەن بولسا ئىدى، ئارچا ياغىچىنىڭ خۇش پۇراقلىقى بىلىنمىگەن بولاتتى.

كۈنىمىزدە كۆرۈلۈپ تۇرغىنىدەك، مىللەت ئۈچۈن بىرەر ئىش قىلىشقا تەۋرىنگەن كىشىلەرنىڭ كەينىدىن ھەر خىل ئۆسەك سۆزلەر چىقىدۇ. بۇنىڭدىن پەزىلەتلىك، ئەخلاقلىق، ياخشى كىشىلەرنىڭ ئاشۇ نادان، ھەسەتخور بىر ئوچۇم كىشىلەر تەرىپىدىن يورۇتۇلۇپ بېرىلىدىغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بۇنداق چاغلاردا شوئارىمىز «ئىتلار قاۋاپ قىلىۋېرىدۇ، كارۋان يولىغا كېتىۋېرىدۇ» بولۇشى كېرەك.

ھۆرمىتىگە ئېرىشىمىز دەيدىكەنمىز ئالدى بىلەن باشقىلارنى ھۆرمەتلىشىمىز كېرەك. دەۋرىمىزدە مەيلى ماددىي نەرسىلەر بولسۇن، مەيلى ھۆرمەت، مېھرى-مۇھەببەت، كۆڭۈل بۆلۈش بولسۇن داۋاملىق باشقىلاردىن تەلەپ قىلىدىغان، پەقەت ئېلىشىنىلا بىلىپ، بېرىشنى بىلمەيدىغان كىشىلەرنى ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. دېمەك، ئالدى بىلەن بېرىش ئاندىن كېيىن ئېلىشنى كۈتۈشمۇ بىر ئەخلاق جۈملىسىدندۇر.

9. گەرچە لايىقەتسىز ئورۇنلار بولسىمۇ ياخشىلىق تېرىغىن (قىلغىن)، ياخشىلىق قەيەرگىلا تېرىلسۇن زايە كەتمەيدۇ.

تاشمۇھەممەت باتۇرنىڭ «ياخشىلىق قىل قولىڭدىن كەلسە» ناملىق ناخشىسى قۇلىقىمدا ياڭرىغاندەك بولدى. يامانلىق يۇقۇشچان بولغىنىدەك، ياخشىلىقمۇ يۇقۇشچان بولىدۇ، ئەلۋەتتە. بىزدە «ياخشىلىق بوسۇغا ئاتلىغۇچە، يامانلىق جاھانغا تاراپتۇ» دەيدىغان گەپ بار. سېلىشتۇرىدىغان بولساق، يامانلىقنىڭ يۇقۇشچانلىقى ياخشىلىقتىن يۇقىرى بولىدۇ، بىر يامان ئىش ناھايىتى تېز سۈرئەتتە تارقالغان، يېپىلغان بولسا، ياخشىلىق

كۆك كېچە

ئەھمەد سەلچۇق ئىلكان (تۈركىيە)

بەختىمگە قارشى..
شۇنداق بىر كەتتىڭكى
پارچىلاندى
ئارزۇلىرىم ئىچىمدىكى...

ئۈمىدلىرىمنىڭ كۆكىنى ئېلىپ كەتتىڭ،
دېڭىزلىرىمنىڭ كۆكىنى ئوغۇرلاپ كەتتىڭ
كۆپكۆك دۇنيارىمغا
قايقارا بىر مىخ قېقىپ كەتتىڭ...

كەتتىڭ
ۋە سەنمۇ ھەر يالغانغا ئوخشاش
تۈگىدىڭ
ئاخىرلاشتىڭ...

سۈمەييە ئايتۈرك تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)

كۆك رەڭلىك كېچىدە باشلانغان ئىدى سۆيگۈمىز
ۋە
كۆكەرگەن ئىدى پۈتۈن ئۈمىدلىرىم ئۇ كېچە
ئۇنتۇلدۇرغان ئىدىڭ ماڭا قاراڭغۇلۇقنىڭ قارا
بولدىغانلىقىنى
ۋە كۆزلىرىڭدە بايقىغان ئىدىم تۇنجى قېتىم
پۈتۈن كېچىلەرنىڭ كۆك بولىدىغانلىقىنى...

بىر كۆك كېچە ئىدى ئۇ،
پۈتۈن كېچىلەردىن گۈزەل.
بىر كۆك كېچە ئىدى ئۇ،
مەن ئۈچۈن ئۆمۈرگە بەدەل...

ۋە كېيىن...
شۇنداق بىر كەتتىڭكى

بىرلا يول

نىزار قەبىئىي (سۈرىيە)

باشايىمەن ياكى ئۆلۈمەن ئەركەكچە!
تىكەي دەيمەن پەلەستىن تۇپرىقىغا
زەيتۇن دەرىخى
ياكى ئاپلېسىن ۋە يا ئەتىرگۈل.
«دەردى نېمە» دېگەنگە:
«مىلىتىق» دېگەنلەر.
مىلىتىقمۇ تاپتىم
كۈرەشكە كىردىم.
تۇپا - تىكەن تۆشۈكىم
ئارزۇ-ئۈمىد يېپىنچام.
تەقدىرىم بۇ دېمەيمەن.
تەقدىرىم ئۆز قولىمدا.
ئەي ئىنىقلاپچىلار
قۇدۇستىكى
خەلىلىدىكى
بىيساندىكى
ئەغۋاردىكى
بەيتۇل لەھمىدىكى
ئەي ئەركىنلىك جەڭچىلىرى
نەدە بولساڭلار مەيلى
ئالغا،،،!
ئالغا!..!
تىنچلىق سۆھبىتى
ئادالەت
ھەممىسى بىر ئويۇن.
پەلەستىنگە پەقەت
بىرلا يول بار
مىلىتىق ئېغىزىدىن بارىدىغان.

ماڭا مىلىتىق كېرەك...
ئۆزۈڭنى ساتتىم ئاپامنىڭ
مىلىتىقى دەپ.
گۆرۈڭگە قويدۇم پورتىمالمىنى
مىلىتىقى دەپ...
بىز ئۆگەنگەن تىل
ئوقۇغان كىتابلار...
يادلىغان شېئىرلار
ئۆلگە تەڭ ھەممىسى...
بىر مىلىتىق ئالدىدا...
مىلىتىقمۇ تاپتىم
ئېلىپ كېتىڭلار مېنى
پەلەستىنگە.
مەريەمنىڭ چېھرىدەك غەمكىن دۆڭلەرگە.
يېشىل گۈمبەزگە.
پەيغەمبەر تېشىغا،،،
ئىزدەۋاتىمەن
يىگىرمە يىلدىن بىرى بىر ۋەتەن،
بىر كىملىك.
تىكەنلىك سىمدە قورشالغان ئۇياقتىكى ئۆيۈمنى
ئەشۇ ۋەتىنىمنى
بالىلىقىمنى..
مەھەللىدىكى دوستلارنى
كىتابلىرىمنى
رەسىملىرىمنى
ھەممە ئىسسىق بۇلۇڭنى
بارلىق گۈزەل چاغلارنى...
مىلىتىقمۇ تاپتىم
ئېلىپ كېتىڭلار مېنى
پەلەستىنگە.
ئەي ئەركەكلەر!

ئەرەبچىدىن ئۇيغۇرۇللاھ تەرجىمىسى (تۈركىيە)

ئىشقى ۋە قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز

ئاقگۈن ئاكوۋا (تۈركىيە)

ھالبۇكى، راستىمنى ئېيتسام؛
مەن پەقەتلا
بىر قۇيرۇقلۇق يۇلتۇزغا
سوقۇلدۇم دەپ ئويلىغانىدىم
ھاياتنىڭ چېكى يوق كوچىلىرىدا مېڭىۋاتقاندا،
يۈرىكىم بىر پارتلاش بىلەن نۇرلانغاندا...

مەن كۆرۈنگەن پۈتۈن دوختۇرلار ئوخشاش نەرسىنى
ئېيتىشتى؛
دېيىشىۋالغاندەكلا
بۇ كېسەلنىڭ ئىسمى «ئىشقى»
ۋە بۇ ياشتىن كېيىن ئىنساننى تېخىمۇ ئاجىزلىتىدۇ...

سۈمەييە ئايتۈرك تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)

شېئىرلار

مۇيەسسەر خەندان (تۈركىيە)

قايتا تۇتۇلۇش

ئىپارنى تېگىشمەس سەرگە،
غۇرۇرىن ئۇرغۇچە يەرگە
ئاتەشكە تۈگۈرگەن دوپپام...

تۈنۈگۈن يۈزىدە دوپپام،
بۈگۈننىڭ كۆزىدە دوپپام،
ئەتىنىڭ سۆزىدىن قالدۇم،
تىلىمدىن سۇغۇرۇپ ئالدىم...
دەردىمگە ئۆگۈپ گۈلى،
قولۇمدا بىر تۇتام كۈلى
جېنىمدەك پۈكۈلگەن دوپپام...

2018 - يىلى 4 - ماي

تۇتقۇنلۇق

ئايىغى چىقماس خالتا كوچىلاردا ماڭمەن،
كىچىك ۋاقتىمدىكىدەك تۇتقۇنمەن چارسىزلىكىمگە.
ناتونۇش كوچىلار بۇ ئىنسانلىقىمغا،
مەستلىكىم كېلىدۇ
يوپۇرماقلارنىڭ شاخلىرىدىن تۆكۈلۈشىگە؛
مەستلىكىم كېلىدۇ
زەنجىرىسىز ھاياتنىڭ ئەركىنلىكىگە...

ئىچىمدە ئوت يانار،
كۆزلىرىم ئوت قاچار،
باغلانغان تىلىم ئۆتمۈشكە قاچار،
مەندىن يەنە قانچىسى بۇ كەچمىشنى ياشار؟
كۆيىمەن، كۈل بولىمەن،
ئادەم بولۇپ قايتا تۇغۇلىمەن،
ئاچچىق زەردابىنى يەنە بىر قېتىم يۇتۇپ،
يەنە بىر قېتىم ئوخشاش ئۆلۈمگە قوغلىنىمەن.

قارا باشلىرىم قاراڭغۇلۇقتا ئاقاردى،
قارا دەردلىرىم تۆمۈرلەردە قاپاردى،
باغدا بوستانىم، تاغدىكى شەرەپ - شانىم
لەيلى - رەيھانلىرىم كەبى ئاياغلاردا تاتاردى...
تۇپراقلىرىمدەك رەڭگىنى ئۇنتۇمىغان يۈرىكىمدە بوغۇلىمەن.

ئاھلىرىم، زارلىرىم، نالىلىرىم،
قوي كۆزلىرىم، قارا كۆزلىرىم،
قايسى بۇرچەكلەردە تىترەۋاتقان لالىلىرىم،
تۈن كېچىدە قاناۋاتقان يارلىرىم،
قوشۇۋېلىڭلار مېنى كىشەنلىرىڭلارغا،
تۇتقۇنمەن چارسىزلىكىمگە
مومامنىڭ

بوۋامنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلگەندىكى چارسىزلىكىدەك،
دادامنىڭ نەۋقيرانلىقىنى كۈتكەندىكى چارسىزلىكىدەك...

بۇ قېتىم
يىللار كەينىڭدىن يۈگۈردى،
ئالدىنقىغا ئېلىنغان جېنىم بىلەن تەڭ.
پۇتلىرىمغا ئېسىلدى نامەلۇم كەلگۈسى،
«بىر نەچچە يىلدىن كېيىن» دېگەن ئۈمىد،
مەن «يالغان» دەيمەن، ئىشەنگۈم بار ئىدى.
ھېلىلا قېچىپ كېتىدىغاندەك
بارماقلىرىم بىر - بىرىگە يار ئىدى.

پىياز توغراۋېتىپ يىغلىيالىمىدى كۆزلەر،
پىيازلىرىنى يىغلاتتى.
باتۇرلۇق قىسسىلىرىنى سۆزلىيەلمىدى لەۋلەر،
چۆچەكلەر ئۆزىنى جىملىدى.

بۇلۇڭلاردىكى بالىلاردەك
شۈمبە يىگۈسى كەلدى يۈرەكنىڭ،
ئۈمچە يىگىسى كەلدى ھەتتا ھويلىدىكى چېلەكنىڭ.
مەندىن بىر يۇتۇم ئىچتى ھايات،
سەندىن بىر چىشلەم چىشلىگەچ،
مەن بۇ ھاياتنىڭ ئىچىدە ئېرىپ - ئېرىپ كېتىۋاتىمەن
ئېرىشنى بىلمەيدىغان تۆمۈرلەر قارىغان كۆزلىرىڭدەك...
ئاخىرقى قېتىم بولىدۇ بۇ قېتىم
ئۆڭگەن كۆڭلەكلەرنىڭ رەڭگىدەك،
ئاغرىغان سۆڭەكلەرگە پاتمايدۇ قاتتىقچىلىق،
سۆڭەكلەر يۇمشايدۇ،
ئاندىن يوقايدۇ
ساڭا ئەگەشكەن كۆلەڭگىدەك.
بىز ئىككى يەردە تۇتقۇن بولدۇق،
سەن قايتا - قايتا تۇتۇلغاندەك
مەن قايتا - قايتا ياشاۋەردىم...

دوپپام

تامچە-تامچە يېشىمدەك
بېشىمدىن تۆكۈلگەن دوپپام،
مېنى سەندىن ئايرىغان پىراقىمدەك
يۈرىكىمدىن سۆكۈلگەن دوپپام...

قەشقەر يولى سورامدۇ؟
نوزۇك باشسىز تۇرامدۇ؟
«تاغنىڭ سۈيىدىن ئىچكەن»،
«يالغۇز يۈرۈپ مۇڭ چۈشكەن»
مۇشتۇمدەك تۈگۈلگەن دوپپام...

ئۆلۈمنىڭ رەڭگىدە ئايۋان،
دوپپىسى جىگىدەك ئالۋان،

ئانىلار ھەقتە

نىگارا ئىبراھىمىۋا (قازاقىستان)

نىگارا ئاسىمجانقىرى ئىبراھىمىۋا 1998 - يىلى 7 - ئاۋغۇستتا داڭلىق ياركەنت تەۋەسىگە قاراشلىق چوڭ-چىغان يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن. 2016 - يىلى ئوتتۇرا مەكتەپنى ئەلا نەتىجە بىلەن تاماملىغان. شېئىر يېزىشقا باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدىن باشلاپ ئىشتىياق باغلىغان. كېلەچىكىدىن زور ئۈمىدلەرنى كۈتىدىغان ياش قەلەم ئىگىسىنىڭ تۆۋەندە شېئىرىنى دىققەتلىڭلارغا تەقدىم قىلىمىز.

بىر دەقىقە ئۇ يوقاپ كەتسىلا،
ئىزدەيمىز، مەيلى كۈندۈزى، تۈنى.

ئەزىز ئانامنى باتۇرۇم دەيمەن،
ھەتتا مەن ئۈچۈن ھەم ئاتا بولغان.
خۇددى كۆكتىكى پەرىشتەم دەيمەن،
قاننى بىلەن قورغىنىم بولغان.

قاتارغا قوشتى، ئەلدىن كەم قىلماي،
تۈنلەردە بەزەن ئۆتتى كۆز ئىلماي.
بېشىنى ئەگمەي بەرداشلىق بەردى،
جاپالار تارتتى مەن ئۈچۈن تىنماي.

قەلەم ئالدىم قولۇمغا مۇڭلىنىپ نۇرۇپ،
ئىچ سىرىمنى يازاي مەن مىسرالار قۇرۇپ.
ئانا دېگەن سۆز بىلەن باشلىغۇم كېلۇر،
بارچە مېھىر-سۆيگۈنى ئانىلار بېرۇر.

بوۋاق چاغدىن پەپىلەپ قاتارغا قوشقان،
ئاق سۈت بەرگەن مېھرىبان، پاسىبان ئىنسان.
كېچىلەردە كۆز ئىلماي، مېنى پەپىلەپ،
ئاغرىپ قالسام يېنىمدا يۈرگەن ئەنسىرەپ.

تاڭلارغا ئۇلاپ، ئۆتەرگەن كۈنى،
ئۆيدە-تالادا ئۆچمىگەن ئۇنى.

چۈشەندۈرەلمەيۋاتىمەن

ئورخان ۋەلى قانسىق (تۈركىيە)

بىر جاي بار، بىلىمەن
ھەممىنى ئېيتىۋالغىلى بولىدىغان،
بەكمۇ يېقىنلاشتىم، ئاڭلاۋاتىمەن
چۈشەندۈرەلمەيۋاتىمەن.

يىغلىسام ئاۋازىمنى ئاڭلارسىزمۇ؟
مىسرالىرىمدا،
سۈرتۈپ قويارسىزمۇ
كۆز ياشلىرىمنى قوللىرىڭىزدا.

بىلىمەيتتىم، ناخشىلارنىڭ بۇنچە گۈزەل
ۋە سۆزلەرنىڭ يېتەرسىزلىكىنى
بۇ دەرتكە مۇپتىلا بولۇشنىڭ ئالدىدا.

ئۇيغۇرۇللاھ نۇركىچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)

نۇرغۇن ياش شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىدىكى ئېستېتىك قاتلام*

ز. زۇنۇن

ھەممىمىزگە مەلۇمكى، 80 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا بىر تۈركۈم ياش شائىرلار مەيدانغا چىقىپ، ئەنئەنىۋى شېئىرىيەت قاراشلىرىنى دادىل ئىسلاھ قىلدى، مىللىي ئاڭ بىلەن يەرلىك ئالاھىدىلىك ۋە زامانىۋى سەنئەت ئېلىپبىنى تېزىنچە بىرلەشتۈرۈپ، شېئىرىي شەكىل، شېئىرىي پىكىر جەھەتلەردە يېڭىلىق ياراتتى.

بۇ مەزگىلدە مەيدانغا كەلگەن شېئىرلاردا نوقۇل تەبىئەت، تۇرمۇش، مۇھەببەت ھەققىدىكى ئاددىي چۈشەنچىلەر ۋە قېلىپلاشقان شېئىرىي سۆزلەر لىرىكىلاشتۇرۇلماستىن، نۇرغۇن ياشلىرىنىڭ سەنئەت قارىشى، دۇنيا قارىشى، مۇھەببەت قارىشى قاتارلىق دۇنياۋى تېمىلار ئەكس ئەتتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە خەلقىمىزنىڭ چوڭقۇر مەنىۋىيەتتە يوشۇرۇنۇپ ياتقان سۈزۈك ھېسسىيات تىندۈرمىلىرى قېزىپ چىقىلىپ، ھادىسىدىن ماھىيەتكە ئۆتۈش، بەدىئىي تەپەككۈر بىلەن ئوبرازلىق تەپەككۈرنى بىرلەشتۈرۈش ئىشقا ئاشۇرۇلدى. بۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن شېئىرىيەتنىڭ ئېستېتىكا قاتلىمىدا ئاجايىپ گۈزەل مەنىۋى لەززەت نۇرلىرى چاقنىدى.

ئەمەلىيەتتە شېئىر ئەزەلدىنلا كىشىلەرگە ئېستېتىك زوق بېغىشلاش جەھەتتە خۇددى مۇزىكىغا ئوخشاش قاتلام سىڭىپ كىرىش رولىغا ئىگە. بۇنداق ئالاھىدىلىك نۇرغۇن خەلق قوشاقلىرىدا ئاللىقاچان ئۆز رولىنى جارى قىلدۇرغانىدى. مەسىلەن،

ئۆگزەڭگە چىقىۋاپسەن،
ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك.
كېلىڭ يارىم ئويناپلى،
سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك.

دېگەن بۇ بىر كۈپلەپ قوشاققا قارايدىغان بولساق، ھەرقانداق ئادەم بىر قاراپلا چۈشەنەلەيدىغان بىلەلەيدىغان ئاددىي سۆزلەر ئىشلىتىلگەن بولۇپ، شېئىر، قوشاقتىن خەۋىرى يوق ئادەم بىر خىل ئېستېتىك زوق ئالالايدۇ. بۇ خىل زوق ئېستېتىكا قاتلىمىنىڭ تۇنجى قەۋىتى بولۇپ، ئۇ زوقلانغۇچىدىن ھېچقانداق چوڭقۇر بىلىم ۋە سەنئەت چۈشەنچىسىنى تەلەپ قىلمايدۇ. پەقەت بۇ بىر كۈپلەپ قوشاقتىكى سۆزلەرنىڭ جايىدا ئىشلىتىلىشى، قاپىيەسىنىڭ چۈشكەنلىكى ۋە سۆزلەرنىڭ يېقىملىقلىقى بۇ قوشاقنى لىرىكىلىق تۈسكە ئىگە قىلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قوشاق خەلق ناخشىسىغا ئايلانغاندىن كېيىن، مۇزىكىنىڭ سېھرىي كۈچى بىلەن بىرلىكتە تېخىمۇ جەلپكارلىققا ئىگە بولغان. بۇ قوشاقتىڭ ئېستېتىكا قاتلىمىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىدىغان

سەنئەتنى ئۆز ۋۇجۇدىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇرۇپ ياشاپ كېلىۋاتقان نۇرغۇن خەلقى شېئىرىيەتنى ئەزەلدىن تاشلاپ قويغىنى يوق. مەيلى قايسى زامان، قايسى ماكان ياكى قايسى ھاكىمىيەت دەۋرى بولمىسۇن، سەنئەتخۇمار نۇرغۇن خەلقى ئۆز قەلبىدىكى سەنئەت ئابدىسىنىڭ نەقىشلىرىنى نۇرغۇنلىغان گۈزەل مىسرالار ئارقىلىق بېزەپ كەلدى.

نۇرغۇن شېئىرىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا نەزەر سالىدىغان بولساق، ھەرقايسى دەۋرلەردە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب يارىتىپ، يېڭىچە ئىجادىيەت يوللىرىنى بەرپا قىلىپ، شېئىرىي شەكىل، پەلسەپەۋى چوڭقۇرلۇق جەھەتلەردە ئۈزلۈكسىز يېڭىلىق ياراتقان، يارىتىۋاتقان تالانتلىق شائىرلارنى ئۇچرىتالايمىز.

ئەلۋەتتە، شۇنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇكى، نۇرغۇن شېئىرىيەتنى ھەرقانداق چاغدا ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىش، بىباھا ئەدەبىيات-سەنئەت مىراسلىرىنى قەدىرلەش ۋە ئۆز دەۋرىدىكى ئۇستازلىق رولىنى ئۆتەپ كېلىۋاتقان سەنئەتكارلارنى ھۆرمەتلەش ئاساسىدا جۇش ئورۇپ راۋاجلاندى.

20 - ئەسىرنىڭ 80 -، 90 - يىللىرى نۇرغۇن شېئىرىيەتنى ئۈچۈن ئۇنتۇلغۇسىز دەۋر بولدى. بۇ مەزگىلدە مەيلى پېشقەدەم يازغۇچى، شائىرلار بولسۇن، مەيلى ياش يازغۇچى، شائىرلار بولسۇن پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ساپ سەنئەت نەزەرىيەسىنى نامايان قىلىپ، يېڭىلىق يارىتىش يولىدا دادىل ئىزدىنىپ، نۇرغۇن ئېسىل ئەسەرلەرنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. تالانتلىق شائىرلاردىن تېيىپچان ئېلىيوق، ئوسمانجان ساۋۇت، قۇربان باراتلار شېئىرنىڭ تىلىغا، شېئىردىكى ئوبرازلىق سۆزلەرگە ئالاھىدە كۈچ چىقىرىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىدە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىراتلارنى قالدۇرغان بولسا، يەنە بوغدا ئابدۇللا قاتارلىق نۇرغۇن پېشقەدەم شائىرلار پەلسەپەۋى پىكىر، شېئىرنىڭ مەنە قاتلىمى ھەققىدە كۆپ ئىزدىنىپ، نۇرغۇن شېئىرىيەتتىكى ئېستېتىكا ئۇقۇمىنىڭ رولىنى تېخىمۇ تولۇق نامايان قىلدى.

پېشقەدەم شائىرلار ياراتقان ئۆزگىچە ئۇسلۇب ۋە ئىجادىيەت يوللىرى شېئىرىيەت گۈلزارلىقىغا گۈزەل ھۆسن قوشقان بولسا، يېڭىدىن يېتىلگەن ۋە يېتىلىۋاتقان ياش شائىرلارنىڭ پەلسەپەۋى پىكىرگە تويۇنغان يېڭىچە ئەدەبىيات چۈشەنچىلىرى، شېئىرىي پىكىرلىرى نۇرغۇن شېئىرىيەتنى تېخىمۇ سەرخىل گۈللەر يىغىلغان گۈزەل باغقا ئايلاندۇردى. بۇ باغدا پورەكلەپ ئېچىلغان خۇش پۇراق گۈللەرنىڭ ھىدى خەلقىمىز قەلبىنى لەرزىگە سېلىپ كەلدى.

* «شەبنەم» تورىدىن ئېلىندى.

ياسىن ئۆزگىشى، چىمەنگۈل ئاۋۇت، ئابلەت ئابدۇرېشىت بەرقى، تاھىر ھامۇت، ئەسقەر داۋۇت، ئاسىمجان ئوبۇلقاسىم، زاماندىن پاكزات، مۇھەممەتجان سەيدۇللا، ئايىسىمە ئىدىرىس قاتارلىق ياش شائىرلار يېتىشىپ چىقىپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغىدى.

بۇ شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدا چوڭقۇر پەلسەپەۋى پىكىر، چىن ھېسسىيات، ساپ سۆيگۈ، ئىنساننىڭ مەنئۇيىتىدىكى نازۇك تۇيغۇلار ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەچكە، ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدىكى ئېستېتىك قاتلام تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى. ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئۇنۇقلىرىنى تېخىمۇ نامايان قىلىش ئۈچۈن «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى، «ئىشچىلار ۋاقىت گېزىتى» قاتارلىق گېزىت-ژۇرناللار ئۇلارغا ياخشى سورۇن ھازىرلاپ بېرىش بىلەن بىرگە، «قەشقەردىكى يەر شارى»، «يۈرەكسىز سۆيگۈ» قاتارلىق كىتابلارنى تۈزۈپ نەشر قىلىپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن تۆھپە قوشتى.

مۇشۇ ئىككى كىتابتىكى شېئىرلارغا، شۇنداقلا «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيانقى سانلىرىغا قارايدىغان بولساق، ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىدىكى ئېستېتىك قاتلامنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق چۈشەنگىلى بولىدۇ.

ۋەتەنسىز قۇشلار¹

پەسىللەرگە ۋەتەن دەپ يىغلار،
سەرسان شامال كۆتۈرۈپ يۈرەر،
غازىڭنى ئۆز ۋەتىنىڭ.

بۇ مىسرالاردا ۋەتەندىن ئىبارەت ئەنئەنىۋى تېما ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولسىمۇ، شېئىرنىڭ بىرنەچچە قەۋەت ئېستېتىكا قاتلىمى كىشىنى ھايانغا سالدى. «ۋەتەنسىز قۇشلار» پەسىللەرگە ۋەتەن دەپ يىغلار» دېگەن بۇ ئىككى مىسرالارنىڭ ئادەمگە تۇنجى بېرىدىغان زوقى «ۋەتەن» دېگەن تېمىنىڭ ئەكس ئەتتۈرۈلۈۋاتقانلىقى بولۇپ، بۇ مۇشۇ مىسرالارنىڭ تۇنجى ئېستېتىكا قاتلىمى ھېسابلىنىدۇ، شېئىرغا مەنئۇ قاتلام بەخش ئەتكەن «قۇشلار» بىلەن «پەسىللەر» نىڭ مۇناسىۋىتى «ۋەتەن» ئۇقۇمىنىڭ ئۇلۇغلىقىنى ھېس قىلدۇرىدىغان ئېستېتىك قاتلامنىڭ يەنە بىر قەۋىتى ھېسابلىنىدۇ. «سەرسان شامال كۆتۈرۈپ يۈرەر، غازىڭنى ئۆز ۋەتىنىڭ» دېگەن ئىككى مىسرا بىلەن باشتىكى مىسرالارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى «قېرىنداشلىق» مۇناسىۋەت شېئىردىكى ئېستېتىك قاتلامنىڭ يەنە بىر قەۋىتى بولۇپ، بۇ قەۋەت بىزگە شېئىردىن زوقلىنىشنى بىلىش ئۈچۈنمۇ مەلۇم جەريان كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ.

ئامېرىكىنىڭ داڭلىق شائىرى ئاللان پوۋى «شېئىر گۈزەللىكىنى نىشان قىلىشى، شېئىر يازغاندا ۋەزىنىگە قاتتىق ئەمەل قىلىنىشى كېرەك» دېگەنىدى.

بولساق، بۇ قوشاقتا ئالاھىدە چوڭقۇر پەلسەپەۋى پىكىر نامايان قىلىنمىغان بولسىمۇ، ئىستىلىستىكىنىڭ ھاياتىي كۈچى ئۆز رولىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، ئۇنى ئۆلمەس ناخشىغا ئايلاندۇرغان. يەنى بۇ قوشاقنى سۆزمۇ سۆز، مىسرامۇ مىسرا تەھلىل قىلىدىغان بولساق، كىشى قەلبىنى لەرزىگە سالدىغان ئىستىلىستىكىلىق مەنبەلەرنى ھېس قىلىمىز. «ئۆگزەڭگە چىقىۋاپسەن» دېگەن مىسرا بىلەن «ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك» دېگەن مىسرا قارماققا لوگىكىغا ئۇيغۇن ئەمەستەك كۆرۈنىدۇ. چۈنكى گۈل ئەزەلدىن ئۆگزىدە ئېچىلمايدۇ ياكى ئۆگزىدە ئۆستۈرۈلمەيدۇ. ئەمما بۇ يەردىكى «ئۆگزە» گۈزەللىكىنى نامايان قىلىدىغان ۋاسىتىگە ئايلانغان. بۇ يەردىكى «ئۆگزە» سۆزىنىڭ ئىشلىتىلىشى بۇ قوشاقنىڭ تەپەككۈر قاتلىمىنى چوڭقۇرلاشتۇرغان بولۇپ، بۇ مەنزىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن، شۇنداقلا سۆزلەرنىڭ لىرىكىلىق ۋە بەدىئىي مەنىسىنى چۈشەنگەن ئادەمگە قوشاقنى ئوقۇغان چاغدىكىدىنمۇ گۈزەل ۋە يېقىملىق تۇيغۇ بېغىشلايدۇ. مانا بۇ قوشاقنىڭ ئېستېتىك قاتلىمىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتى. «كېلىڭ يارىم ئوينايلى، سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك» دېگەن مىسرالارنى تەھلىل قىلىدىغان بولساق، ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىنىڭ ئىشلىتىلىش جەھەتتىكى يۈكسەكلىكىدىن قەلبىمىز تېخىمۇ ھايانغا چۆمىدۇ. چۈنكى «سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك» دېگەن مىسرادا سۆزلەر ناھايىتى جايدا ئىشلىتىلگەن بولۇپ، ئوقۇرمەنگە دەل ئاشۇ جايدا مۇشۇ سۆزلەردىن باشقا سۆزلەرنى ئىشلىتىش مۇمكىن ئەمەستەك تۇيغۇ بېرىدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپتىمىزكى، سۇغا سۇ قوشۇلۇپ كەتسە مەڭگۈ ئايرىغىلى بولمايدۇ، دېمەك، بۇ مىسرادا پاك مۇھەببەتكە ئىنتىلگۈچىلەرنىڭ تەشەننالىقى ۋە ئارزۇسى ئەڭ ئاددىي ئەمما ئەڭ مۇكەممەل ئوخشىتىش ۋاسىتىسى ئارقىلىق ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. بۇ قوشاقنىڭ ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرىدىغان بۇ بىر مىسراسىنى ئېستېتىك قاتلامنىڭ يەنىمۇ چوڭقۇر بىر قەۋىتىدىكى جۈلالىنىپ تۇرغان تەپەككۈر نۇرى دېيىشكە بولىدۇ.

دېمەكچىمەنكى، ئۇيغۇر ياش شائىرلىرى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە ئەزەلدىن بار بولغان يۇقىرىقى قوشاقتىكىدەك نازۇك ئامىللارنى يەنىمۇ ئوبرازلىق ئەكس ئەتتۈرۈپ، شېئىرىيەتتىن ئىبارەت ئۈزۈلمەس ئېقىننىڭ دولقۇنلىرىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى.

80 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا پەرھات ئىلياس، ئابدۇقادىر جالالىدىن، پەرھات تۇرسۇن قاتارلىق بىر تۈركۈم ياش شائىرلار ئۆز شېئىرلىرىدىكى تىل ئۆزگىچىلىكى، ئۇسلۇب ئۆزگىچىلىكى ئارقىلىق ئۇيغۇر شېئىرىيىتىگە يېڭىلىق ئانا قىلىپ، ئىلگىرىكى مەدەنىيەتلىق، شوئارۋالىق ياكى تېما تەكرارلىقىغا ئوخشاش بۇرۇقۇرما ھالەتنى ئۆزگەرتكەن بولسا، 90 - يىللارنىڭ ئالدى-كەينىدە ئادىل تۇنىياز، ئابلىكىم ھەسەن، قەيسەر تۇرسۇن، غوجىمۇھەممەت مۇھەممەت، نۇرمۇھەممەت

1 - ئادىل تۇنىيازنىڭ «قەشقەردىكى يەر شارى» ناملىق شېئىرىدىن.

ھەممە ئادەم كۆزىنى يۇمىدى،
 كۆرۈش ئۈچۈن گۈزەل چۈشىنى.
 تاشلاپ كەتتى تۆت ياشلىق بالاڭ،
 قالدى ساڭا بىر پارچە سۈرەت.
 ئۇنىڭ «دادا» دېگەن ئاۋازى،
 قالدى ساڭا ماكان بوپ پەقەت.

يۇقىرىقى مىسرالاردا تەنھالىققا تاشلانغان بىر ياشنىڭ چىڭىش ھېسسىياتى ۋە كەيپىياتى ئىپادىلەنگەن بولۇپ، شېئىردىكى ئازابلىق كەيپىيات ئارقىلىق مەنىۋى رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئۇنىڭ «دادا» دېگەن ئاۋازى،
 قالدى ساڭا ماكان بوپ پەقەت.

بۇ مىسرالاردىكى «ئاۋاز» نىڭ «ماكان» غا ئايلاندۇرۇلۇشى بىر خىل يېڭىچە تەسەۋۋۇر بولۇپ، شائىرنىڭ تەسەۋۋۇر ئالىمىنىڭ كەڭلىكىنى نامايان قىلىش بىلەن بىرگە، دادا بىلەن بالا ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەتنىڭ مەڭگۈلۈككە ئىگە ئىكەنلىكىنى نامايان قىلغان. بۇ يەردىكى «ئاۋاز» بىلەن «ماكان» سۆزىنىڭ يىلتىزلىشىشى شېئىرنىڭ ئېستېتىك قىممىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرغان ھەمدە ئېستېتىكا قاتلىمىنىڭ چوڭقۇرلۇق دەرىجىسىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەردىن ئېستېتىك لەززەت سەۋىيە تەلەپ قىلغان.

ھەممىمىزگە ئايانكى، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە «ئانا» تېمىسىدىكى شېئىرلار ھەمدە ئاتا-ئانا، قېرىنداشلىق مېھرى ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلار ئىنتايىن كۆپ. ئەمما يۇقىرىقى شېئىردا ئوخشاشلا ئاتا-بالا ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولسىمۇ، شېئىردىكى ئوبرازلاشتۇرۇلغان سۆزلەر بۇ شېئىرنى ئىلگىرىكى ئوخشاش مەزمۇندىكى شېئىرلاردىن ئالاھىدە يۇقىرى ئورۇنغا ئىگە قىلغان. قارىماققا تۆت ياشلىق بالاڭنىڭ «دادا» دېگەن ئاۋازى ساڭا ماكان بولۇپ قالدى، دېگەن مەزمۇندىن ئاتا-بالا ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت رىشتىنى كۆرگىلى بولمايدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ مىسرالارنىڭ مەزمۇنى قاتلىمىغا سىڭىپ كىرىدىغان بولساق، بۇ يەردە بالىنىڭ «دادا» دېگەن ئاۋازىنىڭ دادىنىڭ يۈرىكىدە بىر ئۇنتۇلماس ماكان سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. بۇنىڭ ئۆزىلا دادىنىڭ بالىسىغا بولغان مۇھەببىتىنى نامايان قىلىدۇ. مانا بۇ شېئىردىكى ئادەمنى ھاياجانغا سالدىغان ئامىللار بولۇپ، شېئىرنىڭ ئېستېتىك قاتلىمىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ئىپادىلەيدۇ.

ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنىڭ تېما دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، ئىپادىلەنگەن پىكىرنىڭ چوڭقۇرلۇقى، بەدىئىي ۋاسىتىلەرنىڭ ئىلگىرىكىدەك قېلىپلاشقان ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەردىن خالىي بولۇپ، ھەقىقىي سەنئەتكە يېقىنلىشىۋاتقانلىقى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىكى بىر يۈكسىلىش ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇر ياش شائىرلىرى شېئىردا گۈزەللىك يارىتىشقا زور كۈچ سەرپ قىلدى. ھەتتا ئەڭ ئازابلىق شېئىرلارنى يازغانلارمۇ ئازاب ۋە ھەسرەت ئارقىلىق گۈزەللىك يارىتىشقا ياكى ئازاب ئارقىلىق گۈزەللىكنى ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشتى. ئۆلۈم ئازاب ھىدى گۈپۈلدەپ تۇرغان بەزى شېئىرلار قارىماققا تولمۇ چۈشكۈنلەشتۈرۈلگەندەك، چۈشكۈنلۈك، تەنھالىق تەشەببۇس قىلىنغاندەك بىلىنىسىمۇ، ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرى مەيلى شەكىل ياكى مەزمۇن جەھەتتىن بولسۇن، ياكى ئوبرازلىق تەپەككۈر، ئىستىلىستىكا نۇقتىسى جەھەتتىن بولسۇن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ھەرگىزمۇ چۈشكۈنلۈك تەشەببۇس قىلىنمىغان، ئەكسىچە ئىنساننىڭ ئەسلى ماھىيىتى نامايان قىلىنىپ، روھىيەتتىكى نازۇك ئامىللار شېئىرلاشتۇرۇلغان، چىن ھېسسىيات ئىپادىلىنىپ، گۈزەللىككە ئىنتىلىشنىڭ يېڭى يوللىرى كۆرسىتىپ بېرىلگەن. بىلىمەن چەكسىز دۇر سۆيگۈ قۇدرىتى²، قىلىنماي قالغاندا ھېچكىمگە ئىزھار، كۈلپەتسىز تۇرمۇشقا يېقىندۇر ئۆلۈم، كۈلپەتسىز تۇرمۇشتا بولمايدۇ باھار.

تەھلىل قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بۇ شېئىردىكى ئېستېتىكا قاتلىمى خېلى چوڭقۇر بولۇپ، بىز بۇ مىسرالارنى تۇنجى قېتىم ئوقۇغان چاغدا بىر خىل غەمكىن كەيپىياتنىلا ھېس قىلىمىز. بۇ ئىستىلىستىكا قاتلىمىنىڭ تۇنجى قەۋىتى ھېسابلىنىدۇ. شېئىرغا ئىچكىرىلەپ كىرىدىغان بولساق، شېئىردىكى قارىمۇ قارشىلىق بىلەن ئوخشاشلىقتىن ھاسىل بولغان چوڭقۇر مەزمۇن بىزنى يەنىمۇ بىر قاتلام ئىچىگە ئېلىپ كىرىدۇ. يەنى سۆيگۈ ئىزھار قىلىنمىغان چاغدىلا چەكسىز قۇدرەتكە ئىگە دېگەن مەزمۇن بىزنى سۆيگۈ-مۇھەببەت ھەققىدە چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

راستىنىلا ئىزھار قىلىنمىغان چاغدىكى سۆيگۈ قۇدرىتى چەكسىز بولامدۇ؟ كۈلپەتسىز تۇرمۇشتا باھار بولمايدىكەن، نېمە ئۈچۈن كۈلپەتسىز تۇرمۇشقا ئۆلۈم يېقىن بولىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە زىتلىق بىلەن ئوخشاشلىقتىن شەكىللەنگەن ھېسسىيات تىندۇرمىلىرى بىزنى ھايات، تۇرمۇش، سۆيگۈ ھەققىدە تەپەككۈر قىلىشقا ئۈندەيدۇ. بۇ مىسرالارنى سۆزمۇ سۆز تەھلىل قىلىپ كۆرىدىغان بولساق، ئىنساننىڭ روھىيىتىدىكى نازۇك تەرەپلەرنىڭ ئېچىپ بېرىلگەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

سەن³

ئوتتۇز ياش!

زېمىندا ئۆيۈڭ يوق، ئۆيۈڭدە خوتۇن،
 ۋەتەن قەلبىڭدىن ئالدى كەڭ ئورۇن.
 ھەممە ئادەم ئىشىكىنى ئەتتى،
 يانچۇقىدا ئۆزىنىڭ پۇلى.

2 - قەيسەر تۇرسۇننىڭ «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ 2004 - يىللىق 2 - ساندا ئېلان قىلىنغان «قاچقۇن» ناملىق شېئىرىدىن.
 3 - غوجمۇھەممەت مۇھەممەتنىڭ «ئوتتۇز ياش» ناملىق شېئىرىدىن. «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىنىڭ 2003 - يىللىق 1 - ساندىن

ھاياتىنى كۈچكە ئىگە قىلىپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئېستېتىكا قاتلاملىرىغا چوڭقۇرلاپ كىرىشىمىزگە پۇرسەت ياراتقان بولسا، 90 - يىللاردىن كېيىن يېتىشىپ چىققان نۇرغۇن ياش شائىرلار ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئېستېتىكا قاتلىمىغا تېخىمۇ چوڭقۇر مەنە ئاتا قىلىپ، ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى چۈشىنىش، بىلىش، تەتقىق قىلىش ئۈچۈن شېئىرنىڭ ئېستېتىكا قاتلىمىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىش زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدۇردى. چۈنكى ياش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىنى قاتلاممۇ قاتلام، سۆزمۇ سۆز تەھلىل قىلمىغاندا سۆز، جۈملىلەرنىڭ رولىنى تولۇق چۈشەنگىلى، شېئىردىن زوقلانغىلى بولمايدۇ. شۇڭا شېئىرنىڭ ئېستېتىكا قاتلىمىنى تەتقىق قىلىش ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا، شۇنداقلا ئۇيغۇر ياش شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى، شېئىرىيەت قارىشىنى، شېئىرىي دۇنياسىنى، رېئاللىق، سۆيگۈ-مۇھەببەت، ھايات، ئۆلۈم ھەققىدىكى ئىلغار ئىدىيەلىرىنى تەتقىق قىلىش ۋە كۆرسىتىپ بېرىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ياش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدا تۇرمۇش بىلەن ھېسسىيات، رېئاللىق بىلەن خىيال، تۇرمۇش بىلەن سەنئەت بىر گەۋدىلەشتۈرۈلگەن. ياش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدىكى ئېستېتىكا قاتلاملىرىنى چوڭقۇر قازاندىلا بۇ نۇقتىلارنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ. چۈنكى ياش شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى ئالدى بىلەن تىل جەھەتتىكى يېڭىلىقى بىلەن ئاممىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئىپادىلەنگەن مەزمۇننىڭ چوڭقۇرلۇقى ئوقۇرمەنلەرنى رېئاللىق ۋە ئىنسان تەبىئىيىتى ئۈستىدە ئىزدىنىشكە ئۈندىدى.

ياش شائىرلار شېئىردا ھېسسىيات ئارقىلىق ئىنساننىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدىكى نازۇك ئامىللارنى كۆنكۈپتلاشتۇرۇپ، شېئىرىي تىلغا ئايلاندۇرۇپ، يۈرەكنى لەرزىگە سالدىغان شېئىرلارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈردى. ياش شائىرلاردىن ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ بىر تۈركۈم شېئىرلىرى، پولات ھېيۈزۇللانىڭ يېڭىچە تەپەككۈرنى قوزغىدىغان لىرىكىلىرى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى زور

كۆزۈم سۆزلەيدۇ...

نۇرلان روزىيېۋ (قازاقىستان)

كىتاب كۆردۈم، يېزىقى بار، ئىلىمى يوق
ئىلىم كۆردۈم، ئاخىرەتكە كېرىكى يوق.

باينى كۆردۈم، ئاقچىسى بار، بەرگۈسى يوق،
گاداي كۆردۈم، بەرگۈسى بار، ئاقچىسى يوق.
يارنى كۆردۈم، ۋەدىسى بار، ۋاپاسى يوق،
نادان كۆردۈم، ھەقىقەت بار، كۆرگۈسى يوق.

قۇرئان كۆردۈم، ھەقىقەت بار، يالغىنى يوق،
ئوقۇغانغا ساۋابى بار، قالماڭ قۇرۇق.
ئەمەل قىلساڭ، چىراغ بولار، يانغان يورۇق
چىراغنى ياق، قەبرىگە بارماي تۇرۇپ.

ھەي بۇرادەر كۆزۈڭنى ئاچ، قارىغىنە،
بار نەرسىلەر يوق بولۇپتۇ سانىغىنە.
نىيەت، پىيىل تۈزەلمىسە ئەگەر بىزدە
بار نەرسىلەر، يوق بولىدۇ يەنە-يەنە...

2022 - يىلى 17 - يانۋار

ئىلھام كەلدى بۈگۈن يەنە «شېئىر ياز» - دەپ،
«- ئاڭلىغاننى يازايىمۇ يە كۆرگىنىمنى؟
- كۆرگەننى ياز، ئاڭلىغاننىڭ يولى بۆلەك،
- كۆرگىنىڭ ھەق، ئاڭلىغىنىڭ يالغان» - دېدى.

يازنى كۆردۈم، بۇلۇتى بار، يامغۇرى يوق،
قىشنى كۆردۈم، شامىلى بار، ئاق قارى يوق.
دەرەخ كۆردۈم، چېچىكى بار، مېۋىسى يوق،
بۇغداي كۆردۈم، سامىنى بار، دانلىرى يوق.

ئادەم كۆردۈم كۆچىلاردا كىيىمى يوق،
كىيىم كۆردۈم دۇكانلاردا ئادىمى يوق.
«مۇسلىم» كۆردۈم، «يۈرىكى پاك، گۇناھى يوق»
- دېگەنلەرنىڭ سۆزىلا بار، ئەمەلى يوق.

يېزا كۆردۈم، مەسچىتى بار، جامائەت يوق
ئىمام كۆردۈم، سەللىسى بار، قىرائەت يوق.
بوۋاي كۆردۈم، داستىخانغا دۇئاسى يوق،
ئاغزىدا ئاللاھنىڭ بىر كالامى يوق.

ئۇستاز كۆردۈم، بىلىمى بار، شاگىرتى يوق،
شاگىرت كۆردۈم، قەلىمى بار، ئۇستازى يوق.

شېئىرلار

مۇھەممەد يارۇق

ئاناتومىيەچى

مۆلدۈر بولۇپ قايتا چۈشسەن
ھېچكىم ئېلىپ كېتەلمەيدىغان بولۇپ

بۇنچىۋالا ھىجران بىزنى ئۆلتۈرەلمىدى
ئەمدى ھېچكىمنىڭ تەسەللى ۋە ئاۋۇنۇشلىرىنىڭ كېرىكى يوق
جۇدالىق بىزنى شىلىۋاتقاندىكى ئازاب چەكسىز
بۇنى بىر مۇتەپەككۇرنىڭ تەسەۋۋۇر قىلالىشى ناتايىن.

سەن مېنىڭ روھىمنى تۇغقان
ئانام ساڭا تېنىمنى كۆمگەن
كىلاسسىك ئىگىزلىك
مېنى ساڭا
سېنى ماڭا يار ئەيلىگەن
سېنى سەنسىزلىك بېزەپ تۇرغان دۇنيادىن ئىزدەيمەن
سەنسىزلىك كىملىكىمنىڭ نىشانىسى
ھەسرەت سۆڭەكتىن ئۆتكەندە
تۈزلۈك تامچىلار سىرىغىغاندا
ھۇزۇر بىلەن ئۇنى شۈمۈپ تۇرۇپ شۇنداق دەيمەن
سەھەردىن ئاخشامغىچە
سېنى كۆز نۇرۇمدا ھەممە يەرگە سېزىپ
ھەممە يەردە تېنىمنى ئىزدەيمەن

ئەگەر مەن بىر ئاناتومىيەچى بولغان بولالغان بولسام
ھېسسىياتلارنى پارچىلاپ بىلىپ باقاتتىم
ئۆزۈمنى تۇنجى بولۇپ ياراتتىم
بۇلۇت رەڭگىگە كىرىۋالسىمەن سېغىنغاندا
ۋىدالىشىش يامغۇرى بولۇپ تېنىڭگە ياغسام دەيمەن

پەسىللەرنىڭ پەرقى يوق
ھىجران گاھ سارغىيىپ، گاھ كۆكلەپ، گاھ قانسىراپ تۇرىدۇ
پەسىل كۈتۈشنىڭ قۇچىقىدا سىزىلغان
باھار پەسلى بىزنى ئايرىمايدىغان ئۆلۈم رەڭگىدە

ساڭا قاراپ كېتىپ بارىمەن

«ئادىمى» يوق قايناق شەھەردىن،
سۆيگۈسى يوق قىرتاق سەھەردىن.
بىر ئۆزۈمنى، بىرلا سۆيگۈمنى،
ساڭا ئاتاپ كېتىپ بارىمەن.
سەنسىزلىكتە قەددى پۈكۈلگەن،
گاھ يېقىلسا، گاھى يۈكۈنگەن،
ناشاد، سۇنۇق كۆڭلۈمنى ئېلىپ،
سېنى ئىزدەپ كېتىپ بارىمەن.
قايغۇ باسقان دەۋرانلىرىمغا،
مىسكىن ئارزۇ-ئارمانلىرىمغا،
دەرمان تاپاي سېنىڭ بىلەن دەپ،
ساڭا قاراپ كېتىپ بارىمەن.
سەنسىز كۈنلەر روھى يوق تەندەك،
گاھى مەيۈس، گاھىدا مەڭدەپ،
ئۈمىدىمنى ئارتىپ تېنىمگە،
ساڭا قاراپ كېتىپ بارىمەن.
كۆيۈۋاتقان مېنىڭ يۈرىكىم،
ۋىسال مېنىڭ بىرلا تىلىكىم،
باغرىڭنى ئاچ، باغرىڭنى ئاچقىن،
ساڭا قاراپ كېتىپ بارىمەن.

سۇنى بەك ئىچىدىغان بولۇپ كەتتىم
يىغلاپ/يىغلاپ سۇسىراپ كەتكەن تېنىمگە سۇ تولۇقلىغىلى
تاسادىپىي ئايرىلىشنىڭ ئەلەملىك كالىندارسىزلىقى
يېڭى بىر دەۋر ياراتقان
كېچە-كۈندۈز ، يازۇ-قىش ئوخشاش بولغان
ھەسرەتنى تۇغقان قىسمەتنىڭ كۆرۈمىسىزلىكى

سېنى ئىزدەيمەن

كۆز سۆزلىگەندە ئازاب تىلغا ئېغىر كەلگەن بولىدۇ
چىش لەۋگە پاتقاندا چارىسىزلىك ئەۋجىگە چىققان
تىترەك بىر تەسەللىنى ئىچىمگە پۈۋلىگەندە
سۈمۈرگەن ئوكسىگېن مېڭەمنى سەگىدەتكەندە
ئىككىمىزنىڭ ئاخىرقى مەنۇتلىرىنى ھاۋاغا يازىمەن
شاماللا ئېلىپ قاچىدۇ
يامغۇرلار ئەكېلىپ بېرىدۇ
بوران بۇلاپ قاچىدۇ
قار ئەكېلىپ بېرىدۇ
قۇيۇنلار ئەپسۇنغا يۆگەپ قاچىدۇ

ئەقلىيە سۆزلەر

مەجھۇل تەييارلىغان (گېرمانىيە)

- ◆ مەن ئۆزۈمنىڭ بىلمەيدىغانلىقىمنى بىلىمەن.
- ◆ قىلىقى سەت ئادەمگە ئاچچىقلىنىش خۇددى قوزغالمايدىغان ماشىنىغا ئاچچىقلانغانغا ئوخشاش ئورۇنسۇز.
- ◆ خۇشال ئادەم ھازىرغا رازى بولغاچقا كەلگۈسى ئۈچۈن جىق كۈچ چىقارمايدۇ.
- ◆ ھەر بىر كىتابتا بىر دۇنيا، ئەگەر سىز بىر كىتابتىكى دۇنيانى ياققۇرمىسىڭىز، ئۇ كىتابنى ئوقۇماڭ؛ ياكى ئۆزىڭىز بىر دۇنيانى قۇرۇپ نەزەرگە سۇنۇڭ.
- ◆ ئاياللارغا پەقەت ئۈچ نەرسە كېرەك، يېمەكلىك، ئىچىملىك ۋە ماختاش.
- ◆ ھەقىقەت ئايغىنى كىيگىچە يالغان دۇنيانى يېرىم ئايلىنىپ بولىدۇ.
- ◆ ھېچقانداق بىر كىيىم تەبەسسۇمدەك مۇھىم ئەمەس.
- ◆ يىغا كۆڭۈلنى تازىلايدۇ، ياش، خۇشاللىق ۋە پەرىشانلىقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ رولى بار.
- ◆ ئادىللىق ۋە تىنچلىق بىر تەڭگىنىڭ ئىككى يۈزىدۇر.
- ◆ سىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىڭىز سىزنىڭ قىلغان ئىشلىرىڭىز بىلەن ئۆلچىنىدۇ.
- ◆ سۆزلەر سۆزلىمىگەننى مۇزىكا سۆزلەيدۇ.
- ◆ سىز ۋاقىتنى باشقۇرىسىز ياكى ۋاقىت سىزنى باشقۇرىدۇ.
- ◆ گۈزەللىك كۈچ - قۇدرەتتۇر، تەبەسسۇم بولسا ئۇنىڭ قىلىچى .
- ◆ ئاجىزلار باشقىلارنى كەچۈرمەيدۇ، چۈنكى كەچۈرۈش كۈچلۈكلەرنىڭ ئىشى.
- ◆ ئىنسانلاردا ئالاھىدە ئۈنۈملۈك قورالدىن بىرى بار، ئۇ بولسىمۇ تەبەسسۇم.
- ◆ نىيەت قىلغان يولنى تاپىدۇ.
- ◆ دوستۇم بولسۇن دېسىڭىز دوستتەك مۇئامىلە قىلىڭ.
- ◆ سىز يوقاتقان ھەر بىر نەرسە باشقا بىر شەكىلدە سىزگە قايتىپ كېلىدۇ.
- ◆ ئەقىلنىڭ باشلىنىشى قىزىقىش.
- ◆ راستچىللىق ئەقىل كىتابىنىڭ بىرىنچى بۆلۈمى.
- ◆ سەنئەت، ئەركىنلىك ۋە ئىجادچانلىق جەمئىيەتنى سىياسەتكە قارىغاندا تېز ئۆزگەرتىدۇ.
- ◆ كىشىلەرنىڭ ئېسىدە راستچىل دەپ قېلىش ئەڭ ئۇلۇغ ئابىدىدۇر.

ئىككى ئالدامچى

(چۆچەك)

جېلىل بايغا مال بېقىپ بېرىشكە بىر مالچى، چوڭ قورۇسىنىڭ ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىشكە بىر مالاي لازىم ئىكەن. باقى مال باقماقچى، ساقى باي قورۇسىنىڭ ئىشلىرىنى قىلماقچى بولۇپ ئىشقا كىرىشىپتۇ.

باقى ئەتىگەن تۇرۇپ، بىر پارچە قاتتىق ناننى قويىغا سېلىپ، بىر قوتان مالنى ھەيدەپ چىقىپ كېتىدىكەن. ئۇ دالىدا ئەتىدىن - كەچكىچە كۈنگە قاقلىنىپ، ئۇسسۇزلۇقتىن سۇغا زار بولغاننىڭ ئۈستىگە تارتىلىپ كەتكەن ماللارنى يىغمەن، دەپ قوش جاپا تارتىدىكەن. تاپىنىغا كىرگەن تىكەنلەر قان ئېقىتسا، تاپاندىن ئۆتكەن ئىسسىق كۆزىدىن ياش چىقىرىدىكەن. باقى بىرىنچى كۈنىلا شۇنچىلىك ھېرىپ كېتىپتۇكى، ئېلىپ كەلگەن ناننى يېيىشكەمۇ دەرمانى قالماي، كەچقۇرۇن ئۆلەي - ئۆچەي دەپ ئۆيگە ئاران يېتىپ كەپتۇ.

باي ئۆيىنىڭ ئىشىمۇ ساقىغا ئاسان چۈشمەپتۇ! ئۇنىڭغا ئازراق دەم ئېلىپ، بىرەر چىشلەم بىر نەرسە يەۋېلىشكەمۇ ۋاقىت چىقماپتۇ. ئۇ، راسا ھېرىپ، ھالى قالماي، ھويلا سۇپۇرۇۋاتقاندا توپىنىڭ ئارىسىدىن بىر كۈمۈش پۇل تېپىۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن كۆڭلى تونۇ بولۇپ، باقى كەلگەندە راسا ماختىنىپ، ئۇنى بىر ئالداشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ. كەچلىكى ئۇلار ئوچاقنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ پاراڭ سېلىشقا باشلاپتۇ.

- پاه، ئاغىنە! مالچى بولۇش نېمە دېگەن ياخشى ، تىپ - تېنىچ، راھەت. مالنى يىغىپ قويسەن - دە، ئۇخلايسەن. ئۇزاق كۈننى ئۇيقۇ بىلەن ئۆتكۈزەيسەن. ئۆيگە كەلگەندە باي ئاتام بىلەن ئاغىچا ئانام قەنت بىلەن چاي، بوغۇرساق بىلەن ماي بېرىدۇ، نېمە يەيمەن، نېمە ئىچمەن، دېسەڭ، شۇ تەييار. شۇڭا قويۇمىدىكى نېنىمنى يېگىنىم يوق، كۆردۈڭمۇ؟ - دەپتۇ باقى.

- ئۆي ۋە ھويلا ئارامنىڭ ئىشىمۇ يوقنىڭ ئورنىدا ئىكەن، بارلىق ئىشنى بىردەمدە تۈگىتىۋېتىسەن - دە، ئاندىن بوشاپ قالدىكەنەن. شۇنىڭ بىلەن قىلىدىغان ئىش يوق، ئۇسسۇل ئويناپ كېتىمەن. باي ئاكام بىلەن ئاغىچا ھەدەمگە ئۇسسۇلۇم يېقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، «بەللى يىگىت!» دەپ ماڭا بىر مۇنچە پۇل بەردى، كەچكىچە خەجلىسەم يەنە بىرى ئېشىپ قالدى، - دەپ ھېلىقى تېپىۋالغان كۈمۈش تەڭگىنى كۆرسىتىپتۇ ساقى.

پۇلىنى كۆرۈپ باقىنىڭ كۆزى قىزىرىپتۇ - دە، ساقىنى ئالدىماقچى بولۇپ:

- بىراق، مال باققاندا ئادەم يالغۇزچىلىقتا زېرىكىپ كېتىدىكەن، - دەپ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ساقىغا قاراپ قويۇپتۇ.

ئۆتكەن زاماندا ئىككى ئالدامچى بولغانىكەن. بىرى كۈنىشەھەرلىك باقى، يەنە بىر يېڭىشەھەرلىك ساقىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئىككى ئالدامچى يېڭىشەھەر بىلەن كونا شەھەر ئوتتۇرىسىدا ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

باقىنىڭ دۈمبىسىدە بىر قاپ قوي قۇمۇلىقى، ساقىنىڭ دۈمبىسىدە بىر قاپ تۈگە مايىقى بار ئىكەن.

- ئەسسالامۇ ئەلەيكمۇ ساقى! نەگە كېتىپ بارىسەن؟ - دەپ سوراپتۇ باقى.

- سىلەرنىڭ شەھەرگە كېتىپ بارىمەن، ئۇ ياقتا ياڭاق قىممەت دەپ ئاڭلىدىم، مۇنۇ يوغان ياڭاقلارنى پۇل قىلىپ كېلەي دەپ ماڭدىم، - دەپتۇ ساقى.

- ھە، مەنمۇ سىلەر تەرەپكە كېتىپ بارىمەن، - دەپتۇ باقى، - سىلەرنىڭ شەھەردە ئۈزۈم قىممەت دەپ ئاڭلاپ، بىر قاپ ئۈزۈمنى ئېلىپ كېتىپ بارىمەن.

باقى ساقىنى ئالدىماقچى بولۇپ:

- ئىككىمىز بىكارغا ۋاقىتىمىزنى زاپا قىلمايلى! ئۇنىڭدىن كۆرە، ساتقىلى ئېلىپ كېتىپ بارغان نەرسىلىرىمىزنى تېگىشىپ، ھەر قايسىمىز ئۇ شەھەرىمىزگە ئاپىرپ ساتساق بولمامدۇ؟ - دەپتۇ.

- ئۇنداق بولسا قاپلىرىمىزنىڭ ئاغزىنى ئاچمايلا تېگىشەيلى، - دەپتۇ ساقى.

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى مۇرىلىرىدىكى قاپلىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ئۆز مەھەللىلىرىگە قاراپ ئۇچقاندەك راۋان بوپتۇ.

ھەر ئىككىسى ئۆيلىرىگە ھاسراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كېلىپ، قاپلىرىنى ئېچىپ كۆرۈپ باقسا، بىرىنىڭكىدىن قوي قۇمۇلىقى، يەنە بىرىنىڭكىدىن تۈگە مايىقى چىقىپتۇ. ھەر ئىككىلىسى «خەپ» دېگىنىچە دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپتۇ - دە، يولى كەلگەندە بىر-بىرىنى راسا بىر قاپقانغا چۈشۈرۈپ، پۇخادىن چىقىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويۇپتۇ. - كۈنلەر ئۆتۈپ باقى بىلەن ساقى يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

- يول بولسۇن؟ - دەپتۇ باقى ساقىغا.

- جېلىل باقىنىڭكىگە ئىش ئىزلەپ كېتىپ بارىمەن، - دەپتۇ ساقى.

- ئۇنداق بولسا مەنمۇ باراي، ئىككىمىز بىللە ئىشلەپ قالساق ياخشى ئەمەسمۇ، - دەپتۇ باقى.

ئاغىنىسىنىڭ خۇي - پەيلىنى بىلگەن ساقى
«ساندۇقنى لىق توشتۇرۇپ بەرسەم، ساندۇقنى
تارتىۋېلىپلا، مېنى تاشلاپ قاچمىسۇن» دەپ ئويلاپتۇ
- دە، ساندۇقنىڭ ئىچىگە ئۆزى چۈشۈپ «تارت»
دەپتۇ. ساندۇقنىڭ ئاغىزى يېپىلا - يېپىلايلا
باقى ساندۇقنى بار كۈچى بىلەن تارتىۋاپتۇ.

ئاندىن ئۇ ھېلىقى تۆشۈكتىن خەزىنە ئىچىگە قاراپ:

- ھەي قارا يۈز، مېنى ئالداپ نېمە ئىشلارنى
قىلمىغان ئىدىڭ؟! ئەمدى مەن ئالتۇننى ئالدىم، سەن
خەزىنىدە قالدىڭ. ئەتە ئۆزۈڭنى داردا كۆرسەن، -
دەپ شامال ھەيدىگەن قامغاق تەك يولغا راۋان بوپتۇ.
لېكىن، خەزىنە يېنىدىن ئانچە يىراققا بارمايلا
نەپسى تاقىلداپ ئالتۇنلارنى كۆرۈپ باققۇسى كېلىپ
كېتىپتۇ، ساندۇقنى يەرگە قويۇپ، ئاغىزىنى ئېچىپتۇ.

شۇ چاغدا ساندۇق ئىچىدىن ساقى:

- ھوي قارا نىيەت، سەن مېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ
بەرمەكچىمىدىڭ، - دېگىنىچە ئىرىغىپ قويۇپ باقىغا
ئېسىلىپتۇ، ئاجرىتىدىغان ئادەم يوق. ئىككىسى بىر -
بىرىنى تازا مۇشتلاپ، ئاغىزى - بۇرنى قان بولۇشۇپتۇ.
پادىشاھنىڭ خەزىنىسى ئەتراپىدا ئۇخلاۋاتقان لەشكەرلىرى
بۇ ئويۇر - توپۇرنى ئاڭلاپ، ئۇيقۇلىرىنى ئېچىپ
قارىسا، بىر ساندۇق ئالتۇننىڭ يېنىدا ئىككى ئادەم
مۇشتلىشىۋاتقۇدەك. لەشكەرلەر ئۇلارنىڭ پۇت - قوللىرىنى
باغلاپ ئوردىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. ئەتىسى ئۇلارنىڭ خەزىنىگە
تەگكەن ئوغرىلار ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ، ھەر ئىككىلىسى
دارغا ئېسىلىپتۇ. «ئالدامچى بىلەن يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى
بىر تۇتام» دېگەن سۆز ئەنە شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

- بۇنى بىر دېمە! بۇ يوغان ھويلىدىكى تۆت
تامدىن مەنمۇ زېرىكىپ كېتىدىكەنمەن، - دەپتۇ ساقى.

بولمىسا ئىشلىرىمىزنى تېگىشىمىزمۇ
يە؟ - دەپتۇ ھەر ئىككىسى تەڭلا.

ئەتىسى ساقى مال بېقىشقا چىقىپ، ئەتراپقا
پىتىراپ كەتكەن ماللارنى يىغالمىي جېنى تۇمشۇقىغا
يېتىپتۇ. ئۆزىنىڭ ئالدىغانلىقىنى سېزىپ «خەپ» دېگىنىچە
باينىڭ ماللىرىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپتۇ. باقىمۇ
ھويلىنىڭ ئىشلىرىنى تۈگىتەلمەي كۆرمىگەننى كۆرۈپتۇ.
كەچكە يېقىن بولالمىي قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇلار ئىككىسى يەنە ئۇچرىشىپ
قاپتۇ. «قوشماق مېغىزدەك يېقىن دوستلاردىن تۇرۇپ،
نېمە ئۈچۈن بىر - بىرىمىزنى ئالداپ يۈرمىز؟
ئۇنىڭدىن كۆرە ئىناق بولۇپ باشقىلارنى بابلايلى»
دېيىشىپتۇ ئۇلار. مەسلىھەتلىشىپ خاننىڭ خەزىنىسىنى
ئوغرىلىماقچى بولۇشۇپتۇ. باقى بىر ئارغامچا، ساقى
بىر ساندۇق ئېلىپ، خاننىڭ خەزىنىسىگە كېچىلەپ
يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار قاراۋۇللارنىڭ ئۇخلاپ قالغان
ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، خەزىنىنىڭ ئۈستىنى تېشىپتۇ.
باقى ساقىنى ساندۇققا سېلىپ ئارغامچى بىلەن
خەزىنىگە چۈشۈرۈپ. ساقى ساندۇقتىن چىقىپ، چوڭقۇر
خەزىنىنىڭ تىگىدىكى ئالتۇنلارنى كۆرۈپ ھەيران بوپتۇ.
ساندۇقنى يېرىمىغىچە ئالتۇنغا توشتۇرۇپ، باقىغا قاراپ:

- يېرىم ساندۇق بولسا بولارمۇ؟ - دەپ سوراپتۇ.

- توشتۇر، توشتۇر، لىق توشتۇر! - دەپتۇ باقى.

بىھۇدە

ئەزىز نەسىن (تۈركىيە)

سېغىنىشىمۇ، جۇدالىقمۇ بىھۇدە
بەكمۇ يىراقلاردا بىز
تەڭ يىغلىيالمىمىز...

سۆيۈمەكتىمەن سېنى بىھۇدە
ياشاۋاتىمەن بىھۇدە
ھاياتنى تەڭ بۆلۈشەلمەيمىز...

سەن يوق
بىھۇدە ياغماقتا يامغۇر
تەڭ ھۆل بولالمىمىز...

بىھۇدە بۇ دەريا
چايقىلىپ چاقناشلىرى
قىرغاقلىرىدا ئولتۇرۇپ كۆرەلمەيمىز...

ئۆزىراپ كېتەر
بىھۇدە چارچار يوللار
تەڭ ماڭالمىمىز...

ئۇيغۇرۇللاھ تۈركچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغان (تۈركىيە)

ئۇيغۇر خەلق لەتىپىلىرى

دادىڭىزنى دوراپسىز

پادىشاھ چوڭ مەدرىسىدە ئوقۇپ كەلگەن ئوغلىنى ئەپەندىمگە ماختاپ: - شاھزادىمىز شۇنچىلىك كامالەتكە يەتتىكى، كۆڭۈلگە پۈككەننىمۇ بىلەلەيدۇ، - دەپتۇ. ئەپەندىم:

- پادىشاھىئالەم، شاھزادىنى كۆڭۈلگە پۈككەندىن ئەمەس، ئاۋۋال مۇشتۇمغا تۈگگەندىن بىر سىناپ كۆرەيلى، - دەپ ئۈزۈكىنى مەھكەم سىقىمداپ شاھزادىگە كۆرسىتىپتۇ: - قېنى، شاھزادەم، قولۇمدىكى نېمە؟

شاھزادە نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قاپتۇ. ئەپەندىم:

- بەلگىسىنى ئېيتىپ بېرەي، ئۆزى دۈگىلەك، ئوتتۇرىسى تۆشۈك، ئۇ نېمە؟ - دەپ سوراپتۇ.

- ھە، بىلىدىم، - دەپتۇ شاھزادە، - قولنىڭىزدىكى تۈگمەن تېشى.

ئەپەندىم دەرھال:

- ئەقىلىڭىزگە بارىكالا، خۇددى دادىڭىزنى دوراپسىز، - دەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

بۈگۈن مېنىڭ خەتنە توپۇم ئىكەن

بىر-بىرىنى بىلىشمەيدىغان ئۈچ ئوغرى تېپىشىپ قېلىپ، بىر ئۆيگە ئوغرىلىققا چۈشمەكچى بولۇپ، ئۆينىڭ ئارقا تېمىنى تەشكەندىن كېيىن ياشراق بىرىنى: - سەن كىر، - دەپتۇ.

ھېلىقى ئوغرى تۆشۈكتىن ئۆمىلەپ ئۆيگە كىرىشىگىلا، خېلىدىن بېرى ئوغرىلارنى سېزىپ راسلىنىپ تۇرغان ئۆي ئىگىسى قولىدىكى پىچاق بىلەن كىرگەن ئوغرىنىڭ بۇرۇنىنى شارتلا كېسىۋاپتۇ. ئوغرى بولسا بۇرۇنىنى قولى بىلەن توسقىنىچە سىر بەرمەي: - ۋاي-ۋاي، مۇنۇ ئۆيدىكى سېسىقچىلىقنى!

- دەپلا كەينىچە ئۆمىلەپ يېنىپ چىقىپتۇ.

- نېمە دەيدىغاندۇ بۇ؟ - دەپ ئىككىنچى ئوغرى تۆشۈكتىن ئۆمىلەپ كىرىپتىكەن، ئۆي ئىگىسى ئۇنىڭ بىر قۇلىقىنى كېسىپ تاشلاپتۇ.

- پاي، ماۋۇ ئۆيدە بولۇۋاتقان نەغمە-ناۋانى، قۇلىقىم گاس بولۇپ قالدى، - دەپ ئۇمۇ ئالغىنىدا قۇلىقىنى توراپ يېنىپ چىقىپتۇ. ئۈچىنچى ئوغرىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

- بىرىڭ سېسىقچىلىق دەيسەن، بىرىڭ نەغمە-ناۋا دەيسەن، نېرى ئۆتۈشە، ئۆزۈم بىر كىرىپ باقاي، - دەپلا تۆشۈكتىن ئۆمىلەپ كىرىپتىكەن، بۇ دۆرەم ئۆي ئىگىسى ئۇنىڭ جان يېرىنى كېسىپ تاشلاپتۇ.

- بىكار نەغمە-ناۋا ئەمەس ئىكەن-دە، ئەسلىي بۈگۈن مېنىڭ خەتنە توپۇم ئىكەن ئەمەسمۇ، - دەپ ئۈچىنچى ئوغرىمۇ دەرھال يېنىپ چىقىپتۇ.

چىراي ۋە ئەقىل

پادىشاھنىڭ مەلىكىسى شەھەردە ئاياللارنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرۇپ قويماي زىياپەتكە چاقىرىپتۇ. ئاياللار ھەممىسى يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن مەلىكە مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلىپ، يۈزىدىن چۈمبىلىنى ئاپتۇ. ئەسلىدە مەلىكە ناھايىتى سەت ئىكەن.

زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئاياللارنىڭ ئىچىدە چىرايغا تەمەننا قويۇپ يۈرگەن بىر ئايال مەلىكىگە ئۆزىنىڭ ئايرىم گېپى بارلىقىنى ئېيتىپتۇ. مەلىكە ئىجازەت بېرىپتۇ.

- مۆھتەرەم مەلىكە، خۇدايىم ھەممىمىزنى يارىتىپ، ھۆسۈن-جامال تەقسىم قىلغاندا ئۆزلىرى نەدە قالغاندىلا؟ - دەپ سوراپتۇ ھېلىقى ئايال مەلىكىنىڭ قولىغا پىچىرلاپ.

مەلىكە ئۇنىڭ قولىغا پىچىرلاپ جاۋاب قايتۇرۇپتۇ:

- بۇ چاغدا خۇدايىم ئىككىنچى بىر تەرەپتە ئەقىل تەقسىم قىلىپ بېرىۋاتاتتى، مەن شۇ ياققا بېرىپ قالغانىكەنمەن.

زۇلھايات ئۆتكۈر

زۇلھايات ئۆتكۈر

سەيياھلار ئىزىدىن

In the Footsteps of Explorers

ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنستىتۇتى

سەيياھلار ئىزىدىن

IN THE FOOTSTEPS OF EXPLORERS
| UPTACKIESANDIES FOTSPAR

UI
UYGHUR ARASTIRMA ENSTITUTU
ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنستىتۇتى
UYGHUR RESEARCH INSTITUTE

زۇلھايات ئۆتكۈرنىڭ «سەيياھلار ئىزىدىن» ناملىق زور ھەجىملىك كىتابى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. بۇ كىتابتا شىمالى ياپۇن يادىكى تىنچ ۋە گۈزەل دۆلەت — شىۋېتسىيە بىلەن يىراق مەركىزى ئاسىيا چوڭقۇرلۇقلىرىدىكى قەدىمىي دىيار — شەرقىي تۈركىستان ئوتتۇرىسىدا 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى چارىكىدىن باشلاپ ئېلىپ بېرىلغان ئاز كەم يېرىم ئەسىرلىك مەدەنىيەت ئالاقىلىرى ۋە بۇ جەرياندا ئوتتۇرىغا چىققان تەكشۈرۈش-تەتقىقات نەتىجىلىرى تونۇشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ كىتابتا يەنە سۆيىن ھېدىن، نىلس ئامبۇلېت، فولك بېرىنگمان، گۇستاف راکېت، گۇننار ياررىڭ قاتارلىق شىۋېت ئېكىسپېدىتسىيەچىلىرى ۋە ھەر ساھەدىكى تەتقىقاتچىلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى قېدىرىش، تەكشۈرۈش جەريانىدا توپلىغان زور ھەجىملىك قىممەتلىك ماتېرىياللىرى توغرىلىق تەپسىلىي ئۇچۇر بېرىلگەن. 1892 - يىلىدىن 1938 - يىلىغا قەدەر شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى قەشقەر، يېڭىسار، يەركەن قاتارلىق جايلاردا دىن تارقىتىش بىلەن شۇغۇللانغان شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ پائالىيەتلىرى ۋە ئۇلار توپلىغان ئېتنوگرافىيەلىك ماتېرىياللار ھەققىدە بىر قەدەر ئىنچىكە مەلۇماتلار تەقدىم قىلىنغان. قىسقىسى، بۇ كىتاب ئۇيغۇرلار بىلەن غەرب دۇنياسى ئوتتۇرىسىدىكى يېقىنقى زامان مەدەنىيەت ئالاقە تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا، بولۇپمۇ شىۋېتسىيەدە ساقلانغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا دائىر يازما ۋەسقىلەر، ھۆججەتلەر، فولياملار، رسالىلەر، ئېتنوگرافىيەلىك ماتېرىياللار، شۇنداقلا روھ تارىخىمىزنىڭ بىزگە تېخى تولۇق مەلۇم بولمىغان ئىزلىرىنى چۈشىنىشتە مۇھىم ماتېرىيال بولغۇسىدۇر.

— دوكتور ئەسەت سۇلايمان

سكاندناۋىيەدىن «قەلبى ئاسىيا» غا تۇتاشقان ئۇزاق يول

زۇلھايات ئۆتكۈرنىڭ «سەيياھلار ئىزىدىن» ناملىق كىتابى ھەققىدە دوكتور ئەسەت سۇلايمان (ئامېرىكا)

بۇ كىتاب ئۇيغۇرلار بىلەن غەرب دۇنياسى ئوتتۇرىسىدىكى يېقىنقى زامان مەدەنىيەت ئالاقە تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا، بولۇپمۇ شىۋېتسىيەدە ساقلانغان ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىغا دائىر يازما ۋەسقىلەر، ھۆججەتلەر، فولياملار، رسالىلەر، ئېتنوگرافىيەلىك ماتېرىياللار، شۇنداقلا روھ تارىخىمىزنىڭ بىزگە تېخى تولۇق مەلۇم بولمىغان ئىزلىرىنى چۈشىنىشتە مۇھىم ماتېرىيال بولغۇسىدۇر.

ئاپتور كىتابىغا «سەيياھلار ئىزىدىن» دەپ ماۋزۇ قويغان. كىتابنى ئوقۇغان ھەرقانداق بىر ئوقۇرمەن 18 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تۇنجى قېتىم شەرقىي تۈركىستانغا بارغان شىۋېت ئوفىتسىر يوهان گۇستاف رېناتتىن تارتىپ تاكى 1978 - يىلى ئاخىرقى قېتىم قەشقەرنى زىيارەت قىلغان گۇننار ياررىڭغىچە بولغان نەچچە ئونلىغان شىۋېت سەيياھلىرىنىڭ مەركىزىي ئاسىيا چوڭقۇرلۇقلىرىدىكى تەۋەككۈلچىلىككە تولغان ھاياتى ھەمدە بۇ جەرياندا توپلىغان مول مەزمۇنلۇق يىغىملىرى بىلەن تونۇشۇپ چىقالايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە بۇ ئۇزاق جەرياندا شىۋېت سەيياھلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا يۈز بەرگەن ئاجايىپ ھېكايىلەر، ئۇنتۇلماس خاتىرىلەر،

زۇلھايات ئۆتكۈرنىڭ «سەيياھلار ئىزىدىن» ناملىق زور ھەجىملىك كىتابى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ئالدىدا تۇرۇپتۇ. بۇ كىتابتا شىمالىي ياپۇن يادىكى تىنچ ۋە گۈزەل دۆلەت — شىۋېتسىيە بىلەن يىراق مەركىزىي ئاسىيا چوڭقۇرلۇقلىرىدىكى قەدىمىي دىيار — شەرقىي تۈركىستان ئوتتۇرىسىدا 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرقى چارىكىدىن باشلاپ ئېلىپ بېرىلغان ئاز كەم يېرىم ئەسىرلىك مەدەنىيەت ئالاقىلىرى ۋە بۇ جەرياندا ئوتتۇرىغا چىققان تەكشۈرۈش-تەتقىقات نەتىجىلىرى تونۇشتۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇ كىتابتا يەنە سۆيىن ھېدىن، نىلس ئامبۇلېت، فولك بېرىنگمان، گۇستاف راکېت، گۇننار ياررىڭ قاتارلىق شىۋېت ئېكىسپېدىتسىيەچىلىرى ۋە ھەر ساھەدىكى تەتقىقاتچىلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاننى قېدىرىش، تەكشۈرۈش جەريانىدا توپلىغان زور ھەجىملىك قىممەتلىك ماتېرىياللىرى توغرىلىق تەپسىلىي ئۇچۇر بېرىلگەن. 1892 - يىلىدىن 1938 - يىلىغا قەدەر شەرقىي تۈركىستاننىڭ جەنۇبىدىكى قەشقەر، يېڭىسار، يەركەن قاتارلىق جايلاردا دىن تارقىتىش بىلەن شۇغۇللانغان شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ پائالىيەتلىرى ۋە ئۇلار توپلىغان ئېتنوگرافىيەلىك ماتېرىياللار ھەققىدە بىر قەدەر ئىنچىكە مەلۇماتلار تەقدىم قىلىنغان. قىسقىسى،

ئۇچۇرلىرىنىڭ جۇغلانغانلىقىنى، چېتىلىدىغان زامان ۋە ماكان چېكىنىڭ كەڭلىكىنى، ۋەقە-ھادىسىلەرنى تونۇشتۇرۇش ۋە بايان قىلىش بىلەن ئىلمىي مۇھاكىمىنىڭ ئورگانىك بىرلەشتۈرۈلگەنلىكىنى ھېس قىلدىم. شۇنىڭدىن ئېنىقكى، مەدەنىيەت تارىخى ياكى مىللەتلەر ۋە رايونلار ئارا مەدەنىيەت مۇناسىۋەتلىرىنى تەتقىق قىلىشقا بېغىشلانغان ھەرقانداق بىر بىر ئىلمىي ئەسەر ئۆزىگە مول ۋە ئىشەنچلىك بولغان مەنبەلەرنى ئۇل قىلىدۇ. ئاپتور زۇلھايات خانىم ئىنگىلىزچە ۋە شىۋېتچىنى ياخشى بىلىشتەك تىل ئەۋزەللىكى، شىۋېتسىيەدە ياشاشتەك ماكان پۇرسىتىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، شىۋېت ئارخىپلىرىغا كۆمۈلگەن شەرقىي تۈركىستانغا دائىر بىرىنچى قول مەنبەلەرنى قېزىپ چىققان. ئۇ شىۋېتسىيەگە كەلگەندىن بۇيان ئىزچىل ھالدا شىۋېت تىلىدىكى ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك كۆپلىگەن مەنبەلەرنى تەرجىمە قىلىپ ۋە تونۇشتۇرۇپ كەلگەن. يەنە بىر تەرەپتىن تۈركىيە قاتارلىق ئەللەردىكى بىر قىسىم تەتقىقاتچىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ، شىۋېت ئارخىپلىرىدا ساقلانغان ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيەسىگە دائىر قوليازما ۋە ھۈنەر-كەسپ رىسالىلەرنى نەشرگە تەييارلىغان. ئۇزۇن مەزگىللىك ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش ۋە ئىزدىنىش تەجرىبىلىرى ئۇنىڭ بۇ قېتىم نەشرگە تەييارلىغان بۇ كىتابىنىڭ يورۇقلۇققا چىقىشىغا مۇستەھكەم ئاساس بولغان.

مەن بۇ كىتابىنىڭ نەشرگە سۇنۇلغان نۇسخىسىنى ئوقۇپ چىقىش جەريانىدا، شىۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرىنىڭ تارىم ئويمانلىقىدا ئېلىپ بارغان جۇغراپىيەلىك، ئارخېئولوگىيەلىك ۋە ئىنسانشۇناسلىق ساھەسىدىكى قىدىرىپ - تەكشۈرۈشلىرى، شۇنداقلا شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاز كەم يېرىم ئەسىرلىك دىن تارقىتىش پائالىيەتلىرى توغرىسىدا مۇنداق بىرقانچە نۇقتىنى ئوقۇرمەنلەر سەمىگە ئالاھىدە تەكىتلەپ ئۆتۈشنى زۆرۈر دەپ قارايمەن.

بىرىنچى، مەيلى سىۋېن ھېدىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تارىم ئويمانلىقىدا ئېلىپ بارغان 5 قېتىملىق قىدىرىپ تەكشۈرۈشى جەريانىدا بولسۇن ياكى تۈركولوگ گۇننار باررىگىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بارغان تىل ۋە ئېتنوگرافىيە تەكشۈرۈشى داۋامىدا بولسۇن، سىكاندناۋىيە يېرىم ئارىلىدىكى شىۋېتسىيەدە ئۇيغۇرلارنىڭ تىل، تارىخ، جۇغراپىيە ۋە مەدەنىيەت ساھەلىرى بويىچە ھەقىقەتەنمۇ مول مەزمۇنلۇق «يىغما» (كوللېكسىيون) لار شەكىللەندى. بۇ يىغمىلار كېيىنچە غەرب دۇنياسىدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ تارىخ-مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتىكى مۇھىم مەنبەلەرنىڭ بىرىگە ئايلاندى. بۇ جەھەتتىن مەيلى سىۋېن ھېدىن بولسۇن ياكى شەرقىي تۈركىستانغا بارغان باشقا شىۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى بولسۇن، ئۇلارنىڭ نامى ئۇيغۇر خەلقى تەرىپىدىن ھەرۋاقىت

ئىنسانىي دوستلۇق، مۇھەببەت، ئىزتىراپ، بەزىدە كىشىنى خۇشال قىلارلىق، يەنە بەزىدە ئاچچىق تىراگېدىيە بىلەن تولغان كەچمىشلەر بىلەن ھەمبەھىرلىنەلەيدۇ.

مەزكۇر كىتابىنى ئوقۇغان ئوقۇرمەن سىۋېن ھېدىننىڭ پامىر ئېگىزلىكى بىلەن تەكلىماكان قۇملۇقىدىكى تەۋەككۈلەنە ئېكسپېدىتسىيە كەچمىشلىرىدىن ئىنسانىيەتنىڭ ئۇلۇغۋار ئىرادىسى ۋە جاسارىتىنى قانچىلىك ھېس قىلسا، سىۋېن ھېدىن بىلەن لوپنورلۇقلارنىڭ ئاقساقىلى كۈنچىققان بەگ ياكى تارىملىق ئىزچى ئابدۇرەھىم ئوتتۇرىسىدىكى سەمىمىي دوستلۇقتىن ئىنسانىيەتنىڭ تىل، ئىرق ۋە مەدەنىيەت پەرقلىرىدىن ھالقىغان ئەڭ ساپ تۇيغۇلىرىدىن شۇنچىلىك ھۇزۇرلىنىدۇ. شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاز كەم يېرىم ئەسىرلىك دىن تارقىتىش پائالىيەتلىرى ئىسلام دىنى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بۇ ئەزىم تۇپراقتىكى يەرلىك مۇسۇلمانلاردا ئۆز دەۋرىدە ئاز بولمىغان پاجىئەلەرنى، ئاچچىق قىسمەتلەرنى ۋە ئەقىدە كىرىزىسىنى پەيدا قىلغان ئىدى. ئوقۇرمەنلەر مەزكۇر كىتابتىن يېقىنقى زامان تارىخىمىزدىكى بۇ كۈتۈلمىگەن قىستۇرما ھېكايىلەرنى ئوقۇغىنىدا، مىسسىيونېرلارنىڭ «ئەقىدە ئوغرىلىقى» (ئابدۇقادىر داموللامنىڭ سۆزى) دىن قانچىلىك غەزەپلەنسە، كۇچالىق ھارۋىكەش توختىناخۇن بىلەن شىۋېت سېسترا ئايال لوۋىسا ئېنگىۋال ئوتتۇرىسىدىكى سۆيگۈ-مۇھەببەتتىن ھەيران قالماي تۇرالمىدۇ...

ئابدۇلئەزىز چىڭگىزخان داموللام 1930 - يىللاردا مىسىرنىڭ ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان يىللىرىدا ۋەتەن ھەققىدە يازغان تەۋەررۈك ئەسىرىگە «قەلبى ئاسىيا» دەپ ماۋزۇ قويغان ئىدى. دەرۋەقە، ئابدۇلئەزىز چىڭگىزخان داموللامنىڭ مۇھاجىرەتتە ياشاۋېتىپ بىر كۈنمۇ ئېسىدىن چىقىرالمىغان، كېچە-كۈندۈز ئوتىدا كۆيگەن ۋە پۇچۇلانغان بەختسىز ۋەتىنى - شەرقىي تۈركىستان - ئاسىيا قىتئەسىنىڭ مەركىزىي قىسمىغا، يەنى ئاسىيانىڭ قەلبىگە جايلاشقان ئىدى. ئەمەلىيەتتە چىڭگىزخان داموللام «قەلبى ئاسىيا» دەپ تەرىپلىگەن بۇ ئەزىم تۇپراقنىڭ جۇغراپىيەلىك ئۇقۇمى رۇس ۋە ياۋروپا شەرقشۇناسلىرىنىڭ «مەركىزىي ئاسىيا» ياكى «ئوتتۇرا ئاسىيا» دەپ ئاتىغان رايونلارنىڭ ئۇقۇمى بىلەن ئوخشاش ئىدى. مەيلى شىۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى بولسۇن ياكى شىۋېت مىسسىيونېرلىرى بولسۇن، ئۇلار قالدۇرغان بارلىق يازما ھۆججەت ۋە خاتىرىلەردە ئاسىيا قىتئەسىنىڭ قەلبىگە جايلاشقان بۇ قەدىمىي ماكان بەزىدە «ئوتتۇرا ئاسىيا»، بەزىدە «مەركىزىي ئاسىيا»، بەزىدە «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن ناملار بىلەن ئاتالغان ئىدى.

زۇلھايات ئۆتكۈرنىڭ بۇ كىتابىنى ئوقۇۋېتىپ، مەزكۇر ئەسەرگە زور تىپتىكى تارىخىي ۋە مەدەنىيەت

يىللار ئىلگىرىلا «ئۆزلۈك ۋە كىملىك» ناملىق كىتابىمدا شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى دىن تارقىتىش پائالىيەتلىرىنىڭ ماھىيىتىنى «مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقى» دەپ ئاتىغان ئىدىم. ئابدۇقادىر داموللام ۋە كىملىكىدىكى ئۇيغۇر سەرخىللىرىمۇ 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىلا قەشقەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان تىشىۋېتىش مىسسىيونېرلىرىنىڭ «دىن ئوغرىلىرى»، «ئەقىدە ئوغرىلىرى» دەپ ئاتىغان ئىدى. تىشىۋېتىش مىسسىيونېرلار نېمە ئۈچۈن ۋە قانداق بىر ئارقا كۆرۈنۈشتە ئىسلام دىنى مىڭ يىللاردىن بۇيان چوڭقۇر يىلتىز تارتقان شەرقىي تۈركىستان خىرىستىيان دىنى تارقىتىشىنى پىلانلىغان؟ ئۇلارنىڭ شۇنچە ئۇزاق يوللارنى بېسىپ قەشقەرگە كېلىشتىكى ھەقىقىي مەقسىتى نېمە ئىدى؟ ئۆز دەۋرىدىكى مەنچىڭ ھۆكۈمىتى بولسۇن ياكى مىلىتارىست ياكى زېڭشىن بولسۇن، بۇ مەسىلىدە نېمە ئۈچۈن يەرلىك مۇسۇلمانلارنىڭ قارشىلىقلىرىنى ئېتىبارغا ئالمىدى، نېمە ئۈچۈن شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ دىن تارقىتىش پائالىيەتلىرىنى چەكلىمىدى؟ مانا مۇشۇ نۇقتىلاردىن ئېلىپ ئېيتقاندا، شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى دىن تارقىتىش پائالىيەتلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان مەدەنىيەت ۋە ئەقىدە تارىخىدىكى ھەقىقەتەنمۇ پاجىئەلىك بىر سەھىپە ئىدى. گۇننار يارىڭمۇ «قەشقەرگە قايتا سەپەر» ناملىق كىتابىدا شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى دىن تارقىتىش پائالىيەتلىرىنىڭ «پۈتۈنلەي مەغلۇبىيەتلىك ۋە نەتىجىسىز ئاخىرلاشقان بىر ئۇرۇنۇش» بولغانلىقىنى تىلغا ئالغان ئىدى. ھالبۇكى، شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى يېرىم ئەسىرلىك «نەتىجىسىز ۋە مەغلۇبىيەتلىك ئۇرۇنۇشلىرى» نىڭ ئارقىسىدا قەشقەر، يەركەن قاتارلىق جايلاردا زامانىۋىي دوختۇرخانا، مەكتەپ، باسمىخانا، گېزىت ۋە باسما بۇيۇملىرى مەيدانغا كەلگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شىۋېتسىيەنىڭ بىرقانچە مۇزېيى ۋە ئارخىپخانلىرىدا شەرقىي تۈركىستانغا دائىر ماتېرىياللار ئامبىرى، فوتو سۈرەتلەر يىغىنلىرى، قوليازمىلار كۆلپەكسىيونلىرى بەرپا بولغان، لۇند ئۇنىۋېرسىتېتىدە 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن باشلاپ تۈركولوگىيە دەرسى تەسىس قىلىنغان ئىدى. شىۋېت مىسسىيونېرلىرى 1914 - يىلى قەشقەردە «يازۇغلىق» ناملىق ھەپتىلىك گېزىت چىقارغان، ھەر يىلى «تۈركىستان تەقۋىمى» ناملىق كالىپىندار باسقان، «شەرقىي تۈركى تىلى» نىڭ تۇنجى ئىملا قائىدىسىنى تۈزگەن ئىدى؛ ئۇلار يەنە قەشقەردىكى شىۋېت باسمىخانىسىدا «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى» ناملىق تۇنجى سىستېمىلىق تارىخ كىتابىنى، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە، تەبىئەت ۋە فىزىيولوگىيەگە دائىر نەچچە ئونلىغان زامانىۋىي دەرسلىكلەرنى نەشر قىلغان ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى يېرىم ئەسىرلىك دىن تارقىتىش

خاتىرىلىنىشىگە تېگىشلىكتۇر. خۇددى گۇننار يارىڭ ئېيتقىنىدەك، ئۇلار يالغۇز ئىلىم ساھەسىدىكى جەسۇر تەۋەككۈلچىلەر بولۇپمۇ قالماستىن، بەلكى تېخىمۇ مۇھىمى «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يارى - دوستى» ئىدى. ھالبۇكى، كېيىنكى ۋاقىتلاردا سىۋېن ھېدىن ۋە گۇننار يارىڭ قاتارلىق بىر قىسىم شىۋېت شەرقشۇناسلىرىنىڭ مەركىزىي ئاسىيادىكى ئىلمىي تەكشۈرۈشلىرىنىڭ ئارقىسىدا «ياۋروپا-ئارىيان ئىرقچىلىق نەزەرىيەسى» نىڭ كۈلەڭگىلىرى مەۋجۇتلۇقى، سىۋېن ھېدىننىڭ ئاسىياغا قىلغان بەش قېتىملىق ئېكسپېدىتسىيە پائالىيەتلىرىنىڭ كۆپ قىسىم خىراجىتىنىڭ ناتىسىستلار گېرمانىيەسىدىن كەلگەنلىكى، ھەتتا سىۋېن ھېدىننىڭ دۇنيا جۇغراپىيە ئىلمىي ساھەسىدىكى بىر ئاۋانگارت بولۇشىغا قارىماي، ئادىلوف ھېتلىرىنىڭ ئالاھىدە تەكلىپى بىلەن 1936 - يىلى ناتىسىستلار گېرمانىيەسى ساھىبخانلىق قىلغان بېرلىن ئولىمپىك تەنتەربىيە مۇسابىقىسىنىڭ ئېچىلىش نۇتۇقىنى سۆزلىگەنلىكى ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا بىر قىسىم شىۋېت شەرقشۇناسلىرى سىۋېن ھېدىن ۋە گۇننار يارىڭ قاتارلىق ئالدىنقى ئەۋلاد شىۋېت شەرقشۇناسلىرىنىڭ ئۆتمۈشىگە كۆمۈلگەن «سىرلىق تۈگۈن» لەرگە قارىتا تەنقىدىي مۇھاكىمىلەرنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. ئەلۋەتتە، شىۋېت شەرقشۇناسلىرىنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا مۇھاكىمىگە قويغان بۇ تەنقىدىي قاراشلىرى بىزگە يېقىنقى زامان ياۋروپاسىنىڭ شەرقىي تۈركىستاننىڭ تارىخ-مەدەنىيىتىگە دائىر ئېكسپېدىتسىيەلىك ۋە ئىلمىي تەكشۈرۈش تىپىدىكى ئىزدىنىشلىرىگە ھەمدە بۇ ئىزدىنىشلىرىنىڭ سەمەرىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان تەتقىقاتلارغا تەنقىدىي نەزەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشىمىزنى، باشقا ھەرقانداق بىر ئىلمىي مەسىلىگە مۇئامىلە قىلغاندەك سوغۇققان، تەمكىن بولۇشىمىزنى، مەسىلىلەرنى ھەر ئىككى تەرەپتىن مۇھاكىمە قىلىپ كۆرۈشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ يەردە شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتمەكچىمەنكى، بىز ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم بولغىنى سىۋېن ھېدىن، گۇننار يارىڭ قاتارلىق ئالدىنقى ئەۋلاد شىۋېت شەرقشۇناسلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكى، ئۇلارنىڭ سىياسىي ئىدىئولوگىيەسىنىڭ قايسى لاگېرغا مەنسۇپلۇقى ياكى ئۇلارنىڭ كىم ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلىقى ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ غەرب ئىلىم ساھەسىدە ئۇيغۇرلارغا مۇناسىۋەتلىك قانداق بىر ئىلمىي خەزىنەنى قالدۇرغانلىقى ۋە شىۋېتسىيەدە كىچىك بىر دۆلەتتە شەرقىي تۈركىستانغا دائىر شۇنچە كۆپ «يىغما» لارنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلىكىدۇر.

ئىككىنچى، شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بارغان ئاز كەم يېرىم ئەسىرلىك دىن تارقىتىش پائالىيىتى ئۆز دەۋرى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى بۈگۈنكى كۈنىمىز ئۈچۈنمۇ قايتا ئويلىنىشقا تېگىشلىك بىر مۇرەككەپ مەسىلە. مەن بۇنىڭدىن ئون نەچچە

پائالىيەتلىرى جەريانىدا قەشقەر، يېڭىسار، يەركەن، خوتەن، كۇچا قاتارلىق جايلاردىن يىغىۋالغان قوليازما ۋە تاش باسما كىتابلار، رىسالە-ھۆججەتلەر، نەسەبنامە-شەجەرلەر، قول ھۈنەر بۇيۇملىرى، كىيىم-كېچەك ھەمدە تۇرمۇش بۇيۇملىرى ئۆزىنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردە شىۋېتسىيەدە بىرقانچىلىم ئارخىپخانلار ۋە ئېنتونوگرافىيە مۇزېيلىرىنىڭ يىغىملىرىنى بېيىتقان ئىدى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا دائىر يىغىملىرى ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان جەمئىيەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا تېخىچە تولۇق ئېچىلمىغان مۇھىم مەنبەلەرنىڭ بىرى ھېسابلىناتتى.

ئۈچىنچىدىن، مەيلى سىۋېن ھېدىن، نىلس ئامبۇلت، بېرگمان قاتارلىق شىۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى بولسۇن ياكى 20 - ئەسىرنىڭ 30 - يىللىرىدا قەشقەر رايونىدا پائالىيەت ئېلىپ بارغان شىۋېت مىسسىيونېرلىرى بولسۇن، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ سىياسىي تەقدىرى ۋە ئىرادىسىگە بولغان پوزىتسىيەسى مۇرەككەپ، ئېنىقسىز، پاسسىپ، ھەتتا بەزىدە سەلبىي مەيداندا بولغان ئىدى. بۇلارنى ئۇلارنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى خىتاي دائىرىلىرى بىلەن بولغان رەسمىي مۇناسىۋەتلىرى، ئىلتىماس-دوكلاتلىرى، خەت-چەكلىرى ياكى خاتىرىلىرىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولاتتى. سىۋېن ھېدىن ئۆزىنىڭ تارىم ئويمانلىقىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئېلىپ بارغان بەش قېتىملىق ئېكسپېدىتسىيە پائالىيەتى جەريانىدا دەسلەپ مەنچىڭ دائىرىلىرى بىلەن، كېيىنچە ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ۋە شېڭ شىسەي قاتارلىق مىلىتارىستلار بىلەن ئىنتايىن يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتقان ئىدى. سىۋېن ھېدىننىڭ خاتىرىلىرىدە ئۇنىڭ مىلىتارىست ياڭ زېڭشىنغا بولغان قاراشلىرى ئىنتايىن ئىجابىي بىر مەۋقەدە يېزىلغان. 1930 - يىللاردا ئۆزىنىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى يۈكسەك نوپۇزى بىلەن دۇنيا سىياسىيونلىرىنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئېتىبارغا ئېرىشكەن سىۋېن ھېدىن شەرقىي تۈركىستاننى كونترول قىلىپ تۇرغان خىتاي مىلىتارىستلىرى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتماي تۇرۇپ، سىياسىي ۋەزىيەتنى داۋالغۇپ تۇرغان بۇ رايوندا ئۆزىنىڭ ئېكسپېدىتسىيە پائالىيەتلىرىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بارغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئىنتايىن ياخشى چۈشەنگەن ئىدى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئۇ ئۆزىنىڭ «قاچقۇن ما جۇڭيىڭ»، «كۆچمە كۆل» قاتارلىق بىر قىسىم كىتابلىرىدا شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابى توغرىلىق پەقەتلا كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىنى بايان قىلغان، ئەمما ئۇنىڭغا باھا بېرىش ياكى ئىپادە بىلدۈرۈشتىن ئۆزىنى قاچۇرغان ئىدى. ھالبۇكى، سىۋېن ھېدىن، نىلس ئامبۇلت قاتارلىق شىۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرىنىڭ 1930 - يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىغا تۇتقان پوزىتسىيەسى قانداق بولۇشتىن قەتئىينەزەر، ئۇلارنىڭ شىۋېتسىيەگە قايتقاندىن كېيىن نەشر قىلدۇرغان كىتاب-

ئەسەرلىرىدە بۇ توغرىلىق قىممەتلىك بايانلار ئورۇن ئالغان ئىدى. نىلس ئامبۇلتنىڭ 1937 - يىلى نەشر قىلدۇرغان «كارۋان» ناملىق كىتابىدا خوتەن ئىنقىلابىغا دائىر بىر قىسىم مۇھىم ئۇچۇرلار بايان قىلىنىش بىلەن بىرگە خوتەن ئەمىرى مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا بىلەن خوتەن پادىشاھى «مەلەك ھەزرىتىلىرى» (نىياز ئەلەم ئاخۇنۇم) نىڭ يەرلىك ئىنقىلابچىلار بىلەن بىرلىكتە چۈشكەن خاتىرە سۈرىتى ھەمدە 1933 - يىلى مۇھەممەد ئىمىن بۇغرا نىڭ يېتەكچىلىكىدە خوتەندە ئۆتكۈزۈلگەن ھەربىي پارتىيىنىڭ سۈرىتى تۇنجى قېتىم ئېلان قىلىنغان ئىدى. شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ 1930 - يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىغا تۇتقان پوزىتسىيەسى تېخىمۇ مۇرەككەپ ۋە سەلبىي رەۋىشتە بولغان ئىدى. ئۇلارنىڭ خاتىرىلىرىدە خوتەن ئىنقىلابچىلىرىنىڭ يەركەن ۋە يېڭىسارنى ئالغاندىن كېيىن شىۋېت مىسسىيونېرلىرى تەرىپىدىن خىرىستىيانلاشتۇرۇلغان ئۇيغۇرلارنى تۇتقۇن قىلغانلىقى، قىزلارنى مەجبۇرىي ئەرگە بەرگەنلىكى، چېركاۋلارغا بېسىپ كىرىپ ئوت قويغانلىقى، ھەتتا ھابىل ئىسىملىك بىر ئۇيغۇر خىرىستىيان مۇخلىسىنى ئۆلتۈرگەنلىكى قاتارلىق بىر قاتار ۋەقەلەر تۇتقا قىلىنىپ، قەشقەردە قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىگە قارىتا نارازىلىق ۋە دۈشمەنلىك كەيپىياتىنى ئىپادە قىلىدۇ. ھالبۇكى، بۇ يەردە مەسلىنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە كەلسەك، شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىنىڭ قەشقەرنى مەركەز قىلغان جەنۇبىي قىسىمىدىكى جەريانى، بولۇپمۇ تارىخىي شەخسلەر، سابىت داموللام باشچىلىقىدىكى شەرقىي تۈركىستان ئىسلام ھۆكۈمىتىنىڭ مۇھىم ئەزالىرى، جۇمھۇرىيەت رەئىس خوجانىياز ھاجىنىڭ ئاي-يۇلتۇزلۇق كۆك بايراق ئالدىدا قىلىچ تۇتۇپ چۈشكەن سۈرىتى، گېنېرال مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بىللە چۈشكەن سۈرەتلىرى ۋە ۋەھاكازالار شىۋېت مىسسىيونېرلىرى تەرىپىدىن تارتىلىپ، شىۋېت ئارخىپلىرىدا ساقلىنىپ قالىدۇ، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى جاكارلانغاندىن كېيىن، سابىت داموللام باشچىلىقىدىكى ھۆكۈمەت كابىنېتى قەشقەردىكى شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ باسمىخانىسىنى ۋاقىتلىق ئۆتكۈزۈۋېلىپ، «ئىستىقلال»، «شەرقىي تۈركىستان ھاياتى»، «ئەركىن تۈركىستان» قاتارلىق گېزىت-مەجمۇئەلەرنى، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى، شەرقىي تۈركىستان پۇلى ۋە پاسپورتلىرىنى دەل مۇشۇ باسمىخانىدا بېسىپ تارقىتىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، گەرچە شىۋېت ئېكسپېدىتسىيەچىلىرى بىلەن شىۋېت مىسسىيونېرلىرى 1930 - يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىغا نىسبەتەن مۇرەككەپ، پاسسىپ ۋە مەلۇم جەھەتتە سەلبىي پوزىتسىيەدە بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار قالدۇرغان مول مەزمۇنلۇق ئارخىپ ماتېرىياللىرى بىلەن تارىخىي (داۋامى 78 - بەتتە)

مىرستورسون زۇنۇن ئوقىي (5)

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقىچە گىرامماتىكا لۇغىتى

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقىچە گىرامماتىكا لۇغىتى

مەمەتسۇن زۇنۇن 1969-يىلى 1-ئايدا قەشقەردە دۇنياغا كەلگەن. 1986-يىلى قەشقەر ئۇيغۇر تىلى ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چەت ئەل تىلى ئاكادېمىيەسىنىڭ ئىنگلىز تىلى ۋە ئەدەبىياتى كەسپىگە ئوبۇل قىلىنغان. 1991-يىلى ئۇيغۇر تىلى ئوتتۇرا مەكتەپىگە قايتىپ كەلگەن. 1994-يىلى 9-ئايدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چەت ئەل تىلى ئاكادېمىيەسى رەئىسلىكىگە تەيىنلەپ ئىشلىگەن. 1996-يىلى زۇن تىلى ئۇيغۇر تىلى ئاكادېمىيەسىگە تەيىنلەپ قاتناشقان. 1996-يىلى 11-ئايدا ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى چەت ئەل تىلى ئاكادېمىيەسىنىڭ تۈرك تىلى كۇرسىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 2000-1997-يىللىرى تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى ۋە مەزەن ئۇنىۋېرسىتېتىدا خەلقئارا مۇناسىۋەت كەسپىدە ئاسپرانتلىق ئوقۇغان. 2000-يىلى 11-ئايدا ئەنگلىيەگە كەلگەن. 2006-2002-يىللىرى ئارىسىدا لوندون ئۇنىۋېرسىتېتى شەرق ۋە ئافرىقا تەتقىقات ئىنىستىتۇتىدا بىر نەچچە مەھسۇم تىل تەتقىقات تېخنىكىلىرى ۋە «خەتەر ئاستىدىكى تىللار ھەققىدە پىروفېسسور ياردەمچىسى» بولۇپ ئىشلىگەن دەرىجىدە بولغان. 2021-2020- ئوقۇش يىلى لوندون ئۇنىۋېرسىتېتى شەرق ۋە ئافرىقا تەتقىقات ئىنىستىتۇتى تىل مەدەنىيەت ۋە تىلشۇناسلىق مەكتىپىنىڭ تۈرك تەتقىقاتى كەسپىدە ئاسپرانتلىق ئوقۇغان. 1995-يىلى «قىسقىچە گىرامماتىكا لۇغىتى» دېگەن كىتابى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. 2012-يىلى «ئۇيغۇر تىلىنىڭ گىرامماتىكىسى» دېگەن كىتابى نەشر قىلىنغان. 2013-يىلى ئامېرىكا بىلەن ئالمانىيە ئارىسىدا تەرجىمە قىلغان «ئىسپان تىلى مەزىمىنىڭ قىسقىچە تارىخى» دېگەن كىتابىنىڭ تەھرىرلىكىنى قىلغان. 2017-يىلى «ئۇيغۇر تىلىنىڭ گىرامماتىكىسى» دېگەن كىتابى نەشر قىلىنغان. 2019-يىلى «قىسقىچە ئۇيغۇر تىلى - ئادەتلىرى ئۇيغۇر - ئادەتلىرى ئۇيغۇر» دېگەن كىتابى نەشر قىلىنغان. 2007-يىلىدىن بېرى ئەنگلىيەدە ئورۇنلانغان «ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى» دا تۆمۈچە ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلمەكتە. ئۇنىڭ «تۈرك تىلى گىرامماتىكىسى» دېگەن كىتابى نەشرىدىن چىقىش ئالدىدا تۇرماقتا.

ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتى لوندون 20 21

«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقىچە گىرامماتىكا لۇغىتى» ھەققىدە

مۇبەسسەر خەندان (تۈركىيە)

ئېلىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەڭ ئالدى بىلەن سەۋەنلىكىلىرىمىز، كۆزىمىزدىن قاچقانلار ئۈچۈن تىلىمىزدىن ۋە خەلقىمىزدىن كەچۈرۈم سورايىمىز. ئۇيغۇر تىلى ھەممىمىزگە ئاللىقاچان تونۇش بولۇپ كەتكەن كىرىزىسقا دۇچ كېلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە پەقەت كىتابلارنىڭ يېزىلىپ ئوقۇلۇشىلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىنىڭمۇ ئارقىغا داخىمىي ئالدىغا قاراپ مېڭىشى ئىنتايىن مۇھىم. گىرامماتىكا تىلىنىڭ ھالقىلىق بىر بۆلىكى بولۇش سۈپىتى بىلەن بۇ ھەقتىكى ئىزدىنىشلار ئېھتىمال ئازاد بىر ۋەتەننى بولغانلارغا قارىغاندا تېخىمۇ تەخىرىسىز ۋە زۆرۈر. بەلكىم لۇغەت دېگەن سۆز تىلغا ئېلىنغاندا كۆز ئالدىمىزغا كېلىدىغىنى سۆزلەرنىڭ مەنىلىرى ئىزاھلانغان ياكى تەرجىمە قىلىنغان توپلاملار بولغاچقا، گىرامماتىكا لۇغىتى بىر ئاز ھەيرانلىقىمىزنى قوزغىشى مۇمكىن. «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقىچە گىرامماتىكا لۇغىتى» نى قولغا ئالغاندا بۇ ھەيرانلىقىمىز سۆيۈنۈشكە ئالماشقىدۇ. «قىسقىچە» دېگەن سۆز «يانچۇق لۇغىتى بولسا كېرەك» دېگەن ئويغا سېلىشى مۇمكىن، ئەمما قاتتىق مۇقائىلىق، 1000 بەتتىن ئارتۇق بىر كىتابنىڭ ئىسمىغا بۇ سۆزنىڭ قوشۇلۇپ قېلىشى ئۇيغۇر تىلىمىزنىڭ نەقەدەر باي ئىكەنلىكىگە يەنە بىر قېتىم ئاپىرىن ئېيتقۇزىدۇ.

قولۇمغا بۇ كىتابنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسىنى ئالغان چېغىمدا تەسەۋۋۇر قىلدىم: ئەگەر بۇ كىتاب ۋەتەندە تۈزۈلگەن بولسا، ئەگەر قىممەتلىك تىلشۇناسىمىز مىرسۇلتان ئوسمان ئاكا ھايات كۆزلىرى بىلەن كۆرەلەنگەن بولسا، مۇھىمى، نەشر قىلىنىشتىن بۇرۇن ئالتۇنغا تېگىشكۈسىز پىكىرلىرى بىلەن بېزەپ بەرگەن بولسا... مۇمكىنسىز بىر تەسەۋۋۇردىن چىقىپ رېئاللىققا قايتقىنىمدا مەن ئۈچۈن ئالەمشۇمۇل بىر ئىش ھېسابلانغان، تاغدەك چوڭ ۋە ئېغىر بىر ۋەزىپە يەلكەمنى بېسىپ تۇراتتى: «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ قىسقىچە گىرامماتىكا لۇغىتى» نى باشتىن - ئاياغ كۆرۈپ چىقىش. ئۆزۈمگە قارىدىم: ئۇيغۇر تىلى - ئەدەبىياتىدا تولۇق ئوتتۇرا سەۋىيەسىدە توختاپ قالغان، كېيىنكى ئۆگىنىشلىرىنى ئۆزلۈكىدىن داۋاملاشتۇرغان، پېشۋالىرىمىزنىڭ ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان يازمىلىرى بىلەن يېزىقچىلىق قىلىۋاتقاندا ھېس قىلىشتىنمۇ خىجىل بولىدىغان، ئۆگەتكۈدەك ئۇستازلىرى ئۈستى ئوچۇق تۈرمىگە مەھكۇم بولغاچقىلا ئائۇستىنا ھالەتتە ئۆگىتىشكە كىرىشكەن بىر دۆلەتسىز... بۇ ئىش خالىغان بىر ئىشقا ئوخشىمايتتى، يوقاتساق بولمايدىغانلىقىغا چىنپۈتۈپ، كۆڭلىمىزدىكى تەختتىن ئورۇن بەرگەن تىلىمىزنىڭ قائىدىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئەسلىدە بىز لايىق ئەمەس ئىدۇق. لېكىن، بۇ ۋەزىپە ھازىر بىزگە قالدى، يولۋاسلىرىمىز قەپەسكە سولانغان تاغدا پادىشاھ بولۇش نىيىتىمىز بولمىسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى ۋاقىتلىق

بۇ كىتابنى قۇربىمنىڭ يېتىشىچە كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، يەنە خىياللىرىمدا ئۇنى كۆتۈرۈپ ۋەتەنگە باردىم: ۋەتەندىكى كىتابخانلار بۇ كىتابنى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىدى، ۋەتەندىكى ئىلىمگە تەشنا ئوقۇرمەنلەر بۇ كىتابنىڭ چىققانلىقىنى مۇبارەكلىپ سەپ بولۇشتى، ۋەتەندىكى ئاق چاچلىق تىلشۇناسلار بۇ ئەمگەكنىڭ ۋەتەن سىرتىدىمۇ توختاپ قالمىغانلىقىدىن تەسىرلىنىپ كۆز يېشى قىلىشتى... گەرچە دۆلىتىمىز بولمىسىمۇ، تىلىمىز بار، تىلىمىزنى تەتقىق قىلىدىغان ئۇستازلىرىمىزنىڭ مۇھاجىرەتتىكى خىزمەتلىرى بار. ئىشلىتىش، ئۆگىنىشتىن ھالقىپ تەتقىقات نىشانى بولۇۋاتقىلى ئۇزۇن بولغان بۇ تىل ئۇشبو ئەمگەكلەرنىڭ تۈرتكىسىدە ئۆز قىممىتىنى يوقاتمايدۇ.

گىرامماتىكىلىق خاتالىقلار كۆڭلىمىزنى يېرىم قىلىۋاتقان بىر پەيتتە، مۇشۇ خاتالىقلارنى ئەڭ تۆۋەن دەرىجىگە چۈشۈرۈپ، ئۇيغۇر تىلىنى يۇقىرى سەۋىيەدە ئۆگىنىپ چىقىشنى خالايدىغانلار ئۈچۈن، مۇشۇنداق بىر كىتابنىڭ نەشرىدىن چىقىشى خۇش خەۋەر دەپ قارىلىشى كېرەك. كىتابتا گىرامماتىكىلىق ئاتالغۇلار ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە مىساللار بىلەن چۈشەندۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭغا «ئوقۇش» قا قارىغاندا «ئۆگىنىش» دېگەن سۆز تېخىمۇ ماس كېلىدۇ. تىل ئۆگىنىش مەڭگۈ ئايىغى چىقمايدىغان بىر جەريان، مەيلى ئانا تىلىمىز بولسۇن ياكى باشقا تىللار بولسۇن، ھېچقايسىمىز بىر تىلنى مۇكەممەل بىلىدىغانلىقىمىز ھەققىدە چار سالالمايمىز. ئۆز ئانا تىلىمىزنى ئەۋلادلارغا توغرا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئاۋۋال توغرا ئۆگىنىشكە ئېھتىياجىمىز بار.

(بېشى 76 - بەتتە)

باشقا كىتابقا كىرگۈزۈلگەن زور ساندىكى قىستۇرما سۈرەتلەر، تېز سىزمىلار، قوليازىلاردىن ئۆرنەكلەر ھەمدە شەرقىي تۈركىستان جۇغراپىيەسىگە ئائىت خەرىتىلەرمۇ مەزكۇر ئەسەرنىڭ ماتېرىيال جۇغلانمىسىدىكى كەڭلىكىنى، مەزمۇنىدىكى رەڭدارلىقىنى ۋە قۇرۇلمىسىدىكى ئۆزگىچىلىكىنى ئىپادە قىلىپ تۇرىدۇ.

سۈرەتلەر شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ قىسقا، لېكىن مۇرەككەپ جەريانلارغا تولغان تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم مەنبەلەر بىلەن تەمىنلەيدۇ.

مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە، مەزكۇر كىتاب زۇلھايات خانىمنىڭ مۇھاجىرەتتە ياشىغان ئون نەچچە يىلدىن بۇيانقى تىنىمىز ئىزدىنىشلىرىنىڭ نەتىجىسىدۇر. بۇنداق بىر جەريانغا شەك-شۈبھىسىزكى مۇئەللىپنىڭ خۇشاللىقلىرى، ئازابلىرى، يىغىلىرى ۋە كۈلكىلىرى يانداسقان بولىدۇ. ھەرقانداق بىر يېتۈك ئەسەر ياكى زور بىر ئىلمىي ئەمگەك خاتالىقلاردىن، سەۋەنلىكلەردىن ۋە يېتىشىشلىكلەردىن خالىي بولالمايدۇ. چۈنكى ئىلىم-پەن روھى ۋە ئىلمىي پوزىتسىيە ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ خاتالىقلار ئىچىدىن توغرىسىنى بايقىشى، يېتىشىشلىكلەرنى توختاۋسىز رەۋىشتە تولۇقلاپ مېڭىشى، شۇنداقلا «خاتالىق» ئۆتكۈزۈشتىن قورقماسلىقى نەتىجىسىدە شەكىللىنىدۇ. زۇلھايات خانىمنىڭ «سەيياھلار ئىزدىن» ناملىق بۇ كىتابىمۇ ئەلۋەتتە بۇلاردىن مۇستەسنا ئەمەس. كەسپداشلارنىڭ، دوستلارنىڭ، ۋەتەنداشلارنىڭ ۋە بارلىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ بۇ كىتاب ھەققىدە قىممەتلىك پىكىر-تەكلىپلىرىنى ئايىمايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن.

يۇقىرىدا تەكىتلەپ ئۆتۈلگەن بىر قىسىم نۇقتىلارنىڭ شۇنچە زىللىقى ۋە تېما جەھەتتىكى سەزگۈرلۈكىگە قارىماي، زۇلھايات خانىم بۇ كىتابىدا شىۋېت ئارخىپلىرىدىكى ئۇيغۇر مەدەنىيەت ئىزلىرىنى چوڭقۇر دەرىجىدە قېزىپ كۆرۈشكە، ئۇلارنى بىر-بىرىگە ئۇلاپ سىستېمىغا تۇرغۇزۇشقا، شۇنداقلا ماتېرىيال مەنبەلىرىنى مەلۇم دەرىجىدە كەڭلىككە ھەم ئۇزۇنلۇققا ئىگە قىلىشقا تىرىشقان. كىتابتا شىۋېت ئارخىپلىرىدىكى ئۇيغۇرلارغا دائىر مەنبەلەرنى تونۇشتۇرۇش، ئۇنى ئىخچام ۋە ئاممىباب ئۇسلۇب بىلەن بايان قىلىش، شۇنداقلا ئوقۇرمەنلەرگە ئۇچۇر يەتكۈزۈش ئاساس قىلىنغان بولۇپ، تالاش-تارتىش قوزغاپتىغان، ياكى بىر تەرەپلىملىك ھۆكۈم چىقىرىدىغان ئەھۋاللاردىن ساقلانغان. بولۇپمۇ مەزكۇر كىتابتا ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەرگە ناتونۇش بولغان ياكى ئىلگىرى تونۇشتۇرۇلمىغان بىر قىسىم مەنبەلەر ئالاھىدە ئورۇن ئالغان بولۇپ، شىۋېت مىسسىيونېرلىرىنىڭ كونا شىۋېتچە ئىملا بىلەن قولدا يازغان خاتىرىلىرىدىن ياكى شىۋېتسىيەدە 1940 - 1950- يىللاردا شىۋېت تىلىدا نەشر قىلىنغان شەرقىي تۈركىستانغا دائىر كىتابلاردىن تاللاپ ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان بىر قىسىم يازمىلاردىكى ئۇچۇرلار ئىنتايىن قىممەتلىكتۇر. ئۇنىڭدىن

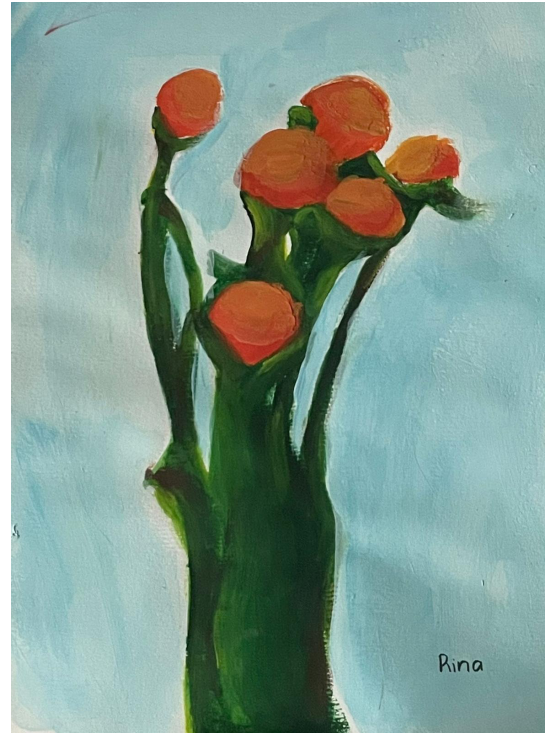
ئاخىرىدا ئاپتور زۇلھايات ئۆتكۈرۈنى بۇ كىتابى بىلەن قىزغىن تەبرىكلەيمەن!
2021 - يىلى 4 - ئىيۇل، ۋاشىنگتون د. س.

«تالانتلىقلار باغچىسى» ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ رەسىملىرى*

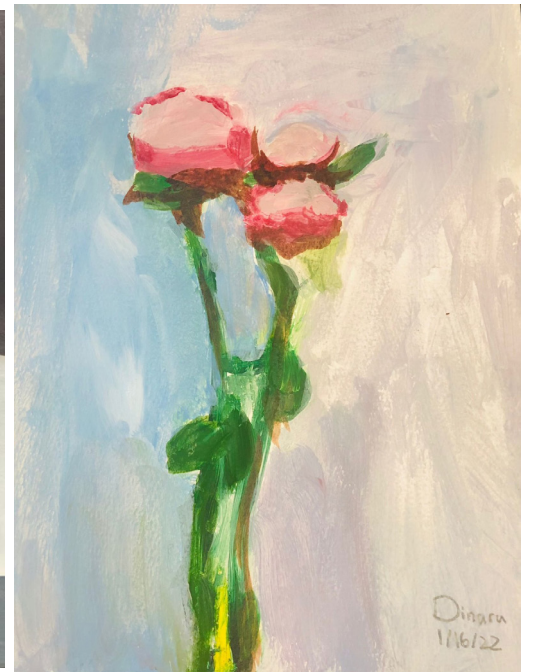
سەبىنە ئەركىبول 8 ياش (سانفرانسىسكو، ئامېرىكا)

رېنا مەخسۇد 14 ياش (تورونتو، كانادا)

خەدىجە يەخيا 15 ياش (مەرىيلەند، ئامېرىكا)

دىنارە دانىيار، 10 ياش (ئامېرىكا)

* بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەرۋايىت ھاپىز مۇئەللىمىڭ يېتەكچىلىكىدە سىزغان رەسىملىرى

باش كىمىم بازىرى

مويىسپىنتلار

